

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2018-2019

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Αικατερίνης Μιχαήλ Βλαστού
Α.Μ.: 7340010218002

ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ ΓΟΝΕΑ ΜΕ ΤΟ ΤΕΚΝΟ

Επιβλέποντες:

Επίκουρος Καθηγητής κ. Νικολόπουλος Παναγιώτης
Καθηγήτρια κ. Σταμπέλου Χριστίνα
Αναπληρωτής Καθηγητής κ. Γεωργιάδης Γεώργιος

Αθήνα, 2019

Copyright © [*Αικατερίνη Βλαστού, 2019*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ευχαριστώ την οικογένεια, τους φίλους και τους καθηγητές μου

Πίνακας περιεχομένων

A. ΝΟΜΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	1
1. Η διάταξη 1520 ΑΚ.....	1
2. Η διάταξη 57 ΑΚ.....	2
B. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	4
1. Αυτοτέλεια	4
2. Προσωποπαγής Χαρακτήρας	6
3. Χαρακτήρας δημόσιας τάξης	6
4. Λειτουργικός χαρακτήρας δικαιώματος.....	7
Γ. ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.....	9
1. Ο γονέας που δεν διαμένει με το τέκνο.....	9
2. Απώτεροι Ανιόντες.....	12
3. Αδελφοί	14
4. Το τέκνο	16
5. Άλλα πρόσωπα	19
Δ. ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.....	20
1. Ρύθμιση με συμφωνίες μεταξύ των γονέων	20
2. Ρύθμιση με δικαστική απόφαση.....	21
Ε. ΕΠΙΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ	28
1. Γενικά.....	28
2. Αποκλεισμός του δικαιώματος επικοινωνίας.....	29
3. Περιορισμοί που έχουν τεθεί από τη νομολογία.....	30
4. Περιστατικά που δεν συνιστούν λόγο περιορισμού κατά τη νομολογία	50
ΣΤ. ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ.....	52
1. Έννοια Παρεμπόδισης.....	52
2. 950 §1 ΚΠολΔ.....	54
3. 950 §2 ΚΠολΔ.....	55
4. Κατάχρηση Δικαιώματος	57
5. Προσβολή Προσωπικότητας.....	57
Z. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία αφορά στο δικαίωμα επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου και στους περιορισμούς, που ενδέχεται, να τεθούν στην άσκησή του από το Δικαστήριο· ένα ζήτημα εξαιρετικά υψηλής σπουδαιότητας, ιδίως στη σημερινή εποχή, όπου έχει επέλθει ριζική αναθεώρηση της παραδοσιακής έννοιας της οικογένειας, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται όλο και πιο σύννηθες το φαινόμενο οικογενειών με έναν μόνο γονέα, εξαιτίας κυρίως της ραγδαίας αύξησης των διαζυγίων.

Αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο, ότι οι εντάσεις και οι αντιπαραθέσεις, που δημιουργούνται ως απότοκο του διαζυγίου ανάμεσα σε ένα χωρισμένο ζευγάρι επηρεάζουν αναπόφευκτα αρνητικά και το δικαίωμα του γονέα που δεν διαμένει με το ανήλικο τέκνο, να επικοινωνεί με αυτό. Το δικαίωμα, λοιπόν αυτό του χωρισμένου γονέα, καθόλα νόμιμο και ευρισκόμενο στον πυρήνα της οικογενειακής σχέσης, πολλές φορές παραβιάζεται βάνανυσα και καταχρηστικά με διάφορα προσχήματα.

Θύματα αυτής της κατάστασης πρώτα από όλα είναι το παιδί, που χωρίς να ευθύνεται, καταλήγει έρμαιο των αντιπαραθέσεων των γονέων του και κατά δεύτερο λόγο ο δικαιούχος της επικοινωνίας γονέας που διαταράσσονται σοβαρά οι προσωπικές σχέσεις με το τέκνο του και η ίδια η ψυχική του ισορροπία. Τις περισσότερες φορές το πρόβλημα αφορά στους χωρισμένους άνδρες γονείς ανηλίκων, από τη στιγμή που η επιμέλεια στα ελληνικά δικαστήρια ανατίθεται ακόμη τις περισσότερες φορές στη μητέρα των ανηλίκων τέκνων, η οποία και διαμένει με αυτά.

Πολλές φορές ωστόσο το δικαίωμα της επικοινωνίας, είναι πιθανόν, να μην επιφέρει τα ευεργετικά αποτελέσματα, στα οποία αποβλέπει, ήτοι τη σύσφιξη των ψυχικών δεσμών της οικογένειας και την αποφυγή της αποξένωσης των τέκνων με τον «απόντα» γονέα, αλλά αντιθέτως, ένεκα ακραίων καταστάσεων υπάρχει το ενδεχόμενο, η επικοινωνία να οδηγήσει σε επιβλαβή, αν όχι καταστροφικά για την ψυχοσωματική ακεραιότητα και υγεία του τέκνου αποτελέσματα. Στις περιπτώσεις αυτές, λοιπόν, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη ρύθμισης της επικοινωνίας με την επιβολή περιορισμών από το Δικαστήριο, έτσι ώστε να περισωθεί το συμφέρον του ανήλικου τέκνου και να εκμηδενιστεί η πιθανότητα διαταραχής της ψυχικής, πνευματικής και σωματικής του υγείας.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, να εντοπίσει τι ειδικότερα προβλέπει ο νόμος σχετικά με το εν λόγω δικαίωμα επικοινωνίας και να εστιάσει στους λόγους για τους οποίους το Δικαστήριο ενδέχεται, να προβεί στην επιβολή περιορισμών στην άσκησή του με γνώμονα πάντα το συμφέρον του τέκνου.

A. ΝΟΜΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1. Η διάταξη 1520 ΑΚ

Το δικαίωμα της επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ η οποία ορίζει τα εξής:

- «1. Ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο διατηρεί το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας με αυτό.
2. Οι γονείς δεν έχουν το δικαίωμα να εμποδίζουν την επικοινωνία του τέκνου με τους άωτερους ανιόντες του, εκτός αν υπάρχει σοβαρός λόγος.
3. Στις περιπτώσεις των προηγούμενων παραγράφων, τα σχετικά με την επικοινωνία κανονίζονται ειδικότερα από το δικαστήριο.»

Η ως άνω ρύθμιση τίθεται όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 17 του Ν. 1329/1983 (ΦΕΚ Α' 25) και ισχύει μέχρι σήμερα. Ο νόμος αυτός επέφερε σημαντικές αλλαγές στην ελληνική έννομη τάξη, με κυριότερη την τοποθέτηση του παιδιού στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και την ανάδειξη του συμφέροντός του ως άωτερου έναντι του συμφέροντος οποιουδήποτε άλλου εμπλεκόμενου μέρους, προσδίδοντας με τον τρόπο αυτό στο οικογενειακό δίκαιο παιδοκεντρικό χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό διαφαίνεται ακόμα περισσότερο στη διάταξη του άρθρου 1511 ΑΚ¹, η οποία καθιστά το συμφέρον του τέκνου ως κατευθυντήρια γραμμή και αποκλειστικό γνώμονα για τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης, αφορώσας στη γονική μέριμνα και στον τρόπο άσκησης αυτής, είτε προερχόμενης από τους γονείς του τέκνου κατόπιν δικής τους συμφωνίας, είτε από το δικαστήριο.

Η αναθεωρημένη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ αντικατέστησε την παλαιά 1504 ΑΚ σύμφωνα με την οποία: *«Ο γονεύς εις τον οποίον δεν ανήκει μετά το διαζύγιον η περί το πρόσωπο του τέκνου επιμέλεια, διατηρεί το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας. Τα περί ταύτης κανονίζει ειδικότερον το Δικαστήριο»*, καθιερώνοντας ένα αρκετά ευρύτερο πεδίο εφαρμογής. Πλέον, για την ύπαρξη του δικαιώματος επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, δεν απαιτείται, να έχει απωλέσει

¹ «Κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου. Στο συμφέρον του τέκνου πρέπει να αποβλέπει και η απόφαση του δικαστηρίου, όταν κατά τις διατάξεις του νόμου το δικαστήριο αποφασίζει σχετικά με την ανάθεση της γονικής μέριμνας ή με τον τρόπο της άσκησης της. Ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα, εφόσον η απόφαση αφορά στα συμφέροντά του.»

αυτός την επιμέλεια², αλλά αρκεί κάτι πολύ πιο απλό, ήτοι η χωριστή διαμονή γονέα και τέκνου, χωρίς να ενδιαφέρει την έννομη τάξη για ποιον λόγο οι γονείς δεν ζουν μαζί. Τούτο μπορεί να συμβαίνει τόσο σε περίπτωση διαζυγίου των γονέων, ακύρωσης του γάμου ή του συμφώνου συμβίωσης, διάστασης μεταξύ τους, όσο και στην περίπτωση τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους, αλλά αναγνωρίστηκαν³ μετέπειτα.

Ο διευρυμένος χαρακτήρας του δικαιώματος καθίσταται ακόμα πιο έκδηλος με την εξ ολοκλήρου νέα προσθήκη της δεύτερης παραγράφου, η οποία δεν προβλεπόταν υπό το προϊσχύον καθεστώς και έχει αποτελέσει σημείο έντονης αντιπαράθεσης, καθώς εξαιτίας του λακωνικού τρόπου διατύπωσης της, χρήζει περαιτέρω ερμηνευτικής ανάλυσης.

2. Η διάταξη 57 ΑΚ

Πέραν όμως από τη θεμελίωση στη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ, δεν πρέπει να παροράται η αδιάρρηκτη σχέση του δικαιώματος επικοινωνίας με αυτό της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 57 ΑΚ, από την οποία και πηγάζει⁴. Ως προσωπικότητα, ελλείψει γενικά αποδεκτού ορισμού αυτής, θα μπορούσαν να θεωρηθούν όλες εκείνες οι αστάθμητες αξίες, που απαρτίζουν την ουσία του ανθρώπου⁵. Όπως επιτυχώς έχει χαρακτηριστεί, συνιστά «δικαίωμα-πλαίσιο⁶», με ποικίλες εκφάνσεις, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται αναντίρρητα ο συναισθηματικός κόσμος του ατόμου⁷, οι σχέσεις του με άλλα πρόσωπα και δη με την οικογένειά του και γενικότερα η απρόσκοπτη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του.

Αναμφισβήτητα μέσω της επικοινωνίας, επιτυγχάνεται η συναισθηματική ολοκλήρωση και η ανάπτυξη της προσωπικότητας, όχι μόνο του τέκνου, άλλα και των έτερων εμπλεκόμενων προσώπων, ήτοι του γονέα, των απώτερων ανιόντων και των αδελφών. Μέσα από αυτήν τα μέλη της οικογένειας εκφράζουν τα συναισθήματά τους, διαπλάθουν στενούς δεσμούς μεταξύ τους, καλλιεργούν αισθήματα τρυφερότητας και αγάπης, γεγονότα που, αν μη τι άλλο, συντείνουν στη υγιή εξέλιξη του ψυχικού τους κόσμου, συνεπώς της ίδιας της προσωπικότητάς τους. Θα ήταν,

² Βλ. ενδεικτ. *Δασκαρόλη*, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, τόμος ΙΙ, 2001, σελ. 282, *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ΟικΔ, τόμος ΙΙ, εκδ ΣΤ', 2016, σελ. 337, *Βαθρακοκοίλη*, ΕΡΝΟΜΑΚ, τόμος Ε', 2004, σελ. 981, *Κουμάντου*, ΟικΔ, τόμος ΙΙ, 1989, σελ. 213.

³ ΕφΘεσσαλ 2027/2003, ΝΟΜΟΣ

⁴ Βλ. *Σταμπέλου*, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις. Το παράδειγμα της επικοινωνίας του τέκνου, 2010, σελ.47, της *ίδιας*, Προσωπικότητα και Δικαίωμα Επικοινωνίας, ΕφΑΔ 10/2013, σελ. 859 επ., *Παπαχρίστου*, ΟικΔ, 2014, σελ. 353.

⁵ *Γεωργιάδης Απ.*, ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 4^η Έκδοση, 2012, σελ. 171

⁶ Βλ. *Καράκωστα*, Το δίκαιο της προσωπικότητας, 2012, σελ. 54

⁷ ΜΠΡ ΚΑΒ 10/1994, ΝΟΜΟΣ

λοιπόν απερίσκεπτο, να αγνοήσουμε τον τόσο στενό δεσμό, που υφίσταται μεταξύ των εν λόγω δικαιωμάτων.

Το όφελος, που προκύπτει εκ της νομικής θεμελίωσης του δικαιώματος της επικοινωνίας και στις διατάξεις περί προστασίας της προσωπικότητας είναι διττό⁸. Κατ' αρχάς διευρύνεται ο κύκλος των φορέων του δικαιώματος επικοινωνίας, ακόμα και στην περίπτωση που δεν προβλέπονται ρητά στη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ, η οποία κατά το γράμμα της αναγνωρίζει δικαίωμα μόνο στον γονέα, που δεν διαμένει με το τέκνο. Με τον τρόπο αυτό και εφόσον δεν αποδεχθούμε, για παράδειγμα, αναλογική εφαρμογή του άρθρου ΑΚ 1520 στην επικοινωνία μεταξύ αδελφών, θα μπορούσε αυτή να βασιστεί στο άρθρο 57 ΑΚ.

Περαιτέρω καθίσταται εφικτό σε περίπτωση προσβολής του δικαιώματος της επικοινωνίας, να καταφύγει ο θιγόμενος στις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας, εφόσον δεν είναι δυνατόν να ικανοποιηθεί η αξίωσή του βάσει του άρθρου 1520 ΑΚ. Σχετική είναι η υπ' αριθμ. 8513/2018⁹ απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, η οποία απέρριψε ως νόμω αβάσιμη την αγωγή του πατέρα, με την οποία αιτήθηκε ρύθμιση της επικοινωνίας με την ενήλικη κόρη του, η οποία είχε τεθεί σε δικαστική συμπαράσταση, με την αιτιολογία, ότι «[...]στην περίπτωση, κατά την οποία υφίσταται παρεμπόδιση της ασκήσεως του δικαιώματος επικοινωνίας γονέα με ενήλικο τέκνο του, η νομική δυνατότητα που παρέχεται βάσει του ουσιαστικού δικαίου [...] είναι μέσω των διατάξεων του άρθρου 57 ΑΚ, με τις οποίες παρέχεται προστασία στην προσωπικότητα του ατόμου, η οποία περιλαμβάνει, ως επί μέρους στοιχεία αυτής, όλα τα αγαθά τα οποία είναι συνδεδεμένα αναποσπαστως με το πρόσωπο και ανήκουν σε αυτό ως ον έχον σωματική, ψυχική, πνευματική και κοινωνική ατομικότητα, ήτοι με άσκηση αγωγής προστασίας της προσωπικότητας, στην οποία θα γίνεται επίκληση των, διαφορετικών του άρθρου 1520 ΑΚ, προϋποθέσεων παράνομης προσβολής της προσωπικότητας και θα ασκούνται αντίστοιχες αξιώσεις, ενώπιον του καθ' ύλην αρμόδιου δικαστηρίου κατά την εφαρμοστέα τακτική διαδικασία.»

⁸ Βλ. Σταμπέλου, ό. π. , σελ 859 επ.

⁹ ΜΠρΘεσ 8513/2018, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

B. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1. Αυτοτέλεια

Ως προς την αυτοτέλεια ή μη του δικαιώματος επικοινωνίας έχουν διαμορφωθεί πολυάριθμες απόψεις. Κατά μία άποψη το δικαίωμα της επικοινωνίας είναι στενά συνυφασμένο με την ίδια τη γονική μέριμνα¹⁰, αποτελώντας μέρος του περιεχομένου της επιμέλειας. Άμεση συνέπεια αυτής της άποψης αποτελεί το γεγονός, ότι, δικαίωμα επικοινωνίας αναγνωρίζεται μόνο στους γονείς του τέκνου, καθώς τους ανήκει κατ' αρχήν αποκλειστικά η γονική μέριμνα του τελευταίου. Περαιτέρω αν ο γονέας εκπέσει από τη γονική μέριμνα, θα απωλέσει αυτομάτως και το δικαίωμα επικοινωνίας. Πέραν όμως από την περίπτωση της έκπτωσης κατ' άρθρον 1537 ΑΚ από τη γονική μέριμνα, ακόμα και όταν το δικαστήριο αναθέσει αυτήν στον έναν εκ των δύο γονέων, όπως συμβαίνει σε περιπτώσεις διαζυγίου, διάστασης ή ακύρωσης του μεταξύ τους γάμου, ο άλλος θα χάσει αυτομάτως το δικαίωμα στην επικοινωνία¹¹.

Ωστόσο κάτι τέτοιο είναι δυνατόν, να προκαλέσει την παντελή διάρρηξη του ψυχικού δεσμού του τέκνου με τον δικαιούχο γονέα, με αποτέλεσμα, να επέλθει η πλήρης αποξένωση μεταξύ τους, κάτι το οποίο θα έχει ολέθριες συνέπειες κυρίως στο συμφέρον του τέκνου, το οποίο προπάντων πασχίζει, να διαφυλάξει ο νομοθέτης. Προς εξισορρόπηση του δυσμενούς αυτού αποτελέσματος έχει επίσης διατυπωθεί η παρεμφερής άποψη¹², ότι το δικαίωμα της επικοινωνίας απορρέει μεν από το δικαίωμα επιμέλειας, αν ο γονέας εξακολουθεί να έχει την επιμέλεια, αποτελεί δε υπόλοιπο της επιμέλειας¹³, εάν αυτή δεν ανήκει στον γονέα. Με τον τρόπο αυτό η έκπτωση του γονέα δεν θα οδηγεί αυτομάτως στην απώλεια του δικαιώματος επικοινωνίας, μπορεί ωστόσο να οδηγήσει στον περιορισμό του από το δικαστήριο.

Έχει υποστηριχθεί επίσης εξίσου σθεναρά ιδίως στη νομολογία¹⁴, ότι το δικαίωμα της επικοινωνίας είναι αυτοτελές και απορρέει από τον φυσικό δεσμό αίματος μεταξύ γονέων και τέκνων¹⁵, χωρίς να σχετίζεται με τη γονική μέριμνα. Χαρακτηριστική είναι η αιτιολογία των περισσότερων αποφάσεων σύμφωνα με την οποία: «[...]*το άκρως αυτό προσωπικό δικαίωμα του*

¹⁰ Παπαχρίστου, ό.π., σελ. 353, Κουμάντος, ό.π., σελ 213

¹¹ Σαμαρά, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο, 2010, σελ. 27-28.

¹² Βλ. Πουλιάδη σε ΕΑΚ Γεωργιάδη- Σταθόπουλου, τόμος VIII, άρθρο 1520 ΑΚ, 2003, σελ. 308-309, Παπαδόπουλου, Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β', 2003, σελ. 313.

¹³ Βλ. Κουμάντου, ό.π., σελ. 213.

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά 22/2018 ΜΠρΣερρών, 2948/2017 ΕφΘεσσαλ, 3/2017 ΕφΠειρ, 127/2017 ΜΠρΑθ (Ασφ), 652/2016 ΜΠρΘεσσαλ, 23/2014 ΜΠρΑλεξ (Ασφ), 13762/2006 ΜπρΘεσσαλ, 38610/2005 ΜΠρΘεσσαλ, 8074/2004 ΜΠρΑθ, 1015/2001 ΜΠρΛαρ, 3253/1988 ΜΠρΘεσσαλ, ΝΟΜΟΣ · 5652/2018 ΜπρΑθ, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁵ Βαθρακοκόιλης, ό.π. , σελ. 981.

γονέως προς επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο του απορρέει από τον φυσικό δεσμό του αίματος και του αισθήματος της στοργής προς το τέκνο συντελεί δε στην ανάπτυξη του ψυχικού του κόσμου και την εν γένει προσωπικότητά του, για τον οποίο λόγο η άσκησή του αποβλέπει κυρίως στο καλώς εννοούμενο συμφέρον του τέκνου[...]».

Η άποψη αυτή δίνει προβάδισμα στη βιολογική εξ αίματος συγγένεια, αφηφώντας το γεγονός, ότι η γονεϊκή σχέση, στις οποίες την προαγωγή στοχεύει το δικαίωμα της επικοινωνίας, αλλά και το σύνολο των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου, δεν ταυτίζεται πάντα με τη βιολογική αλήθεια, αλλά αντιθέτως μπορεί, να βασίζεται στην κοινωνικοσυναισθηματική συγγένεια, την οποία εξάλλου φαίνεται, να επιλέγει ο νομοθέτης στα περισσότερα άρθρα του Οικογενειακού Δικαίου, καθώς η βούληση για σύνδεση με το τέκνο υπερτερεί του στοιχείου της βιολογικής προέλευσης. Φερ ειπείν η γονική σχέση είναι δυνατόν, να θεμελιώνεται είτε στην υιοθεσία, είτε στην τεχνητή γονιμοποίηση¹⁶, όπου εξ ορισμού ο ένας ή και οι δύο νομικοί γονείς του τέκνου δεν είναι συνάμα και βιολογικοί. Στην περίπτωση αυτή, όπου δεν υφίσταται αναγκαστικά δεσμός αίματος μεταξύ των μερών, θα ήταν άδικο αλλά και άτοπο, να μην εμπίπτουν τα μέρη στο προστατευτικό πλαίσιο του δικαιώματος επικοινωνίας. Συνεπώς φαίνεται πως και αυτή η άποψη δεν οδηγεί στα επιθυμητά αποτελέσματα.

Η κρατούσα στη θεωρία γνώμη ορθώς δέχεται, ότι το δικαίωμα είναι αυτοτελές, καθώς απορρέει ευθέως από την προαναφερθείσα διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ¹⁷. Προς επίρρωσιν της άποψης αυτής συνηγορεί εκτός των άλλων, το γεγονός ότι το δικαίωμα επικοινωνίας περιλαμβάνεται σε ξεχωριστό άρθρο και όχι στη διάταξη του 1510 ΑΚ για τη γονική μέριμνα ή του 1518 ΑΚ για την επιμέλεια. Τέλος εξαιρετικά σημαντική φαίνεται η διαπίστωση κατά την οποία μετά την εισαγωγή της νέας διάταξης του άρθρου 1520 ΑΚ, που αντικατέστησε την παλαιά 1504 ΑΚ, έχει απαλειφθεί οποιαδήποτε αναφορά και εξάρτηση του δικαιώματος επικοινωνίας από την επιμέλεια ή την ανικανότητα άσκησης αυτής, με απόρροια την ενίσχυση της άποψης περί αυτοτέλειας του δικαιώματος.

Ο ενστερνισμός της ως άνω πεποίθησης καθιστά σαφές, πως σε περίπτωση έκπτωσης του γονέα από τη γονική μέριμνα, με την οποία απλά σχετίζεται το δικαίωμα, χωρίς να αποτελεί περιεχόμενο αυτής, εκείνος δεν χάνει αυτοδικαίως το δικαίωμα επικοινωνίας. Εκτός αυτού το δικαστήριο, αποφασίζοντας για την ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας λόγω διαζυγίου, ακύρωσης του γάμου, ή διάστασης των γονέων, κατά τα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 1513

¹⁶ Βλ. Σαμαρά, ό.π., σελ. 24

ΑΚ, έχει τη δυνατότητα να προβεί στη ρύθμιση της επικοινωνίας με το παιδί, μόνο εάν υπάρχει αντίστοιχο αίτημα από την πλευρά των γονέων¹⁸, χωρίς να είναι υποχρεωμένο, να το πράξει, εάν δεν έχει ζητηθεί από τους διαδίκους.

2. Προσωποπαγής Χαρακτήρας

Το δικαίωμα επικοινωνίας αποτελεί προσωποπαγές δικαίωμα, καθώς συνδέεται αποκλειστικά με το πρόσωπο του φορέα του¹⁹. Ως εκ τούτου ο δικαιούχος δεν δύναται να μεταβιβάσει την άσκησή του σε άλλο πρόσωπο, ούτε να παραιτηθεί από αυτό, καθώς με τον τρόπο αυτό δεν θα ήταν δυνατόν, να ευοδωθεί ο σκοπός της επικοινωνίας, ήτοι η διατήρηση του ψυχικού δεσμού μεταξύ του τέκνου και των ανιόντων του. Εκτός αυτού προκύπτει από το ίδιο το γράμμα της διάταξης, η οποία δεν αρκείται στον όρο «επικοινωνία», αλλά την προσδιορίζει περαιτέρω ως «προσωπική», καθιστώντας κατ' αρχήν σαφές, ότι αυτή πρέπει, να λαμβάνει χώρα μεταξύ γονέα και τέκνου, χωρίς τη μεσολάβηση τρίτων προσώπων. Στην περίπτωση αυτή καλό θα ήταν να γίνει διάκριση μεταξύ της μεσολάβησης τρίτου και της παρουσίας τρίτου²⁰. Όπως θα δούμε παρακάτω, το Δικαστήριο έχει κρίνει σε πολλές περιπτώσεις, ότι η παρουσία τρίτου προσώπου κρίνεται απαραίτητη ιδίως για τη διαφύλαξη του συμφέροντος του τέκνου.

3. Χαρακτήρας δημόσιας τάξης

Κατά γενική ομολογία η διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ είναι δημόσιας τάξεως²¹, καθώς η άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας ενδιαφέρει σε μεγάλο βαθμό το δημόσιο συμφέρον, αφού με αυτήν επιδιώκεται η ικανοποίηση του φυσικού αισθήματος αγάπης μεταξύ γονέα τέκνου και αποτροπή της αμοιβαίας αποξένωσής τους²². Συνεπώς έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, καθώς σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 3 ΑΚ η ιδιωτική βούληση δεν μπορεί, να αποκλείσει την εφαρμογή της

¹⁷ Βλ. Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 341, την ίδια, Αρμ 42/1988, σελ. 1101, Δασκαρόλη, ό.π. σελ. 283, Πανόπουλο σε ΑΣΤΙΚΟ ΚΩΔΙΚΑ Καρακώστα, άρθρο 1520, Τόμος 8Β', 2012, σελ. 479, Σταμπέλου, ό.π., σελ. 57, ΜΠρΘεσσαλ 306/2012, ΝΟΜΟΣ

¹⁸ Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη, ό.π., σελ 1102, Βαθρακοκοίλης, ό.π. σελ. 982

¹⁹ Βλ. Πανόπουλο ό.π., σελ. 481, Βαθρακοκοίλη, ό.π., σελ. 982, Σπυριδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, 2006, σελ. 635, Πουλιάδη, ό.π., σελ. 309, Σταμπέλου, ό.π., σελ. 54, ΜΠρΗρακλ (Ασφ) 231/2019 ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 5125/2016 ΝΟΜΟΣ, ΕφΘρακ 290/2017 ΝΟΜΟΣ

²⁰ Σαμαρά, ό.π. σελ. 14, υποσημείωση 8

²¹ Βαθρακοκοίλης, ό.π., σελ. 982, Σαμαρά, ό.π. σελ. 11, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 53, Πανόπουλος, ό.π. σελ. 481, Πουλιάδης, ό.π. σελ. 309.

²² Βλ. ενδεικτ. ΜΠρΘεσσαλ 9966/2018 ΝΟΜΟΣ

και συνακόλουθα ούτε να τροποποιήσει το περιεχόμενό της. Απόρροια τούτου καθώς και της διάταξης του άρθρου 174 ΑΚ σύμφωνα με την οποία: «*Δικαιοπραξία, που αντιβαίνει σε απαγορευτική διάταξη του νόμου, αν δεν συνάγεται κάτι άλλο, είναι άκυρη*», αποτελεί η αδυναμία διάθεσης του δικαιώματος και η ακυρότητα τυχόν συμφωνίας διά της οποίας ο δικαιούχος παραιτείται από το δικαίωμα²³.

4. Λειτουργικός χαρακτήρας δικαιώματος

Η έννομη τάξη διχάζεται έντονα ως προς το αν το δικαίωμα επικοινωνίας, είναι λειτουργικό, αν δηλαδή αποτελεί παράλληλα και καθήκον, ή όχι. Έχει υποστηριχθεί η άποψη τόσο στη νομολογία²⁴ όσο και στη θεωρία²⁵ ότι το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας δεν συνιστά παράλληλα και καθήκον. Οι θιασώτες της εν λόγω άποψης επικαλούνται κατ' αρχάς τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 1520 ΑΚ σε αντιδιαστολή με το άρθρο 1510 ΑΚ. Πιο συγκεκριμένα ο νομοθέτης ενώ στο άρθρο 1510 ΑΚ, ρητά αναφέρει πως «*Η μέριμνα για το ανήλικο τέκνο είναι καθήκον και δικαίωμα των γονέων (γονική μέριμνα) [...]*», στη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ επιλέγει, να κατοχυρώσει απλό «δικαίωμα» επικοινωνίας, ως προς τον γονέα που δεν διαμένει με το τέκνο, έτσι ώστε αυτός να μην εξαναγκάζεται παρά τη θέλησή του σε επικοινωνία.

Ο σκοπός του δικαιώματος, όπως προαναφέρθηκε, είναι η διατήρηση του ψυχικού δεσμού μεταξύ γονέα και τέκνου, κάτι που δεν είναι δυνατόν, αλλά ούτε και επιθυμητό να επιτευχθεί με εξαναγκασμό, ή με αναγκαστική εκτέλεση τυχόν εκδοθησόμενης απόφασης²⁶, που θα καταδίκαιζε τον γονέα σε αυτό, αφού κάτι τέτοιο είναι αντίθετο προς το αληθινό συμφέρον του τέκνου. Συνεπώς, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, αναγνωρίζεται μόνο ηθική²⁷ υποχρέωση και όχι νομική, καθώς η αγάπη δεν είναι κάτι που μπορεί, να επιβληθεί.

Στον αντίποδα αυτής της άποψης, υπάρχουν εκείνοι, που δεν παραμένουν προσκολλημένοι στο γράμμα της διάταξης του άρθρου 1520 ΑΚ, το οποίο, όπως αναλύσαμε πρωτύτερα, κάνει λόγο απλώς για «δικαίωμα», αλλά αντιθέτως υποστηρίζουν, πως καλό θα ήταν να γίνει διασταλτική

²³ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 12

²⁴ ΜΠρΣαμου 112/2005, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 4033/2012, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΡόδου 4291/2007, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΘεσσαλ 374/2009, ΝΟΜΟΣ,

²⁵ Βλ. Βαθρακοκόλη ό.π., σελ. 982, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη ό.π. σελ. 341, Πουλιάδη, ό.π., σελ. 309, Πανόπουλο, ό.π. σελ. 480, Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου σε Γεωργιάδη- Σταθόπουλου ΑΚ, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις στα άρθρα 1505-1541, αρ. 158

²⁶ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 15

²⁷ Πουλιάδης, ό.π. σελ. 309

ερμηνεία²⁸, έτσι ώστε η διάταξη να ανταποκρίνεται καλύτερα στον σκοπό του νομοθέτη, όπως αυτός προκύπτει από την παιδοκεντρική αντίληψη των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου.

Πιο συγκεκριμένα οι υποστηρικτές²⁹ της εν λόγω θεωρίας αντλούν το βασικό τους επιχείρημα από τον ίδιο τον σκοπό της διάταξης, ήτοι το συμφέρον του τέκνου και τη διασφάλιση της ψυχικής του ισορροπίας, η οποία επιτυγχάνεται με την αδιάλειπτη παρουσία των γονέων στη ζωή και την καθημερινότητά του. Εκτός αυτού, ο λειτουργικός χαρακτήρας του δικαιώματος επικοινωνίας πηγάζει και από τη διάταξη του άρθρου 1507 ΑΚ³⁰, κατά την οποία «*Γονείς και τέκνα οφείλουν αμοιβαία μεταξύ τους βοήθεια, στοργή και σεβασμό*». Με τον τρόπο αυτό γίνεται φανερό, πως, ενώ οι εν λόγω υποχρεώσεις δεν είναι δυνατόν, να επιβληθούν νομικά, ωστόσο ο νομοθέτης μερίμνησε για τη ρητή πρόβλεψή τους, ίσως γιατί θέλησε, να κάνει φανερή τη σπουδαιότητά τους και να ωθήσει τα εμπλεκόμενα μέρη στην πραγμάτωσή τους.

Έρεισμα για την ανωτέρω πεποίθηση αποτελεί και η διάταξη του άρθρου 1511 ΑΚ κατά την οποία «*Κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου*». Όπως έχει τονιστεί ο σκοπός του δικαιώματος επικοινωνίας συνυφαίνεται άρρηκτα με την προστασία του συμφέροντος του τέκνου, χωρίς να αποβλέπει αποκλειστικά στην προάσπιση των συμφερόντων του γονέα-δικαιούχου, συνεπώς θα ήταν άτοπο³¹, να μην προκύπτει υποχρέωση του γονέα, αφού ο νομοθέτης επιθυμεί με τις διατάξεις του, πάνω από όλους και από όλα, να προστατεύσει το ίδιο το παιδί.

Περαιτέρω ένα μεγάλο ποσοστό της νομολογίας³² ενστερνίζεται την εν λόγω άποψη, καθώς θεωρεί, πως το δικαίωμα επικοινωνίας, ως αρμοδιότητα, που απορρέει από τη γονική μέριμνα, αποτελεί συνάμα και καθήκον, μέσω του οποίου διαφαίνεται, ότι οι υποχρεώσεις του γονέα απέναντι στο τέκνο του δεν παύουν, να υφίστανται, αν παύσει η συζυγική σχέση. Η πιθανή, λοιπόν, παραβίασή τους, επιφέρει τόσο την απαξία από τον κοινωνικό περίγυρο, όσο και την αποδοκιμασία από το ίδιο το δίκαιο.

²⁸ Σαμαρά, ό.π. σελ. 22

²⁹ Δασκαρόλης, ό.π. σελ. 284, Φίλιου, ό.π. σελ. 342, Κουμάντος, ό.π. σελ. 213, Κουκούλη- Σπηλιωτοπούλου ό.π. αρ.156-158, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 56, Σαμαρά, ό.π. σελ. 22, Νικολόπουλος, σχόλιο σε ΜΠρΑθ 60/2005, ΝοΒ τόμος 53/2005, σελ. 1137, Παπαχρίστου, ό.π. σελ. 352, Σπυριδάκη, ό.π. Σελ. 636

³⁰ Βλ. Φίλιου, ό.π. σελ. 343

³¹ Βλ. Σαμαρά ό.π. σελ. 19

³² Βλ. ενδεικτικά ΕφΑθ 416/1999, ΝΟΜΟΣ, ΕφΑθ 5798/2006, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΚεφαλλ 51/2010, ΝΟΜΟΣ, ΕφΘεσσαλ 2948/2017, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 61/2017, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΠειρ 1157/2015, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Γ. ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

1. Ο γονέας που δεν διαμένει με το τέκνο

i) Γενικά

Η διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ ορίζει με σαφήνεια στην πρώτη παράγραφο, ότι «ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο διατηρεί το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας με αυτό». Ως γονέας- δικαιούχος νοείται κατ' αρχήν ο νομικός γονέας³³. Έτσι ως νομική μητέρα -σύμφωνα με τα τεκμήρια του οικογενειακού δικαίου- λογίζεται εκείνη, που γέννησε το παιδί (1463 ΑΚ), σε περίπτωση παρένθετης μητρότητας η γυναίκα στην οποία δόθηκε η δικαστική άδεια (1458 ΑΚ), ή εκείνη, η οποία κυοφόρησε το τέκνο, αν ανατραπεί το τεκμήριο μητρότητας (1464 ΑΚ), καθώς και η θετή μητέρα (1561 ΑΚ). Νομικός πατέρας μπορεί, να είναι ο σύζυγος της μητέρας (ΑΚ 1465, 1463), ή εκείνος με τον οποίον έχει συνάψει σύμφωνο συμβίωσης (άρθρο 8 Ν. 3719/08, άρθρο 9 Ν. 4356/2015), ο άνδρας που προέβη σε εκούσια αναγνώριση του τέκνου που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του (ΑΚ 1475), αλλά και αυτός που αναγνωρίστηκε δικαστικά ως πατέρας του (ΑΚ 1479), ο σύζυγος ή ελλείψει αυτού ο εξώγαμος συμβίος, που έχει παράσχει τη συγκατάθεσή του στην τεχνητή αναπαραγωγή (ΑΚ 1456) και τέλος ο θετός πατέρας (ΑΚ 1561). Όσον αφορά στον τρίτο δότη γεννητικού υλικού³⁴ (ΑΚ 1460), από τη στιγμή που με βάση το ισχύον νομικό καθεστώς δεν μπορεί, να αναγνωρισθεί δικαστικά ως νομικός πατέρας (1479 §2), δεν δύναται, να καταστεί φορέας του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ως μοναδική προϋπόθεση για την ύπαρξη του δικαιώματος επικοινωνίας τίθεται η μη συγκατοίκηση του γονέα -είτε πρόκειται για τον πατέρα είτε για τη μητέρα- με το τέκνο. Αυτό μπορεί, να συμβαίνει είτε σε περίπτωση διαζυγίου, ή διάστασης των γονέων, είτε σε περίπτωση άκυρου/ ακυρώσιμου γάμου ή ακόμα και στην περίπτωση ανυπαρξίας γάμου μεταξύ των γονέων, αλλά μετέπειτα αναγνώρισης του τέκνου ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο μπορεί να έχει λάβει η χώρα η χωριστή διαμονή. Είναι πιθανό, να μένουν και οι δύο γονείς μακριά από το τέκνο, στην περίπτωση για παράδειγμα, που η πραγματική φροντίδα του έχει ανατεθεί σε ανάδοχη οικογένεια κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1655 ΑΚ, οπότε στην περίπτωση αυτή έχουν αμφότεροι το δικαίωμα επικοινωνίας. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές, ότι δεν αφορά την έννομη τάξη, εάν ο γονέας, που δεν διαμένει με το τέκνο, έχει ή όχι την άσκηση της επιμέλειας ή

³³ Βλ. Σταμπέλου, ό.π. σελ. 67-68, ΕφΘεσσαλ 2027/2003, ΝΟΜΟΣ

³⁴ Βλ. Σταμπέλου, ό. π. σελ. 70

της γονικής μέριμνας, ούτε ο λόγος για τον οποίον οι γονείς δεν ζουν πια μαζί, κάτι που διευρύνει ακόμα περισσότερο το πεδίο εφαρμογής της διάταξης.

ii) Επιμέρους Ζητήματα

- *Έκπτωση από τη γονική μέριμνα*

Ένα πρώτο θέμα, που έχει απασχολήσει τη θεωρία και τη νομολογία έγκειται στο αν ο γονέας διατηρεί το δικαίωμα επικοινωνίας σε περίπτωση, που έχει εκπέσει από τη γονική μέριμνα. Η απάντηση στο εν λόγω ερώτημα συναρτάται άμεσα με το αν η προσωπική επικοινωνία αποτελεί αυτοτελές δικαίωμα, απορρέον ευθέως από τη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ, ή απόρροια και ειδικότερη εκδήλωση της γονικής μέριμνας. Στην πρώτη περίπτωση ορθώς υποστηρίζεται, ότι το δικαίωμα επικοινωνίας δεν χάνεται αυτοδικαίως, αλλά είναι δυνατόν, εάν το δικαστήριο το θεωρήσει απαραίτητο, να επιβληθούν περιορισμοί³⁵ στην άσκησή του, κυρίως για την προάσπιση του συμφέροντος του τέκνου. Οι υποστηρικτές³⁶ της δεύτερης άποψης, ωστόσο, θεωρούν, ότι η έκπτωση από τη γονική μέριμνα, επιφέρει αυτόματα την απώλεια του δικαιώματος επικοινωνίας, κυρίως επειδή σε αυτό θα έχει οδηγήσει η τέλεση ορισμένης αξιόποινης πράξης εκ μέρους του γονέα. Ωστόσο μία τέτοια αντιμετώπιση δεν έχει πάντοτε ωφέλιμα αποτελέσματα για το παιδί.

- *Υιοθεσία*

Αναφορά πρέπει να γίνει και στη διάταξη του άρθρου 1566 ΑΚ εδάφιο β' όπου ορίζεται, ότι «[...]οι φυσικοί γονείς δεν έχουν ούτε δικαίωμα επικοινωνίας με το θετό τέκνο[...]», αφού σκοπός είναι η πλήρης ένταξη και ενσωμάτωση του τελευταίου στη νέα του οικογένεια και η παντελής αποξένωση από τη βιολογική. Οποιαδήποτε άλλη πρόβλεψη θα επέφερε αναστάτωση στο παιδί, και θα απέτρεπε την ψυχοσυναισθηματική του σταθερότητα και ολοκλήρωση. Ζήτημα γεννάται στην περίπτωση όπου το παιδί υιοθετείται σε μεγαλύτερη ηλικία³⁷, οπότε έχει γνωρίσει ήδη τους βιολογικούς τους γονείς, πιθανότατα δε να έχει δεθεί με αυτούς, με αποτέλεσμα, να είναι δύσκολο το να μην υπάρχει επικοινωνία μεταξύ τους. Τέλος καλό θα ήταν, να τονισθεί, ότι η ως

³⁵ Βλ. ενδεικτ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π. σελ. 337, Πουλιάδη, ό.π. σελ. 307, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 64

³⁶ Κουμάντος, ό.π. σελ. 241, Παπαχρίστου, ό.π. σελ. 340

³⁷ Σταμπέλου, ό.π. σελ. 66

άνω πρόβλεψη δεν ισχύει σε περίπτωση, που κατά το εδάφιο γ' ένας από τους συζύγους υιοθετήσει το τέκνο του άλλου, οπότε τη γονική μέριμνα έχουν από κοινού και οι δύο σύζυγοι.

- *Βιολογικός γονέας*

Παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις το εξής άτοπο· όπως αναλύσαμε προτύτερα αναγνωρίζεται δικαίωμα επικοινωνίας μόνον στον νομικό γονέα, με αποτέλεσμα ο βιολογικός να μην έχει θεμελιωμένο δικαίωμα με βάση τη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας συνυφαίνεται άρρηκτα με αυτό της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 57 ΑΚ, 5 §1 Σ., 8 ΕΣΔΑ, 21 Σ. Συνεπώς αυτός θα μπορούσε να αξιώσει επικοινωνία με έρεισμα τις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας³⁸.

Σύμφωνη με αυτό έχει υπάρξει και η νομολογία του ΕΔΔΑ ορίζοντας βέβαια συγκεκριμένες προϋποθέσεις, ήτοι α) τη μη αμφισβήτηση εκ μέρους της μητέρας της πατρότητας του αιτούντος, β) την εκδήλωση ειλικρινούς σταθερού και αδιάλειπτου ενδιαφέροντος εκ του πατέρα για το παιδί από τη στιγμή, που πληροφορήθηκε για την πατρότητα και γ) την έκδοση δικαστικής απόφασης.

Σχετικές είναι οι υποθέσεις³⁹ *McMichael v. The United Kingdom* και *Söderbäck v. Sweden*. Στην πρώτη εξ' αυτών ο φυσικός πατέρας του παιδιού, δεν συζούσε με τη σύντροφο και μητέρα του παιδιού του, ενώ παράλληλα η τελευταία αρνούσαν την πατρότητα του αιτούντος, με αποτέλεσμα να μην έχει αυτός κανένα δικαίωμα επικοινωνίας. Μετά από προσφυγή του βιολογικού πατέρα στο ΕΔΔΑ, αυτό απεφάνθη, πως μικρή σημασία έχει ποιος είναι ο νομικός και ποιος ο βιολογικός γονέας, αλλά αυτό που διαδραματίζει τον σπουδαιότερο ρόλο και εξυπηρετεί το αληθινό συμφέρον του τέκνου, είναι ποιος πραγματικά ενδιαφέρεται για αυτό, γιατί σε εκείνον αξίζει εν τέλει, να αναγνωριστεί το δικαίωμα επικοινωνίας.

Στην υπόθεση *Söderbäck v. Sweden* το ΕΔΔΑ απέκλεισε παντελώς το δικαίωμα επικοινωνίας του αιτούντος βιολογικού -αλλά όχι και νομικού- πατέρα με το τέκνο, με την αιτιολογία, ότι αυτός δεν επεδίωξε κατά τρόπο σταθερό και σοβαρό την επικοινωνία και την καλλιέργεια ουσιαστικής σχέσης με το τέκνο του από τη στιγμή που είχε πληροφορηθεί για την πατρότητα. Συνεπώς εξ αντιδιαστολής συνάγεται το επιχείρημα, ότι εκείνος που πραγματικά επιδιώκει την επικοινωνία, αξίζει, να είναι φορέας του δικαιώματος αυτού.

³⁸ Σταμπέλου, ό.π. σελ. 69

2. Απώτεροι Ανιόντες

Ένα ζήτημα, που απασχολούσε ανέκαθεν τη θεωρία και τη νομολογία, αποτελεί το αν οι παππούδες και οι γιαγιάδες έχουν δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το εγγόνι τους. Το προϊσχύον άρθρο 1504 ΑΚ δεν έκανε καμία αναφορά στους απώτερους ανιόντες, με αποτέλεσμα να επικρατεί έντονη διχογνωμία ως προς την ύπαρξη του δικαιώματος αυτού. Αφενός υποστηριζόταν η γνώμη, που δεχόταν την θεμελίωση του δικαιώματος στην εξ αίματος συγγένεια⁴⁰, αφετέρου κάποιοι αρνούσαν⁴¹ την ύπαρξη του δικαιώματος, εξαιτίας της έλλειψης νομοθετικού ερείσματος. Ωστόσο, σήμερα η εισαγωγή της νέας διάταξης του άρθρου 1520 ΑΚ και συγκεκριμένα της παραγράφου 2 αυτής, έχει δημιουργήσει τη βάση ώστε, να αναγνωριστεί στους απώτερους ανιόντες του τέκνου, θεμελιωμένο, ίδιον και αυτοτελές δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το εγγόνι τους. Ωστόσο η διάσταση των απόψεων εξακολουθεί, να είναι έντονη, καθώς κάποιοι υποστηρίζουν, ότι ο νόμος απλώς επιβάλλει μία υποχρέωση στους γονείς, χωρίς να αναγνωρίζει αυτοτελές δικαίωμα.

Η μικρή μερίδα της θεωρίας⁴², που τάσσεται υπέρ της τελευταίας αυτής άποψης, εμμένοντας στη στενή ερμηνεία της διάταξης, ακόμη και μετά την ηθελημένη απονομή δικαιώματος από τον ίδιο τον νομοθέτη, διατείνεται, ότι με τη διατύπωση «[...]οι γονείς δεν έχουν το δικαίωμα να εμποδίζουν[...]» δεν θεμελιώνεται ειδικό δικαίωμα των απώτερων ανιόντων, αλλά αντιθέτως καθιερώνεται υποχρέωση των γονέων στο πλαίσιο της καλής άσκησης της γονικής μέριμνας και σύμφωνα πάντα με το συμφέρον του παιδιού, να μην παρεμποδίζουν την επικοινωνία του τέκνου τους με τους παππούδες και τις γιαγιάδες του.

Έρεισμα για την τοποθέτηση αυτή αποτελεί η πεποίθηση ότι το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας δεν είναι αυτοτελές δικαίωμα, απορρέον ευθέως από την επίμαχη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ, αλλά συνιστά κομμάτι της γονικής μέριμνας και δη της επιμέλειας⁴³ από την οποία και πηγάζει. Στο πλαίσιο, λοιπόν, του ελέγχου των συναναστροφών⁴⁴ του τέκνου τους, οι γονείς υποχρεούνται, να μην παρεμποδίζουν, εφόσον δεν συντρέχει σπουδαίος λόγος, την προσωπική επικοινωνία με τους απώτερους ανιόντες. Περαιτέρω υποστηρίζεται, ότι αν ο νομοθέτης ήθελε να

³⁹ <https://hudoc.echr.coe.int/>

⁴⁰ ΜΠρΘεσσαλ 3073/1969, Αρμ 24/1970, σ.182

⁴¹ ΕφΑθ 10081/1982 Αρμ 38/1984, σ. 116

⁴² Κουμάντος, ό.π. σελ. 215, Πουλιάδης, ό.π. σελ. 326-327, ΜΠρΓρεβ 258/2008, ΝΟΜΟΣ

⁴³ Πουλιάδης, ό.π. σελ. 326

⁴⁴ Βλ. ΜΠρΘεσσαλ 13762/2006, ΝΟΜΟΣ

καθιερώσει αυτοτελές δικαίωμα των απώτερων ανιόντων, δεν θα είχε προβεί σε αρνητική διατύπωση, αλλά θα κατοχύρωνε τούτο με σαφήνεια, όπως ακριβώς έπραξε με τους γονείς.

Ωστόσο το μεγαλύτερο μέρος της θεωρίας⁴⁵ και της νομολογίας⁴⁶, αναγνωρίζει ορθώς την αυτοτέλεια του δικαιώματος των απώτερων ανιόντων για προσωπική επικοινωνία με το εγγόνι τους. Λαμβάνοντας υπόψιν τον σκοπό του δικαιώματος επικοινωνίας, ο οποίος έγκειται στην ικανοποίηση του φυσικού αισθήματος αγάπης μεταξύ των επικοινωνούντων μερών και στην αποτροπή της αμοιβαίας αποξένωσής τους, η οποία θα ασκούσε βλαπτική επίδραση στο συμφέρον του τέκνου, δεν χωρεί αμφιβολία πως ο νομοθέτης θέλησε, να θέσει τέλος στο προηγούμενο επισφαλές καθεστώς, κατοχυρώνοντας αυτοτελές δικαίωμα για τους απώτερους ανιόντες. Αποτελεί κοινή ομολογία, πως η επικοινωνία του τέκνου με τον παππού ή τη γιαγιά έχει επωφελή γι' αυτό αποτελέσματα, αφού συντελεί στην ψυχική ολοκλήρωση των παιδιών, αλλά ακόμα και στην ισορροπία αμφοτέρων των πλευρών, καθώς καλλιεργείται η έκφραση των ως άνω συναισθημάτων από διαφορετικές θέσεις, με διαφορετική ένταση και διαφορετικές αποχρώσεις⁴⁷.

Είναι σημαντικό οι παππούδες και οι γιαγιάδες, να μπορούν, να επικοινωνούν με το εγγόνι τους σε διαφορετικές ώρες από εκείνες του γονέα, ακόμα και σε εκείνη την περίπτωση, που δεν έχει διαταραχθεί η συμβίωση των γονέων⁴⁸. Εκτός αυτού ιδιαίτερη σημασία αποκτά το εν λόγω δικαίωμα και σε περίπτωση θανάτου του ενός γονέα, οπότε οι απώτεροι ανιόντες δύνανται, να ζητήσουν τη ρύθμιση της επικοινωνίας δικαστικώς. Με τον τρόπο αυτό το τέκνο μπορεί, να βοηθηθεί σε μεγάλο βαθμό από την επικοινωνία με τον απώτερο ανιόντα εκ της ίδιας γραμμής, έτσι ώστε να ξεπεράσει τα ψυχολογικά του προβλήματα και να βρει στήριγμα μετά την αιφνίδια απώλεια.

Όσον αφορά στο έτερο επιχείρημα της άποψης περί μη αυτοτέλειας του δικαιώματος επικοινωνίας των απώτερων ανιόντων, με την 14729/2017 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, έχει ορθώς νομολογηθεί, πως ο αρνητικός τρόπος με τον οποίον είναι διατυπωμένη η ανωτέρω διάταξη εξηγείται από το ότι ο νόμος θέλησε, να τονίσει την αυθυπαρξία του δικαιώματος επικοινωνίας του απώτερου ανιόντος (παππού ή γιαγιάς) με τον ανήλικο εγγονό ή

⁴⁵ Βαθρακοκόιλης, ό.π. σελ. 992, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π. σελ. 342, Φίλιος, ό.π. σελ. 343, Δασκαρόλης, ό.π. σελ. 287, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 83, Σαμαρά, ό.π. σελ. 52-64, Πανόπουλος, ό.π. σελ. 495, Χριστακάκου, Επιμέλεια & Διανομή Τέκνου, Δικαίωμα Επικοινωνίας, 2008, σελ. 352, Παπαδόπουλος, Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β', 2003, σελ. 322, Παναγιώλιας, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520 ΑΚ) Οι εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, 2011, σελ. 31, Μιχαλακάκου σε Παναγιώτη Δ. Νικολόπουλου, Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, 2015, σελ. 644.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτ. Α.Π. 5/2005, ΝΟΜΟΣ, Εφαθ 333/2008, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 1003/2007, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΛαρ 525/2015, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΘεσσαλ 21718/2008, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΘεσσαλ 7466/2005, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΘεσσαλ 14729/2017, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΡοδ 1083/2001, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ ΜΠρΘεσ 5850/2014, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

⁴⁷ Βλ. ΜΠρΚαβ 10/1994 Αρμ. 1994.432

⁴⁸ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π. 343, Παπαχρίστου ΝοΒ 34/1986, σελ. 900

εγγονή και ότι η ρυθμιζόμενη επικοινωνία των ανωτέρω προσώπων είναι δυνατόν κατ' εξαίρεση να παρεμποδισθεί από τον γονέα ή τους γονείς που ασκούν την γονική μέριμνα, όταν συντρέχει κάποιος σοβαρός λόγος. Ο περιορισμός, που είναι εφικτό, να τεθεί από τους γονείς, προϋποθέτει την ύπαρξη δικαιώματος⁴⁹. Συνεπώς θα ήταν άτοπο, να υπάρχει η δυνατότητα επιβολής περιορισμού σε δικαίωμα, που δεν υφίσταται.

Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να λησμονάμε, την άρρηκτη σύνδεση του δικαιώματος επικοινωνίας με αυτό της προσωπικότητας, σύνδεση η οποία μας επιτρέπει, ακόμα και αν θεωρήσουμε, πως η διάταξη του άρθρου 1520 §2 ΑΚ δεν καθιερώνει ίδιον και αυτοτελές δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας των απώτερων ανιόντων με το τέκνο, να βασίσουμε και να αξιώσουμε αυτήν επί τη βάσει του δικαιώματος της προσωπικότητας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στα άρθρα 57 ΑΚ, και 5 §1 Σ.

3. Αδελφοί

Διχογνωμία επικρατεί ως προς το αν, ελλείψει ειδικής ρύθμισης, που να το προβλέπει, υφίσταται δικαίωμα επικοινωνίας μεταξύ των αδελφών. Επί του θέματος έχουν διαμορφωθεί δύο διαφορετικές απόψεις. Αφενός, όσοι εμμένουν στη λεκτική διατύπωση της διάταξης του άρθρου 1520 ΑΚ, υποστηρίζουν⁵⁰, ότι ο νομοθέτης ηθελήμενα δεν προέβη σε ειδικότερη ρύθμιση, από τη στιγμή που κατά τη γνώμη τους το δικαίωμα επικοινωνίας, απορρέει από το δικαίωμα της επιμέλειας, και άρα δεν υφίσταται κενό, που να χρήζει ερμηνείας. Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται η άποψη⁵¹, ότι θα αντέβαινε στον σκοπό της διάταξης καθώς και στο ίδιο το πνεύμα του παιδοκεντρικού οικογενειακού δικαίου, να μην αναγνωρίζεται ίδιον αυτοτελές δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας μεταξύ αδελφών, ιδίως τη σημερινή εποχή, όπου τα διαζύγια αυξάνονται, ενώ ταυτόχρονα τελούνται νέοι γάμοι μετά τη λύση των παλαιών, με άμεσο αποτέλεσμα τον «διαμελισμό» των υφιστάμενων οικογενειών και κατ' επέκταση τον χωρισμό- σε πολλές περιπτώσεις- και των αδελφών.

Ορθότερη φαίνεται, να είναι η δεύτερη άποψη, καθώς ακολουθεί τον σκοπό της διάταξης του άρθρου 1520 ΑΚ. Πιο συγκεκριμένα, όπως προαναφέρθηκε, μέσα από την προσωπική επικοινωνία τα μέρη έχουν τη δυνατότητα, να εκφράσουν συναισθήματα αγάπης, τρυφερότητας, στοργής, να συσφίξουν τους μεταξύ τους δεσμούς και να αναπτύξουν ομαλότερα την

⁴⁹ Βλ. Βαθρακοκοίλη, ό.π. σελ. 993

⁵⁰ Βλ. Πουλιάδη, ό.π. σελ. 326-327

προσωπικότητά τους. Αναμφισβήτητα τα αδέλφια είναι οι εγγύτεροι και πιο κοντινοί συγγενείς ενός ανθρώπου, καθώς σε αντίθεση με τους παππούδες, τις γιαγιάδες και τους γονείς, οι οποίοι κατά τη φυσική πορεία των πραγμάτων ενδέχεται, να αποβιώσουν νωρίτερα από το εγγόνι ή το παιδί τους αντίστοιχα, οι αδελφοί συμπορεύονται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους, αποτελώντας στήριγμα ο ένας για τον άλλον⁵². Συνεπώς θα ήταν άτοπο να μην επιθυμεί ο νομοθέτης τη διατήρηση του ψυχικού τους δεσμού και την αποτροπή της μεταξύ τους αποξένωσης.

Στο συμπέρασμα αυτό συνηγορεί και το γεγονός, ότι θα ήταν άτοπο να αναγνωρίζεται αυτοτελές δικαίωμα των απώτερων ανιόντων, συμπεριλαμβανομένων των προπαππούδων και των προγιαγιάδων (συγγενείς γ' βαθμού) για επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο, αλλά όχι των αδελφών⁵³, οι οποίοι αποτελούν συγγενείς εξ αίματος δεύτερου βαθμού με αυτό. Παράλληλα φαίνεται, να είναι εκτός λογικής το να υποχρεούται ο αδελφός σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1504 ΑΚ⁵⁴, να καταβάλλει διατροφή χωρίς ωστόσο να έχει τη δυνατότητα, να επικοινωνεί προσωπικά με τον αδελφό του⁵⁵.

Συναφής είναι η υπ' αριθμ. 7466/2005 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης⁵⁶, στην οποία η αιτούσα ζητούσε να ρυθμιστεί το δικαίωμα επικοινωνίας με την ανήλικη ετεροθαλή αδερφή της, καθώς η κοινή τους μητέρα δεν ασκούσε η ίδια το δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο της, με το οποίο διέμενε ξεχωριστά, με αποτέλεσμα, να μην είναι εφικτό, να εξυπηρετηθεί η επικοινωνία των αδελφών. Το Δικαστήριο στην προκειμένη περίπτωση δέχθηκε αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1520 §2 ΑΚ και προέβη στη ρύθμιση την επικοινωνίας μεταξύ των αδελφών προκειμένου, να διατηρηθεί ζωντανός ο συγγενικός τους δεσμός με γνώμονα κυρίως το συμφέρον της ανήλικης, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό σαφή την απαγκίστρωση του δικαιώματος επικοινωνίας από τη γονική μέριμνα⁵⁷ και την ύπαρξη αυτοτελούς δικαιώματος επικοινωνίας μεταξύ αδελφών.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα, φαίνεται ορθότερο, πως το ακούσιο κενό του νομοθέτη καλό θα ήταν να πληρωθεί με αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 1520 §2 ΑΚ

⁵¹ Σταμπέλου, ό.π. σελ. 87, Μιχαλακάκου, ό.π., σελ. 645, Σαμαρά, ό.π., σελ. 67, Χριστακάκου, ό.π. σελ. 355, Βαθρακοκοίλης, ό.π. σελ. 984, Παναγούλιας, ό.π. σελ. 33, Πανόπουλος, ό.π. σελ. 497

⁵² Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 67

⁵³ Βλ. Χριστακάκου, ό.π. σελ. 356, Παναγούλια, ό.π. σελ. 33

⁵⁴ «Ο αδελφός ή η αδελφή μπορούν, αν το δικαστήριο το κρίνει εύλογο, να υποχρεωθούν να δίνουν διατροφή σε αδελφό ή αδελφή, αν αυτός που τη ζητεί αδυνατεί να διατρέφει τον εαυτό του για ιδιαίτερους λόγους και ιδίως εξαιτίας της ηλικίας του, βαριάς ασθένειας ή αναπηρίας. Η διατροφή περιλαμβάνει τα απολύτως αναγκαία για τη ζωή και επιπλέον τα έξοδα για την ανατροφή, καθώς και την επαγγελματική και την εν γένει εκπαίδευση.

Οι διατάξεις του πρώτου εδαφίου του άρθρου 1487, καθώς και των άρθρων 1494, 1496 και 1498 έως 1500 εφαρμόζονται και σ' αυτή την περίπτωση.»

⁵⁵ Βαθρακοκοίλης, ό.π. σελ. 244

⁵⁶ ΧρΙΔ 2005, σελ. 517 επ.

και στην περίπτωση της επικοινωνίας μεταξύ των αδελφών, έτσι ώστε να εξυπηρετηθεί ο σκοπός της διάταξης και το συμφέρον του ανήλικου τέκνου.

4. Το τέκνο

Το άρθρο 1520 ΑΚ κάνει λόγο, όπως προαναφέρθηκε, για δικαίωμα του γονέα και όχι του τέκνου. Ωστόσο κρίνεται σκόπιμο, να εξετάσουμε, αν το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας αποτελεί ταυτόχρονα και δικαίωμα του τέκνου, εφόσον κατά κοινή ομολογία έχει θεσπιστεί πρωτίστως για το δικό του συμφέρον και από τη στιγμή, που όπως αναλύθηκε ανωτέρω, ο χαρακτήρας του οικογενειακού δικαίου έχει αποκτήσει παιδοκεντρική κατεύθυνση.

Με τεολογική διαστολή⁵⁸, λοιπόν, του άρθρου 1520 ΑΚ και λαμβάνοντας υπόψιν τον σκοπό του δικαιώματος επικοινωνίας, ο οποίος έγκειται πρωτίστως στην εξυπηρέτηση των συναισθηματικών αναγκών του ίδιου του παιδιού, θα μπορούσε, να αναγνωριστεί δικαίωμα επικοινωνίας στο πρόσωπο του τέκνου.

Ωστόσο ακόμα και στην περίπτωση που θεωρήσουμε, πως η διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ δεν δύναται, να αποτελέσει το έρεισμα για τη θεμελίωση του δικαιώματος, αυτό μπορεί, να αναζητηθεί στη διάταξη του άρθρου 1507 ΑΚ⁵⁹, κατά την οποία *«γονείς και τέκνα οφείλουν αμοιβαία μεταξύ τους βοήθεια, στοργή και σεβασμό»*, η εκπλήρωση των οποίων δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί δίχως την προσωπική επικοινωνία και επαφή από την πλευρά των ίδιων των παιδιών με τους γονείς τους.

Εκτός αυτού βασική διάταξη στην οποία μπορεί να θεμελιωθεί το δικαίωμα της επικοινωνίας ως δικαίωμα του τέκνου, είναι αυτή του άρθρου 57 ΑΚ για την προστασία της προσωπικότητας, σε συνδυασμό με τις 59 ΑΚ, 5 §1 Σ, 2 §1 Σ, 8 ΕΣΔΑ⁶⁰. Όπως τονίσαμε παραπάνω, υφίσταται άρρηκτη σχέση μεταξύ του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας και προσωπικότητας, με αποτέλεσμα, να διευρύνεται και το φάσμα των φορέων, στους οποίους αυτό δύναται, να αναγνωριστεί. Ταυτόχρονα επί τη βάση της υπερνομοθετικής ισχύος διάταξης του άρθρου 8 §1 της ΕΣΔΑ κατά την οποία *«παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής*

⁵⁷ Βλ. σχόλιο Θ. Τροκάνα στην υπ' αριθμ. 7466/2005 ΜΠρΘεσσαλ ΧρΙΔ 2005, σελ. 517 επ.

⁵⁸ Βλ. Φίλιου, Οικογενειακό Δίκαιο, 4η έκδοση, 2011, σελ. 369.

⁵⁹ Βλ. Φίλιου, ό.π. σελ. 369, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 73.

⁶⁰ Βλ. Σταμπέλου, ό.π. σελ. 75, Νικολόπουλο, Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για τη δικαστική ρύθμιση ή τη μεταρρύθμιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, ΕφΑΔ 3-4/2014, σελ. 231

και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του», το παιδί φαίνεται, να αναγνωρίζεται ως φορέας του δικαιώματος επικοινωνίας και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁶¹.

Δεν πρέπει να παροράται η επίσης υπερνομοθετικής ισχύος διάταξη του άρθρου 9 §3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία έχει κυρωθεί με το Ν. 2101/1992, αποτελώντας αναπόσπαστο τμήμα της ελληνικής έννομης τάξης και σύμφωνα με την οποία «τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού που ζει χωριστά από τους δύο γονείς του ή από τον έναν από αυτούς να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού». Παρατηρούμε λοιπόν, πως θεσπίζεται για τα κράτη- μέλη τόσο η θετική υποχρέωση λήψης παντός μέτρου για την υλοποίηση της επικοινωνίας, όσο και η αρνητική υποχρέωση αποτροπής της παρεμπόδισης επικοινωνίας του παιδιού με τους γονείς του⁶².

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο, να τονιστεί, πως τα προαναφερθέντα ισχύουν κατά κύριο λόγο για το ανήλικο τέκνο, μολονότι η διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ δεν το εξειδικεύει ρητά, καθώς στη δική του προστασία αποβλέπει πρωτίστως το οικογενειακό δίκαιο με τις διατάξεις του. Εκτός αυτού είτε δεχτούμε, ότι το δικαίωμα επικοινωνίας απορρέει από το δικαίωμα της επιμέλειας, είτε όχι, παρατηρούμε πως και στη διάταξη του άρθρου 1518 ΑΚ, ενώ δεν αναφέρεται ρητά ο όρος «ανήλικο», αναντίρρητα η επιμέλεια συνιστά δικαίωμα και καθήκον των γονέων, το οποίο παύει με την ενηλικίωση του τέκνου τους⁶³. Όλα τα ανωτέρω συνηγορούν στο συμπέρασμα πως ο νομοθέτης αναφέρεται στο ανήλικο τέκνο, καθώς με την ενηλικίωση έγκειται πλέον αποκλειστικά στη βούληση των μερών, το αν θα επικοινωνούν μεταξύ τους ή όχι, χωρίς να χρειάζεται η παρέμβαση άλλης αρχής.

Ωστόσο καλό θα ήταν να γίνει μνεία και για την περίπτωση του ενήλικου τέκνου, καθώς πολλές είναι εκείνες οι καταστάσεις, που κρίνεται απαραίτητη η θεμελίωση του δικαιώματος και για τούτο. Ναι μεν δεν είναι εφικτό, να θεμελιώσουμε το δικαίωμα στη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ, ωστόσο δυνάμεθα, να βασιστούμε στις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας, όπως έχει αναλυθεί ανωτέρω. Ειδικότερα την ελληνική νομολογία έχουν απασχολήσει αρκετές υποθέσεις στις οποίες το ενήλικο τέκνο παρεμποδίζεται στην επικοινωνία με τον ανήμπορο ή υπέργηρο ή τεθειμένο σε δικαστική συμπαράσταση γονέα του από το οικείο του περιβάλλον του τελευταίου, με αποτέλεσμα να μην ευοδώνεται ο σκοπός της διάταξης.

⁶¹ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 170, *Kneipp v. Germany, Eriksson v. Sweden*, όπου το Δικαστήριο έκρινε πως υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος επικοινωνίας του τέκνου με τη μητέρα του, επειδή μετά την ανάθεση της φροντίδας του σε ανάδοχη οικογένεια οι αρμόδιες εθνικές αρχές απαγόρευσαν στη μητέρα να επισκέπτεται το τέκνο στην οικία των ανάδοχων γονέων για μεγάλο χρονικό διάστημα.

⁶² Νικολόπουλος, ό.π. σελ. 231

Σχετική είναι η υπ' αριθμ. 10/1994 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Καβάλας⁶⁴, σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της οποίας, ο αιτών εμποδιζόταν από την αδερφή του και τον σύζυγό της, να επικοινωνήσει με την 90 ετών μητέρα του, η οποία διέμενε με τους τελευταίους. Το Δικαστήριο στην εν λόγω περίπτωση, αφού τόνισε, ότι, όπως όλοι οι εξ αίματος συγγενείς, έτσι και τα ανήλικα παιδιά έχουν δικαίωμα επικοινωνίας μετά των γονέων τους, κατέληξε στο ότι «...η συμπεριφορά των καθ' ων συνιστά παράνομη προσβολή του δικαιώματος του ενήλικου τέκνου στην προσωπικότητά του...» και ρύθμισε το δικαίωμα επικοινωνίας του αιτούντος με τη μητέρα του, υποχρεώνοντας τους αντιδίκους να άρουν την προσβολή και να δέχονται την επίσκεψή του στην οικία τους τις προβλεπόμενες μέρες και ώρες.

Ομοίως στην υπ' αριθμ. 835/2005 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Σπάρτης⁶⁵, όπου αντίστοιχα η ενήλικη κόρη παρεμποδίζεται στην επικοινωνία με την κατάκοιτη, μεγάλης ηλικίας μητέρα της, από τη σύζυγο του θανόντος αδελφού της, το Δικαστήριο τόνισε πως «...και τα ενήλικα τέκνα έχουν δικαίωμα επικοινωνίας μετά των γονέων τους, αφού διαμέσου της ασκήσεως του δικαιώματος αυτού θα μπορέσουν να εκφράσουν την αγάπη, ευγνωμοσύνη, φροντίδα, ενδιαφέρον και στοργή προς τους γονείς τους, ως ελάχιστη αναγνώριση των προς αυτά προσφορών των τελευταίων. Η επικοινωνία δε αυτή ασκεί πολύ σημαντικό ρόλο στη ψυχική και συναισθηματική ολοκλήρωση και ισορροπία, τόσο των παιδιών όσο και των γονέων, ιδιαίτερα όταν οι τελευταίοι βρίσκονται στα δυσμάς του βίου τους, οπότε και έχουν πολύ μεγαλύτερη ανάγκη της ηθικής κατά κύριο λόγο συμπαράστασης των παιδιών τους...», ενώ κατέληξε και πάλι στο συμπέρασμα, πως η παρεμπόδιση της μεταξύ τους επικοινωνίας από τρίτο πρόσωπο, συνιστά προσβολή της προσωπικότητάς του τέκνου γεννώντας τη δυνατότητα της έγερσης των αξιώσεων του άρθρου 57 ΑΚ.

Κατόπιν των ανωτέρω καθίσταται σαφές, πως και το τέκνο- ακόμα και το ενήλικο- μπορεί, να θεωρηθεί το ίδιο ως φορέας του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας, καθώς οι σκοποί που εξυπηρετούνται με αυτήν, ήτοι η ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας και η διατήρηση του στενού δεσμού μεταξύ των εξ αίματος συγγενών παραμένουν ίδιοι και χρήζουν αυξημένης προστασίας τόσο για το ανήλικο, όσο και για το ενήλικο τέκνο. Μάλιστα άξιο μνείας στο σημείο αυτό είναι το

⁶³ Βλ. Σταμπέλου, ό.π. σελ. 75

⁶⁴ ΝΟΜΟΣ

⁶⁵ ΝοΒ 2007, σελ. 635-637

αντίστοιχο άρθρο του γερμανικού αστικού κώδικα⁶⁶, το οποίο ρητά αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού για επικοινωνία με τους γονείς του⁶⁷.

5. Άλλα πρόσωπα

Υποστηρίζεται επιπροσθέτως η άποψη⁶⁸, ότι η παράγραφος 2 του άρθρου 1520 ΑΚ μπορεί, να εφαρμοστεί αναλογικά και σε άλλους συγγενείς, πλην των απώτερων ανιόντων, εφόσον το τέκνο έχει συνδεθεί στενά μαζί τους, έχοντας αναπτύξει προσωπικές σχέσεις, που χρήζουν αυξημένης προστασίας, όπως για παράδειγμα τα πρώτα ξαδέλφια, ή ακόμα και ο μόνιμος σύντροφος του γονέα του.

Το ΕΔΔΑ τάσσεται υπέρ της αντίληψης αυτής, γεγονός, που διαφαίνεται ιδίως στην υπόθεση *Söderbäck v Sweden*⁶⁹, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, όπου ο αιτών- φυσικός πατέρας ενός ανήλικου τέκνου, το οποίο γεννήθηκε εκτός γάμου, ζητούσε, να ρυθμιστεί το δικαίωμα επικοινωνίας με την κόρη του. Το Δικαστήριο έκρινε, αφενός, ότι από τη στιγμή, που ο βιολογικός γονέας δεν είχε επιδείξει τόσα χρόνια κατά τρόπο σταθερό και σοβαρό την επικοινωνία, είναι δυνατός ο αποκλεισμός του δικαιώματος επικοινωνίας μαζί του. Έκρινε επιπροσθέτως, ότι υφίστανται de facto οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ του μόνιμου συντρόφου της μητέρας και του τέκνου της, εφόσον ζούσαν όλοι μαζί κάτω από την ίδια στέγη από τότε, που το ανήλικο τέκνο ήταν οκτώ μηνών, με αποτέλεσμα, να τον αντιμετωπίζει ως πατέρα, αλλά και εκείνος να της φέρεται ως τέτοιος. Εν τέλει το ΕΔΔΑ προχώρησε στον αποκλεισμό του δικαιώματος επικοινωνίας του βιολογικού πατέρα, δίνοντας παράλληλα δικαστική άδεια στον σύντροφο της μητέρας, να υιοθετήσει το παιδί, χωρίς τη συγκατάθεση του πρώτου.

⁶⁶ §1684-1: «Das Kind hat das Recht auf Umgang mit jedem Elternteil; jeder Elternteil ist zum Umgang mit dem Kind verpflichtet und berechtigt.»

⁶⁷ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π. σελ. 231

⁶⁸ Βλ. *Σταμπέλου*, ό.π. σελ. 89

⁶⁹ Βλ. *Σαμαρά*, ό.π. σελ. 169

Δ. ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

1. Ρύθμιση με συμφωνίες μεταξύ των γονέων

Τα σχετικά με την επικοινωνία δύνανται, να ρυθμιστούν κατόπιν συμφωνίας των γονέων⁷⁰, τόσο ρητής όσο και σιωπηρής. Πιο συγκεκριμένα οι γονείς μπορούν, να συμφωνήσουν μεταξύ τους τον καταλληλότερο τρόπο και χρόνο επικοινωνίας, που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα αμφοτέρων των πλευρών, και πρωτίστως του ίδιου του τέκνου. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτό, να βρεθεί η χρυσή τομή, μέσω αμοιβαίων συμβιβασμών, χωρίς να λαμβάνουν χώρα διαφωνίες και έντονες διαμάχες, που θα έχουν ως αποτέλεσμα την υπονόμευση του συμφέροντος και της ψυχικής και συναισθηματικής ισορροπίας του παιδιού.

Οι εν λόγω συμφωνίες μπορούν, να είναι οριοθετημένες χρονικά, οπότε με τη λήξη του ορισθέντος χρόνου παύουν αυτοδικαίως, να ισχύουν⁷¹. Είναι δεσμευτικές για τα μέρη, όχι όμως και για το Δικαστήριο, στο οποίο εναπόκειται η διακριτική ευχέρεια, αφού τις λάβει υπόψιν, να τις τροποποιήσει, εάν διαπιστώσει, ότι αντίκεινται στο συμφέρον του τέκνου όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 1511 ΑΚ. Πάντως σε κάθε περίπτωση το Δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψιν το κατά πόσο τα μέρη τηρούν τα συμπεφωνημένα, δύνανται, να αντιληφθεί και την καταλληλότητα του καθενός για άσκηση της επιμέλειας του τέκνου⁷².

Σημειωτέον ότι, εάν ελλείπει οποιαδήποτε συμφωνία μεταξύ των γονέων, τότε η επικοινωνία είναι ελεύθερη άνευ περιορισμών, αφού το δικαίωμα υπάρχει εκ του νόμου και η συμφωνία είναι απλώς ρυθμιστική αυτού και όχι απονεμητική⁷³. Παράλληλα καλό θα ήταν να επισημανθεί, πως αν οι δύο πλευρές συμφωνούν την παραίτηση του ενός από το δικαίωμα επικοινωνίας έναντι ανταλλάγματος, όπως φερ' ειπείν έναντι της απαλλαγής από την υποχρέωση διατροφής του τέκνου, η συμφωνία είναι άκυρη ως αντίθετη στα χρηστά ήθη⁷⁴, καθώς ενέχει μη νόμιμη παραίτηση αφενός από δικαίωμα, του οποίου φορέας δεν είναι ο γονέας, αλλά το τέκνο και αφετέρου από δικαίωμα απόλυτα προσωποπαγές και άρα ανεπίδεκτο παραιτήσεως.

Μνεία πρέπει να γίνει στην περίπτωση του συναινετικού διαζυγίου με συμβολαιογραφικό έγγραφο όπως προβλέπεται στον Ν. 4509/2017. Το νέο άρθρο 1441 ΑΚ στην παράγραφο 2 ορίζει ότι *«αν υπάρχουν ανήλικα τέκνα, για να λυθεί ο γάμος πρέπει να ρυθμίζεται η επιμέλειά τους, η*

⁷⁰ Βλ. Βαθρακοκοίλη, ό.π. σελ. 985, Πουλιάδη, ό.π. σελ. 312, Μιχαλακάκου, ό.π. σελ. 647, Φίλιο, ό.π. σελ. 344, Σαμαρά, ό.π. σελ. 119, Παπαδόπουλο, ό.π. σελ. 315.

⁷¹ Βλ. Βαθρακοκοίλη, ό.π. σελ. 985

⁷² Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 118

⁷³ Βλ. Βαθρακοκοίλη, ό.π. σελ. 986

επικοινωνία με αυτά και η διατροφή τους, με την ίδια ή με άλλη έγγραφη συμφωνία μεταξύ των συζύγων, που υπογράφεται όπως ορίζεται στην παράγραφο 1 και ισχύει για δύο (2) έτη τουλάχιστον». Είναι φανερό πως ο νομοθέτης προσπαθεί με κάθε τρόπο, να εξασφαλίσει την πλέον συμφέρουσα λύση για το ανήλικο παιδί, «αναγκάζοντας» τους γονείς να συνεργαστούν με σκοπό πάντα το συμφέρον του τέκνου τους, όπως οι ίδιοι το γνωρίζουν καλύτερα από τον οποιονδήποτε τρίτο. Η εν λόγω συμφωνία των συζύγων για την επιμέλεια, επικοινωνία και διατροφή των ανηλίκων τέκνων, η οποία ενσωματώνεται στην ως άνω συμβολαιογραφική πράξη, αποτελεί τίτλο εκτελεστό⁷⁵, για τα θέματα αυτά μόνο εφόσον έχουν συμπεριληφθεί στη συμφωνία οι ρυθμίσεις των άρθρων 950⁷⁶ και 951⁷⁷ ΚΠολΔ.

2. Ρύθμιση με δικαστική απόφαση

i) Γενικά

Το δικαστήριο μπορεί, να επιληφθεί του θέματος της ρύθμισης της επικοινωνίας εφόσον δεν ευοδωθεί η ρύθμιση της επικοινωνίας μέσω κοινής συμφωνίας των γονέων, ή αν υπάρχει συμφωνία, πλην όμως αυτή είναι αντίθετη στο συμφέρον του τέκνου⁷⁸. Τούτο προβλέπεται ρητά στην παράγραφο 3 του άρθρου 1520 ΑΚ σύμφωνα με την οποία «στις περιπτώσεις των προηγούμενων παραγράφων, τα σχετικά με την επικοινωνία κανονίζονται ειδικότερα από το δικαστήριο». Κατά μία άποψη⁷⁹ το δικαστήριο προβαίνει αυτεπαγγέλτως στη ρύθμιση της επικοινωνίας, όταν ρυθμίζει την άσκηση της γονικής μέριμνας, ακόμα και χωρίς σχετικό αίτημα των

⁷⁴ Βλ. Πανόπουλο, ό.π. σελ. 484, Σαμαρά, ό.π. σελ. 119

⁷⁵ Βλ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, Το συναινετικό διαζύγιο μετά το Ν. 4509/2017, ΕφΑΔΠολΔ, τεύχος 108, Μάρτιος 2018, σελ. 230 επ

⁷⁶ Άρθρο 950 §2 ΚΠολΔ: «Αν παρεμποδίζεται το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, η απόφαση που ρυθμίζει την επικοινωνία μπορεί να απειλήσει με χρηματική ποινή και προσωπική κράτηση εκείνον που εμποδίζει την επικοινωνία και εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 947»

⁷⁷ Άρθρο 951 ΚΠολΔ: «1. Η αναγκαστική εκτέλεση για να ικανοποιηθεί χρηματική απαίτηση γίνεται με κατάσχεση περιουσίας εκείνου κατά του οποίου στρέφεται η εκτέλεση ή με αναγκαστική διαχείριση ή με προσωπική κράτηση. Όταν πρόκειται για ένωση προσώπων του άρθρου 62 παρ. 2, η αναγκαστική εκτέλεση γίνεται στην κοινή περιουσία τους. 2. Η κατάσχεση δεν επιτρέπεται να επεκταθεί σε περισσότερα από όσα χρειάζονται για να ικανοποιηθεί η απαίτηση και για να καλυφθούν τα έξοδα της εκτέλεσης.»

⁷⁸ Βλ. Δασκαρόλη, ό.π. σελ. 155, Τριάντο Αστικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2010, σελ. 1837, Πανόπουλο, ό.π. σελ. 485., Πουλιάδη, ό.π. σελ. 313.

⁷⁹ Πουλιάδης, ό.π. σελ. 314, Παπαχρίστου, ό.π. σελ. 355, Θανασούλη, Το Διαζύγιο και οι συνέπειές του στις οικογενειακές έννομες σχέσεις, 2016, σελ. 159, ΑΠ 482/1969 ΕΕΝ 37, 47, ΕφΑθ 7486/83 ΕλλΔνη 25, 290 Βλ. και ΜΠρΛαμίας 295/2017, όπου ρυθμίστηκε η επικοινωνία της μητέρας με τα τέκνα χωρίς διανυκτέρευση, παρότι δεν είχε περιληφθεί σχετικό αίτημά της στην αίτηση ασφαλιστικών μέτρων, με κριτήριο το συμφέρον των τέκνων.

γονέων. Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται⁸⁰ σθεναρά, ότι το Δικαστήριο προβαίνει στη λήψη απόφασης, μόνο κατόπιν αιτήματος των γονέων.

Προκειμένου να αποφευχθούν με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο τυχόν έριδες και αμφισβητήσεις, σχετικές με την επικοινωνία μεταξύ των γονέων, πρέπει το Δικαστήριο, να καθορίσει⁸¹ λεπτομερώς και πλήρως την τελευταία, προσδιορίζοντας επακριβώς τη διάρκεια, τη συχνότητα, τον τόπο παραλαβής και παράδοσης του τέκνου, τα πρόσωπα που, ίσως, κριθεί απαραίτητο, να μεσολαβούν και τους τυχόν περιορισμούς του δικαιώματος, όπως θα αναλυθούν παρακάτω. Σε κάθε περίπτωση είναι δυνατόν οι αποφάσεις, που αφορούν στη ρύθμιση της επικοινωνίας, ούσες από τη φύση τους προσωρινές, να μεταρρυθμίζονται με νεότερη δικαστική απόφαση ή να ανακαλούνται, εφόσον μεταβληθούν οι συνθήκες και περιστάσεις υπό τις οποίες αυτές ελήφθησαν, πάντα προς τον σκοπό της διασφάλισης του συμφέροντος του ανήλικου τέκνου. Σχετική είναι η διάταξη του άρθρου 1536 ΑΚ⁸².

ii) Συμφέρον του τέκνου

Το Δικαστήριο προβαίνει στην απόφαση ρύθμισης της επικοινωνίας, αφού πρώτα σταθμίσει⁸³ -σε περίπτωση σύγκρουσης- τα εκατέρωθεν συμφέροντα, ήτοι αυτό του γονέα που δεν διαμένει με το παιδί και αυτό του ίδιου του τέκνου, δίνοντας πάντα προτεραιότητα στο τελευταίο, το οποίο πρέπει, να αποβλέπει στη διατήρηση της ψυχοσωματικής και πνευματικής υγείας του παιδιού⁸⁴. Έχει υποστηριχθεί, πως καλό θα ήταν να λαμβάνεται υπόψιν και το συμφέρον του γονέα, που διαμένει με το τέκνο.

Ως συμφέρον του τέκνου εννοείται το σωματικό, υλικό, πνευματικό, ψυχικό, ηθικό και γενικότερα κάθε είδους συμφέρον. Προσδιορίζεται, λοιπόν, από τη νομολογία ως αόριστη νομική έννοια και γενική ρήτρα, που εξειδικεύεται ανάλογα με τις συνθήκες της κάθε περίπτωσης⁸⁵ in

⁸⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Αρμ 42, 1102, Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου ό.π. , Δασκαρόλης, ό.π. σελ. 286, Παπαδόπουλος, ό.π. σελ. 316, ΕφΑθ 3778/1993 ΕλλΔνη 1994, σ. 440

⁸¹ Βλ. Βαθρακοκόιλη, ό.π. σελ. 986, ΕφΘεσ 2892/2005, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΜΠρΘεσ 15530/2009 Αρμ, 2009, σ. 1691

⁸² «Αν από τότε που εκδόθηκε δικαστική απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα μεταβλήθηκαν οι συνθήκες, το δικαστήριο οφείλει, ύστερα από αίτηση ενός ή και των δύο γονέων, των πλησιέστερων συγγενών του τέκνου ή του εισαγγελέα, να προσαρμόσει την απόφασή του στις νέες συνθήκες ανακαλώντας ή μεταρρυθμίζοντάς την, σύμφωνα με το συμφέρον του τέκνου, και ιδίως να αποδώσει στους γονείς την άσκηση της γονικής μέριμνας που τους έχει αφαιρεθεί»

⁸³ Πουλιάδης, ό.π. σελ. 313

⁸⁴ Βλ. ΑΠ 534/91 ΕλλΔνη 32/1505

⁸⁵ Βλ. Χριστακάκου, ό.π. σελ. 344, ΑΠ 58/2017 ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 127/2017 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

concreto και αποτελεί τον θεμελιώδη άξονα γύρω από τον οποίον κινείται το σύνολο των ρυθμίσεων που περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο για τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων⁸⁶.

Το Δικαστήριο θα λάβει υπόψη του τις συγκεκριμένες σε κάθε περίπτωση περιστάσεις, όπως για παράδειγμα την ηλικία του τέκνου, την ωριμότητά του, τις δραστηριότητές του, τον τρόπο και τόπο διαμονής του, την υγεία, τη σχέση με τα αδέρφια του ακόμα ίσως και τις σχέσεις μεταξύ των γονέων και θα εκτιμήσει τα περιστατικά, που διαπιστώθηκαν βάσει αξιολογικών κριτηρίων που αντλεί το Δικαστήριο από τους κανόνες της λογικής και τα πορίσματα της εξελικτικής ψυχολογίας και παιδοψυχιατρικής. Για τη διαπίστωσή του θα ληφθούν υπόψη και θα αξιολογηθούν όλα τα επωφελή για το ανήλικο στοιχεία και περιστάσεις, χωρίς να επιδρά στην απόφαση κανένας από τους διαφορετικούς παράγοντες, που συνοδεύουν το πρόσωπο κάθε γονέα, όπως για παράδειγμα η τυχόν υπαιτιότητα του γονέα στη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης.

iii) Γνώμη του τέκνου

Όπως αναφέραμε παραπάνω η διάταξη του άρθρου 1511 ΑΚ και συγκεκριμένα η παράγραφος 3 ορίζει, ότι *«ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα, εφόσον η απόφαση αφορά στα συμφέροντά του»*. Υπό το προϊσχύον άρθρο 681Γ ΚΠολΔ, στην παράγραφο 3 αυτού προβλεπόταν επίσης, ότι *«το δικαστήριο πριν από την έκδοση της απόφασής του, ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου, λαμβάνει υπόψη τη γνώμη του»*. Πλέον μετά την τροποποίηση, που επέφερε ο Ν. 4335/2015 εφαρμογή βρίσκει το νέο άρθρο 592 ΚΠολΔ.

Παρατηρούμε πάντως πως ο Έλληνας Νομοθέτης έχει προσδώσει σπουδαία βαρύτητα στη θέληση του τέκνου ανάγοντάς την σε καθοριστικό παράγοντα και βασικό συντελεστή⁸⁷, που πρέπει να συνεκτιμάται κατά τη λήψη της επίμαχης απόφασης από το Δικαστήριο, εφόσον το παιδί κρίνεται, πως έχει την απαιτούμενη ωριμότητα⁸⁸ και εφόσον η γνώμη του δεν αποτελεί προϊόν κατευθυνόμενης βούλησης από τους γονείς ή από τρίτους⁸⁹. Ο ρόλος του Δικαστή στην περίπτωση αυτή είναι εξαιρετικής σημασίας, καθώς είναι αυτός, που πρέπει, να προσεγγίσει το ανήλικο τέκνο

⁸⁶ Σαμαρά ό.π. σελ. 124, ΑΠ 534/1991 ΕλλΔνη, 1505, Μπρθεσ 12629/2005 ΝΟΜΟΣ.

⁸⁷ Σαμαρά, ό.π. σελ. 120, Βαθρακοκόιλης ό.π. σελ. 987

⁸⁸ ΕφΠατρών 74/2005 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, όπου κρίθηκε ότι *«[...]λαμβανομένης υπόψη της ηλικίας του ανήλικου τέκνου των διαδίκων (γεννήθηκε την 13/3/1993), το Δικαστήριο κρίνει ότι αυτό έχει την απαιτούμενη ωριμότητα για να αντιληφθεί σαφώς τη σημασία της διαφοράς και το συμφέρον του. Συνεπώς, κρίνεται αναγκαία και η εμφάνιση του τέκνου στο δικαστήριο, προκειμένου να λάβει χώρα η προβλεπόμενη στο άρθρο 681 Γ § 3 και 4 του ΚΠολΔ (μετά τις τροποποιήσεις, κατά την ειδική διαδικασία των οικογενειακών διαφορών τού άρθρου 592 επ. σε συνδυασμό με άρθρο 591 του ΚΠολΔ) επικοινωνία του δικαστηρίου με αυτό και να ληφθεί υπόψη η γνώμη του[...]»*.

⁸⁹ ΑΠ 197/87 ΕλλΔνη 29, 499, ΑΠ 1241/1987 ΝοΒ 36, 1444.

στην κατ' ιδίαν συνάντησή τους, και εμπνέοντάς του αισθήματα ασφάλειας και οικειότητας, να εκμαιεύσει την αληθινή και ανεπηρέαστη γνώμη του, απαλλαγμένη από κάθε πιθανό επηρεασμό από τη μία ή την άλλη πλευρά.

Πιο συγκεκριμένα ο Δικαστής έχει τον απαιτητικό ρόλο, να διακρίνει, μήπως η θετική γνώμη του τέκνου για τον έναν ή τον άλλον γονέα, δεν συνιστά πραγματική ωφέλεια για την ομαλή ψυχοσυναισθηματική και σωματική του ανάπτυξη, αλλά αποτέλεσμα παροχής προνομίων και ωφελειών, που στην πραγματικότητα δεν εξυπηρετούν το αληθινό του συμφέρον. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, το παιδί, να εκφράσει τη θετική του γνώμη για τον γονέα, που είναι πιο ελαστικός μαζί του και δεν τον αναγκάζει, φερ' ειπείν να κάνει τα μαθήματά του ή του επιτρέπει να παίζει καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας χωρίς περιορισμούς. Κάτι τέτοιο είναι προφανές, πως δεν εξυπηρετεί τον σκοπό του δικαιώματος της επικοινωνίας και αποτελεί έργο του Δικαστή, να το διαπιστώσει.

Εξίσου δύσκολο είναι για τον Δικαστή, να ξεδιαλύνει την περίπτωση που η αρνητική γνώμη του παιδιού για τον γονέα του, είναι αποτέλεσμα «πλύσης εγκεφάλου» εκ μέρους του έτερου γονέα. Αναντίρρητα μετά από έναν χωρισμό επικρατούν έντονα αρνητικά συναισθήματα και έριδες μεταξύ των μερών, γεγονός που είναι δυνατόν, να επηρεάσει την άποψη του παιδιού, ιδίως όταν αυτό ευρίσκεται σε μικρότερη ηλικία και σε ευάλωτη ψυχολογική κατάσταση. Είναι πιθανό το τέκνο, να καταστεί έρμαιο της διαμάχης των γονέων του και να κατακλυστεί με αρνητικά συναισθήματα, τα οποία ωστόσο δεν οφείλονται στην προσωπική του εμπειρία με εκείνον, αλλά συνιστούν απόρροια του επηρεασμού, που αυτό έχει υποστεί⁹⁰. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου το Δικαστήριο έχει ρυθμίσει την επικοινωνία του τέκνου με τον γονέα, παρά την ρητά εκφρασμένη αντίθετη επιθυμία αυτού, καθώς έκρινε πως το συμφέρον του παιδιού επιτάσσει τη διατήρηση της επαφής και του ψυχικού δεσμού του με τον πατέρα και τους αιώτερους ανιόντες⁹¹.

iv) Ενεργητική Νομιμοποίηση

Όσον αφορά στο ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης των διαδίκων, τόσο η νομολογία όσο και η θεωρία έχουν διχαστεί σε μεγάλο βαθμό. Αρχικά υπάρχουν εκείνοι, που, εμμένοντας στη γραμματική διατύπωση του άρθρου 1520 §2 ΑΚ και υποστηρίζοντας παράλληλα, ότι το δικαίωμα επικοινωνίας δεν αποτελεί συνάμα και καθήκον, διατείνονται, ότι ενεργητικά νομιμοποιείται, να

⁹⁰ Σαμαρά, ό.π. σελ. 123

⁹¹ ΕφΘεσ 1715/2003 Αρμ 2003, 1611 επ., ΜΠρΛιβαδιάς 61/2017, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, όπου ρυθμίστηκε η επικοινωνία του πατέρα με τις θυγατέρες του ηλικίας 16 και 13 ετών, παρότι εκείνες εξέφρασαν άρνηση, να επικοινωνούν μαζί του, χωρίς ωστόσο να του καταλογίζουν αρνητική συμπεριφορά απέναντί τους.

ζητήσει τη δικαστική ρύθμιση του δικαιώματος ο γονέας, ο οποίος δε συνοικεί με το τέκνο⁹². Στις υπ' αριθμ. 112/2005 και 832/2006 αποφάσεις του Μονομελούς Πρωτοδικείου Σάμου και του Εφετείου Πατρών αντίστοιχα, το Δικαστήριο στο σκεπτικό του ισχυρίστηκε, ότι «[...] ενάγων στη δίκη για τη ρύθμιση του δικαιώματος επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο, είναι ο γονέας, που δεν ασκεί τη γονική μέριμνα ή δεν διαμένει μαζί με το τέκνο, σε καμία δε περίπτωση δεν νομιμοποιείται ενεργητικά ο γονέας, που ασκεί τη γονική μέριμνα ή επιμέλεια ή διαμένει μαζί του το τέκνο [...]».

Συνεπώς μία τέτοια αγωγή είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη λόγω έλλειψης ενεργητικής νομιμοποίησης.

Ωστόσο σταδιακά τα τελευταία χρόνια κερδίζει έδαφος η άποψη ότι ενεργητικά νομιμοποιούμενα στη δίκη, δύνανται, να είναι και άλλα, πλην του γονέα, που δεν συγκατοικεί με το τέκνο, πρόσωπα. Το γεγονός ότι η διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ θεμελιώνει ρητά την ενεργητική νομιμοποίηση αυτού, δεν συνεπάγεται, ότι αποκλείεται η δυνατότητα για ρύθμιση του δικαιώματος και από άλλα πρόσωπα, που έχουν έννομο συμφέρον προς τούτο⁹³. Πιο συγκεκριμένα έχει υποστηριχθεί, πως ο υπόχρεος της επικοινωνίας γονέας, ήτοι αυτός που διαμένει με το τέκνο, έχει δικαίωμα να ζητήσει τη δικαστική ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος, με νομική βάση τη διάταξη του άρθρου 1518 ΑΚ, που αφορά στην επιμέλεια του τέκνου.

Ειδικότερα το δικαίωμα επικοινωνίας είναι δυνατόν να έρχεται σε σύγκρουση με το δικαίωμα της επιμέλειας⁹⁴. Προκειμένου να λάβει χώρα η επικοινωνία μεταξύ του δικαιούχου γονέα και του τέκνου, θεωρείται αυτονόητο, πως το τελευταίο πρέπει, να απομακρύνεται για κάποια χρονικά διαστήματα- μικρότερα ή μεγαλύτερα- από την οικία, στην οποία διαμένει με τον υπόχρεο επικοινωνίας γονέα, με αποτέλεσμα, να υπόκειται σε περιορισμό το δικαίωμα της επιμέλειας αυτού. Με βάση τον ανωτέρω συλλογισμό θα ήταν άδικο για τον γονέα, που έχει την επιμέλεια του παιδιού, να μην δύναται να αιτηθεί τη ρύθμιση του δικαιώματος επικοινωνίας, έτσι ώστε να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη και ομαλή άσκηση και του δικού του δικαιώματος επιμέλειας, περιορίζοντας με τον τρόπο αυτό τυχόν αυθαίρετη άσκηση από τον δικαιούχο της επικοινωνίας γονέα.

⁹² Βλ. Πουλιάδη, ό.π. σελ. 309, Πανόπουλο, ό.π. σελ. 499, Παπαδόπουλο, ό.π. σελ. 323, Βαθρακοκοίλη, ό.π. σελ.966, Δασκαρόλη, ό.π. σελ. 282, Χριστακάκου, ό.π. σελ. 358, Εφαθ 8668/1987 ΕλλΔνη 29,695, ΕφΘεσ 2322/1997 ΕλλΔνη 40, 358, Εφαθ 3778/1993 ΕλλΔνη 35,440, ΑΠ 1286/2018, ΝΟΜΟΣ, Εφαθ 7073/2003 ΕλλΔνη 2004,1692, Εφαθ 6763/2008 ΕλλΔνη 50/2009, 531, ΜΠρΑθ 60/2005 ΝοΒ 53/2005,1136, ΜΠρΑθ 4033/2012 ΝοΒ 60/2012,1171, ΜΠρΑθ 736/2004 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

⁹³ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 139, Νικολόπουλο, Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για τη δικαστική ρύθμιση ή τη μεταρρύθμιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, ΕφαΔ 3-4/2014, σελ. 232, Σταμπέλου, Προσωπικότητα και οικογενειακές σχέσεις, σελ. 59 επ., ΜΠρΑθ 273/2017, ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΘεσ 7466/2005, ΝΟΜΟΣ

⁹⁴ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 140

Περαιτέρω είναι εξαιρετικά σύνηθες, αν όχι βέβαιο, να μεταβάλλονται οι συνθήκες με την πάροδο των χρόνων, με αποτέλεσμα η τυχόν ρυθμισμένη με συγκεκριμένο τρόπο επικοινωνία, ιδίως στις περιπτώσεις, που η τελευταία ορίζεται χωρίς διανυκτέρευση λόγω της μικρής ηλικίας του τέκνου, ή έχει οριστεί με διανυκτέρευση, ωστόσο ο γονέας προσβάλλεται από κάποια μεταδοτική νόσο, που ίσως θέσει σε κίνδυνο την ακεραιότητα του τέκνου⁹⁵, να μην εξυπηρετεί πλέον τα μέρη ή το συμφέρον του παιδιού, με αποτέλεσμα να καθίσταται επιτακτική η ανάγκη διαφοροποίησης των όρων υπό τους οποίους αυτή λαμβάνει χώρα. Εάν, λοιπόν, ο δικαιούχος γονέας δεν λαμβάνει την πρωτοβουλία για την ανατροπή μιας τέτοιας κατάστασης, διακυβεύεται το αληθινό συμφέρον του τέκνου και διαιωνίζεται μία δυσάρεστη για τα μέρη πραγματικότητα. Στην περίπτωση αυτή λοιπόν θα ήταν ορθότερο, να δεχτούμε την ενεργητική νομιμοποίηση του γονέα, που διαμένει με το τέκνο, να ζητά είτε τη ρύθμιση της επικοινωνίας είτε τη μεταρρύθμιση προγενέστερης απόφασης⁹⁶, έτσι ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο καταστρατήγησης του σκοπού του δικαιώματος επικοινωνίας.

Η νομολογία με την υπ' αριθμ. 273/2017 απόφαση⁹⁷ του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αργινίου έχει δεχτεί την ενεργητική νομιμοποίηση του έχοντος την επιμέλεια γονέα με το εξής σκεπτικό «[...] η αιτούσα νομιμοποιείται ενεργητικά στην άσκησή της, παρότι το δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα με το ανήλικο τέκνο του, που πηγάζει ευθέως από την ως άνω διάταξη λειτουργεί μέσα στη φύση των οικογενειακών δικαιωμάτων, χωρίς να αποτελεί παράλληλα και καθήκον, με αποτέλεσμα να μην υφίσταται νομική υποχρέωση επικοινωνίας και να μην νομιμοποιείται ενεργητικά το πρώτον ο έχων την επιμέλεια του ανηλίκου γονέας να ασκήσει την αίτηση ρύθμισης της επικοινωνίας κατά του άλλου, όμως η κρινόμενη περίπτωση είναι διαφορετική, αφού η αιτούσα, ενεργώντας ως ασκούσα τη γονική μέριμνα του ανηλίκου τέκνου της και κατά τα εκτιθέμενα στην αίτηση προς το συμφέρον του, δεν επιδιώκει να υποχρεώσει τον καθ' ου να επικοινωνεί με το ανήλικο, αλλά τον περιορισμό του συμφωνηθέντος τρόπου επικοινωνίας, για την αποτροπή επικείμενου κινδύνου. Διαφορετική εκδοχή θα στερούσε από τον γονέα, που έχει την επιμέλεια του ανηλίκου τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας (του ανηλίκου), στην περίπτωση που το δικαίωμα επικοινωνίας ασκείται καταχρηστικά ή μεταβλήθηκαν οι συνθήκες και το αληθές συμφέρον του ανηλίκου επιβάλλει διαφορετική ρύθμιση του δικαιώματος επικοινωνίας, σκοπός για τον οποίο εισήχθη και η διάταξη του άρθρου 1536 ΑΚ, όταν έχει εκδοθεί ήδη απόφαση που τη ρυθμίζει [...]».

⁹⁵ ΜΠρΑθ 6384/1997, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

⁹⁶ Βλ. Νικολόπουλο, σχόλιο σε ΜΠρΑθ 60/2005, ΝοΒ 53/2005, σελ. 1140

⁹⁷ ΝΟΜΟΣ

Εκτός αυτού είναι πιθανό, ο γονέας κατά τις ώρες επικοινωνίας του με το ανήλικο τέκνο του, να προβαίνει σε καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας⁹⁸, με το να παραμελεί τη φύλαξή του, να μην επιδεικνύει την απαραίτητη φροντίδα και τρυφερότητα, να του ασκεί πίεση, είτε ψυχολογική είτε σωματική, γεγονότα, που ενδέχεται, να θέσουν σε κίνδυνο την σωματική και ψυχική ακεραιότητα του παιδιού. Στην εν λόγω περίπτωση, λοιπόν, από τη στιγμή, που ο γονέας-δικαιούχος, κατά τεκμήριο δεν πρόκειται, να αιτηθεί τη μεταρρύθμιση της απόφασης, παρουσιάζεται ως αδήριτη η ανάγκη, να κάνουμε δεκτή την ενεργητική νομιμοποίηση του γονέα, που έχει την επιμέλεια, προκειμένου, να αποφευχθούν τυχόν δυσάρεστες και επιζήμιες επιπτώσεις στην ψυχολογία και την υγεία του τέκνου, συνακόλουθα στο αληθινό συμφέρον του.

Τέλος στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε ύστερα από συστηματική και τελολογική ερμηνεία⁹⁹ των διατάξεων των άρθρων 1507 ΑΚ, 1511 §1 και 1520 §1 ΑΚ καθώς και των διατάξεων των άρθρων 6 §1 και 8 της ΕΣΔΑ, 20 §1 και 21 §1 του Συντάγματος¹⁰⁰, 9 §3 εδάφιο β¹⁰¹ της Διεθνούς Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Παιδιού και 57 ΑΚ, εκ των οποίων προκύπτει η υπεροχή του συμφέροντος του τέκνου σε κάθε απόφαση που σχετίζεται με αυτό και το επηρεάζει, όπως ορίζει και το άρθρο 1511 §1 ΑΚ. Θα ήταν λοιπόν άτοπο, να υπερασπίζεται ο νομοθέτης τόσο σθεναρά το συμφέρον του ανήλικου τέκνου, καθιστώντας το μοναδικό κριτήριο και απόλυτο οδηγό για τη λήψη των αποφάσεων, αλλά να στερεί από την άλλη πλευρά από τον γονέα, που έχει την επιμέλεια, το δικαίωμα να ζητά δικαστικώς τη ρύθμιση και μεταρρύθμιση της επικοινωνίας, όταν αυτή δεν εξυπηρετεί το σκοπό για τον οποίο έχει θεμελιωθεί.

Αντίστοιχα υποστηρίζεται, ότι εφόσον οι απώτεροι ανιόντες και τα αδέρφια έχουν ίδιον και αυτοτελές δικαίωμα επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο, -οι πρώτοι εξαιτίας ρητής απονομής του από την διάταξη του άρθρου 1520 §2 ΑΚ, οι δεύτεροι κατά αναλογική εφαρμογή της ίδιας διάταξης-, δύνανται συνακόλουθα, να νομιμοποιηθούν ενεργητικά στη δίκη για τη ρύθμιση του δικαιώματος¹⁰². Παθητικά νομιμοποιούμενος είναι ο γονέας εκείνος, που παρεμποδίζει την επικοινωνία τους ή και οι δύο από κοινού.

⁹⁸ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π. σελ. 1139

⁹⁹ Βλ. *Νικολόπουλο*, Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για τη δικαστική ρύθμιση ή τη μεταρρύθμιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, ΕφΑΔ 3-4/2014, σελ. 233

¹⁰⁰ Βλ. *Κουκούλη- Σπηλιωτοπούλου*, ό.π. αρ. 179

¹⁰¹ «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται το δικαίωμα του παιδιού που ζει χωριστά από τους δύο γονείς του ή από τον έναν από αυτούς να διατηρεί κανονικά προσωπικές σχέσεις και να έχει άμεση επαφή με τους δύο γονείς του, εκτός εάν αυτό είναι αντίθετο με το συμφέρον του παιδιού.»

¹⁰² ΜΠρΘεσ 7466/2005, ΝΟΜΟΣ όπου η αιτούσα, επικαλούμενη με την αίτησή της επείγουσα περίπτωση, ζητεί, ως ασφαλιστικό μέτρο, να ρυθμισθεί προσωρινά το δικαίωμα επικοινωνίας της με την ανήλικη ετεροθαλή αδελφή της Ε.Κ., η οποία διαμένει με τον πατέρα της καθ' ου η αίτηση μετά τη λύση του γάμου του με την κοινή τους μητέρα. Κατά το σκεπτικό του Δικαστηρίου «[...] η αίτηση εισάγεται αρμοδίως και παραδεκτώς ενώπιον αυτού του Δικαστηρίου κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων (άρθρα 686 επ. του ΚΠολΔ). Αυτή είναι νόμιμη στηριζόμενη στις διατάξεις των

Διχογνωμία επικρατεί ως προς την ενεργητική νομιμοποίηση του ίδιου του τέκνου στη σχετική δίκη. Από τη μία πλευρά υποστηρίζεται, ότι το τέκνο δεν είναι φορέας του δικαιώματος, άρα δεν μπορεί, να νομιμοποιηθεί ενεργητικά, παρά μόνο να ασκήσει παρέμβαση στη σχετική δίκη¹⁰³. Κατά την ορθότερη ωστόσο άποψη¹⁰⁴, που αναλύθηκε παραπάνω και αντιμετωπίζει το τέκνο ως φορέα του δικαιώματος, αυτό έχει δικαίωμα επικοινωνίας με τον γονέα του, μολονότι δεν ορίζεται ρητά στη διάταξη του άρθρου 1520 ΑΚ. Νομοθετική βάση αποτελεί το δικαίωμά του στην ανάπτυξη της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 5 Σ και 57 ΑΚ, το συνταγματικά κατοχυρωμένο απαραβίαστο της οικογενειακής ζωής ατομικό δικαίωμα, όπως θεσπίζεται στο άρθρο 9 §1 εδ. β' Σ αλλά και τα υπερνομοθετικής ισχύος άρθρα 8 ΕΣΔΑ και 9 §3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού.

E. ΕΠΙΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

1. Γενικά

Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις, όπου έχει κριθεί απαραίτητο, προκειμένου να διαφυλαχθεί και να θωρακιστεί το συμφέρον του τέκνου¹⁰⁵, να επιβληθούν από το δικαστήριο περιορισμοί στην άσκηση της επικοινωνίας, οι οποίοι μπορεί, να αφορούν στον τόπο, τον χρόνο, την παρουσία τρίτων προσώπων κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας, την απαγόρευση διανυκτέρευσης ή στη λήψη μέτρων, που την διαμορφώνουν με ιδιαίτερο τρόπο εξαιτίας ειδικών περιστάσεων¹⁰⁶. Οι περιορισμοί αυτοί δεν προβλέπονται από κάποια διάταξη νόμου, αλλά αποφασίζονται και επιβάλλονται από το Δικαστήριο *in concreto*, ήτοι σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση με βάση τις ειδικότερες συνθήκες, που αφορούν την κάθε μεμονωμένη κατάσταση καθώς δεν μπορούν, να προσδιοριστούν εκ των προτέρων κατά τρόπο γενικό για όλες τις περιπτώσεις. Μοναδικός λόγος για την επιβολή των περιορισμών αλλά και απόλυτος οδηγός για τη διαμόρφωση του δικαιώματος επικοινωνίας, όπως πολλάκις έχει επισημανθεί, αποτελεί το συμφέρον του τέκνου¹⁰⁷.

άρθρων 1520 παρ. 2 κατ' ανάλογη εφαρμογή και παρ. 3, 1463 ΑΚ, 735 ΚΠολΔ. Επομένως πρέπει να εξετασθεί περαιτέρω κατ' ουσίαν [...]

¹⁰³ Βλ. Παπαδόπουλο, ό.π. σελ 323

¹⁰⁴ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 142, Νικολόπουλο, ό.π. σελ. 230, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 73

¹⁰⁵ Βλ. ΜΠρΘεσ 374/2009 ΝΟΜΟΣ

¹⁰⁶ ΜΠρΘεσ 12629/2005 Αρμ 2006,240, ΝΟΜΟΣ

2. Αποκλεισμός του δικαιώματος επικοινωνίας

Όσον αφορά στον αποκλεισμό του δικαιώματος επικοινωνίας, η κρατούσα σε θεωρία και νομολογία άποψη το αντιμετώπιζε ανέκαθεν ως δικαίωμα αναφαίρετο και ακατάλυτο. Υποστηρίζεται¹⁰⁸ σθεναρά, ότι δεν νοείται πλήρης αποκλεισμός του δικαιώματος, καθώς η νέκρωση του δεσμού μεταξύ γονέα και τέκνου θα προξενήσει και στα δύο μέρη ανεπανόρθωτη βλάβη, ενώ ταυτόχρονα δεν θα εξυπηρετηθεί η ενίσχυση και ομάλυνση των συναισθημάτων μεταξύ γονέα-τέκνου. Λαμβάνοντας επιπροσθέτως υπόψη τη βούληση του νομοθέτη, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η φράση «κανονίζω τα σχετικά με την επικοινωνία» δεν μπορεί, να ερμηνευθεί ως «καταργώ εξ ολοκλήρου το δικαίωμα επικοινωνίας».¹⁰⁹ Προς επίρρωσιν της άποψης αυτής καλό θα ήταν, να τονισθεί, πως στο προσχέδιο του Εισηγητή του Οικογενειακού Δικαίου του Αστικού Κώδικα προβλεπόταν η δυνατότητα πλήρους αποκλεισμού της επικοινωνίας από το δικαστήριο¹¹⁰, ρύθμιση που όμως παραλείφθηκε στο αντίστοιχο τελικό άρθρο 9 του Σχεδίου¹¹¹.

Ωστόσο δεν είναι λίγοι εκείνοι¹¹², που διατείνονται, ότι υπάρχει δυνατότητα πλήρους ή κατ' ουσίαν αποκλεισμού της επικοινωνίας, όταν από την πραγματοποίησή της προξενείται κίνδυνος για το τέκνο. Υποστηρίζεται, πιο συγκεκριμένα, πως ναι μεν, καταρχήν, δεν επιτρέπεται πλήρης αποκλεισμός, όμως σε εξαιρετικά οριακές περιπτώσεις – όπως αυτές θα προσδιοριστούν κάθε φορά *in concreto* από το δικαστήριο – η επικοινωνία μπορεί να αποκλειστεί, με επιφύλαξη τη δυνατότητα ανάκτησής της στην περίπτωση που μεταβληθούν οι συνθήκες, με το 1536 ΑΚ¹¹³.

Στο ίδιο πλαίσιο, ως λύση για αυτές τις ακραίες περιπτώσεις προτείνεται ο «πρόσκαιρος αποκλεισμός»¹¹⁴, ο οποίος έγκειται στον αποκλεισμό για χρονικό διάστημα που κρίνεται κατά τις περιστάσεις αναγκαίο και προσδιορίζεται κατά περίπτωση από το δικαστήριο, ανάλογα με τη σοβαρότητα του εκάστοτε λόγου, που τον καθιστά αναπόφευκτο. Σε κάθε περίπτωση, λοιπόν κατά την ορθότερη άποψη το δικαίωμα επικοινωνίας γονέα και τέκνου μπορεί, να αποκλειστεί από το δικαστήριο υπό δύο αυστηρές προϋποθέσεις¹¹⁵, ήτοι πρώτον εφόσον έχουν μεσολαβήσει ακραίες

¹⁰⁷ Βλ. ενδεικτ. ΑΠ 1516/2005, ΧΡΙΔ 229/2006

¹⁰⁸ Βλ. Βαθρακοκοίλη, ό.π. σελ. 991, Μπαλή, ό.π., Σπυριδάκη, ό.π. σελ. 637, Κουμάντο, ό.π. σελ. 393, Αποστολόπουλο, Επικοινωνία γονέως και τέκνου, ΝοΒ 17, 884-885, Πανόπουλο, ό.π. σελ. 494, ΑΠ 5/2005 ΧρΙΔ 2005, 516 επ., 2948/2017 ΕφΘεσ, ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 534/1991 ΕλλΔνη 32,1505

¹⁰⁹ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 127

¹¹⁰ Βλ. ΣχΑΚ/ΟικΔ σελ. 201

¹¹¹ Βλ. ΣχΑΚ/ΟικΔ σελ. 366

¹¹² Βλ. Παναγούλια, ό.π. σελ. 10, ΜΠρΘεσ12629/2005, ΝΟΜΟΣ

¹¹³ Βλ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, ό.π., Παπαχρίστου, ό.π., ΜΠρΑγρω 273/2017, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΜΠρΘεσ 12629/2005, ΝΟΜΟΣ

¹¹⁴ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 125 επ.

¹¹⁵ ΜΠρΘεσ 374/2009, ΝΟΜΟΣ

καταστάσεις που καθιστούν την επικοινωνία τόσο βλαπτική για τη σωματική ή ψυχική υγεία του παιδιού, ώστε η συνέχισή της μπορεί να έχει ολέθριες συνέπειες για την εξέλιξη του τέκνου και δεύτερον εφόσον βάσει της αρχής της αναλογικότητας άλλα ηπιότερα μέτρα ρύθμισης κρίθηκαν αναποτελεσματικά, ή είναι δεδομένο, πως θα αποτύχουν, να αποτρέψουν τη βλαπτική αυτή κατάσταση¹¹⁶.

Υπέρ της δυνατότητας αποκλεισμού του δικαιώματος επικοινωνίας τάσσεται και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων¹¹⁷. Σχετική είναι η υπόθεση Soderback Vs Sweden (αρ. No. 113/1997/897/1109), όπου κρίθηκε από το ΕΔΔΑ, ότι ανάμεσα στο τέκνο και τον μόνιμο σύντροφο της μητέρας έχουν δημιουργηθεί de facto οικογενειακοί δεσμοί, καθώς ο τελευταίος έμενε μαζί τους από τότε που εκείνο ήταν μόλις 8 μηνών και συμπεριφερόταν στο παιδί σαν πατέρας έχοντας ενεργό ρόλο στην καθημερινότητά του. Ως αποτέλεσμα το τέκνο τον αγάπησε ενόψει και της απουσίας του βιολογικού πατέρα από τη ζωή του, με άμεσο απότοκο κατά την κρίση του ΕΔΔΑ η de facto οικογένεια, που είχαν δημιουργήσει, να χρήζει μεγαλύτερης προστασίας από το δικαίωμα του βιολογικού πατέρα για επικοινωνία με το παιδί του. Έτσι το Δικαστήριο δέχθηκε τον αποκλεισμό της άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας από τον φυσικό πατέρα και έδωσε προβάδισμα στη σχέση του παιδιού με το μόνιμο σύντροφο της μητέρας, χορηγώντας σε αυτόν την άδεια να προχωρήσει σε υιοθεσία του τέκνου, χωρίς να απαιτείται η συγκατάθεση του βιολογικού πατέρα. Ωστόσο η απόφαση αυτή του ΕΔΔΑ έχει δεχθεί κριτική εξαιτίας της άτεγκτης αντιμετώπισής της απέναντι στον φυσικό πατέρα του τέκνου.

3. Περιορισμοί που έχουν τεθεί από τη νομολογία

i) Μικρή ηλικία τέκνου

Ένας από τους πιο συνήθεις λόγους, για τους οποίους η δικαιοδοτική κρίση προβαίνει στην επιβολή περιορισμών ως προς την επικοινωνία, αποτελεί η μικρή ηλικία του τέκνου, ιδίως δε όταν αυτό βρίσκεται στο στάδιο του θηλασμού, οπότε και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη μητέρα

¹¹⁶ Βλ. επίσης ΕφΑθ 6148/1994, όπου αναφέρεται συγκεκριμένα, πως «[...]τόσο για τον πλήρη αποκλεισμό όσο και για τον περιορισμό της επικοινωνίας του τέκνου με τους απότερους ανιόντες του, το δικαστήριο θα εξετάσει εάν αυτό είναι αναγκαίο για το συμφέρον του τέκνου και όχι για το συμφέρον του γονέα που έχει την επιμέλεια αυτού. Το δικαστήριο οφείλει να ρυθμίζει την επικοινωνία τους με τέτοιο τρόπο που να μη θέτει σε κίνδυνο το συμφέρον του τέκνου, αλλά και να μη δυσχεραίνει την άσκηση της γονικής μέριμνας[...]».

¹¹⁷ Βλ. Και ΕΔΔΑ case of Scozzari and Giunta v. Italy

του¹¹⁸. Ειδικότερα στην υπ' αριθμ. 9640/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης το Δικαστήριο έκρινε, πως η επικοινωνία του πατέρα με τη μικρότερη κόρη του, πρέπει να έχει «ήπια μορφή» χωρίς να συμπεριλαμβάνει προς το παρόν διανυκτέρευση εξαιτίας της διαδικασίας του μητρικού θηλασμού, που λαμβάνει χώρα στην παρούσα φάση, έτσι ώστε να δοθεί στο τέκνο αλλά και στη μητέρα του ο αναγκαίος χρόνος για την έναρξη και ολοκλήρωση της διαδικασίας αποθηλασμού της.

Επιπροσθέτως η υπ' αριθμ. 290/2017 απόφαση του Εφετείου Θράκης αναφέρει στο σκεπτικό της πως «[...] στο πλαίσιο του καλώς εννοούμενου συμφέροντος του τέκνου είναι δυνατόν για τα μικρότερης ηλικίας τέκνα να περιορίζεται το δικαίωμα επικοινωνίας και στα μεγαλύτερης ηλικίας να διευρύνεται [...]». Η ηλικία του τέκνου, συνεπώς, αποτελεί ένα από τα βασικά κριτήρια, που λαμβάνονται υπόψιν και ειδικότερα όταν αυτά είναι μικρής ηλικίας δεν ενδείκνυται η μεγάλης χρονικής διάρκειας επικοινωνία, διότι αυτό ενδέχεται, να έχει δυσμενή επίδραση στην ανάπτυξη τους. Με τη συγκεκριμένη κρίση του, λοιπόν, το Δικαστήριο επικύρωσε την απόφαση, που ελήφθη σε πρώτο βαθμό, η οποία είχε ρυθμίσει το δικαίωμα επικοινωνίας του ενάγοντος πατέρα χωρίς να χορηγήσει δικαίωμα διανυκτέρευσης με την ανήλικη κόρη του μέχρι τουλάχιστον εκείνη να φτάσει 2,5 ετών, εκτιμώντας τη νηπιακή της ηλικία και την ανάγκη της αυξημένης μητρικής φροντίδας στη συγκεκριμένη περίοδο της ζωής της.

Στην επίσης σχετική υπ' αριθμ. 1330/2015 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών το Δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψιν τη μικρή ηλικία του ανηλίκου, η οποία αντιστοιχούσε σε 3 έτη, περιόρισε τις ημέρες επικοινωνίας του πατέρα από πέντε σε τρεις ανά δεκαπενθήμερο, μειώνοντας παράλληλα τη διάρκεια των συναντήσεών τους κατά μία ώρα με την αιτιολογία, ότι το παιδί έχει αυξημένες ανάγκες για ύπνο, ενώ ταυτόχρονα πρέπει, να αναπτύξει σωστές συνήθειες, ώστε να μην είναι κουρασμένο κατά τη διάρκεια της ημέρας.

Παρατηρούμε λοιπόν, πως τόσο η νομολογία, όσο και η θεωρία τάσσονται υπέρ της πεποίθησης, ότι η ηλικία του τέκνου, καθώς και η ψυχική και πνευματική του ωριμότητα, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τον προσδιορισμό του τόπου και χρόνου της επικοινωνίας¹¹⁹. Κατά τη διάρκεια της βρεφικής του ηλικίας το παιδί έχει ανάγκη, να διακατέχεται από αισθήματα ασφάλειας και ηρεμίας, κάτι που δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν ο δικαιούχος γονέας το απομακρύνει από την οικία στην οποία διαμένει για μεγάλα χρονικά διαστήματα, ή αν διανυκτερεύει εκτός του συνήθους τόπου διαμονής του. Για το λόγο αυτό ενδείκνυται να λαμβάνει

¹¹⁸ Βλ. 374/09 ΜΠρΘεσ, ΝΟΜΟΣ, 3364/06 ΜΠρΡοδ, ΝΟΜΟΣ, 1330/15 ΜΠρΑθ, ΝΟΜΟΣ, 290/17 ΕφΘρ, ΝΟΜΟΣ, 9640/16 ΜΠρΘεσ, ΝΟΜΟΣ, 16005/18 ΜΠρΘεσ ΝΟΜΟΣ, 18420/2017 ΜΠρΘεσ, ΝΟΜΟΣ, 10695/2015 ΜΠρΘεσ, ΝΟΜΟΣ

χώρα η επικοινωνία χωρίς διανυκτέρευση, και μάλιστα εντός του χώρου, όπου το τέκνο διαμένει, ήτοι σε περιβάλλον οικείο και γνώσιμο, μολοντί αναπόφευκτα θα παρίσταται και ο υπόχρεος γονέας, γεγονός που εγκυμονεί τον κίνδυνο έντονων αντιπαραθέσεων μεταξύ των μερών.

Ωστόσο το κριτήριο της ηλικίας δεν μπορεί, να είναι πάντα αλάνθαστο, ούτε δύναται, να γίνει δεκτό ως γενικός κανόνας, δεδομένου ότι σε συνομήλικα παιδιά είναι πιθανό, να διαφέρει τόσο το επίπεδο ωριμότητάς τους, όσο και η ένταση του ψυχικού συνδέσμου, που έχει αναπτυχθεί με τον γονέα, στον οποίον έχει ανατεθεί η επιμέλεια¹²⁰. Για τον λόγο αυτό είναι περισσότερο ωφέλιμο για το συμφέρον του τέκνου, να λαμβάνονται υπόψιν περαιτέρω παράγοντες, όπως επίσης και οι εκάστοτε διαμορφωμένες συνθήκες, και σε κάθε περίπτωση να υπάρχει ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της απόφασης του περιορισμού. Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί η υπ' αριθμ. 16169/2010 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹²¹, η οποία όρισε ως προς την επικοινωνία της ανήλικης, ότι ναι μεν δεν είναι εφικτή ακόμα η διανυκτέρευση, αλλά ότι ενδείκνυται να λαμβάνει χώρα η επικοινωνία ήδη από τη βρεφική ηλικία των οκτώ μηνών, με δεδομένο ότι οι δεσμοί αγάπης μεταξύ γονέα και παιδιού είναι καλό να σφυρηλατούνται ακόμη και σε αυτό το πρώιμο στάδιο¹²², με σκοπό την αποφυγή της μεταξύ τους αποξένωσης και την προοδευτική εγκαθίδρυση του γονικού δεσμού μεταξύ της ανήλικης αφενός και του πατέρα της και των γονέων του αφετέρου.

ii) Υγεία τέκνου

Μία ακόμα περίπτωση, που είναι δυνατόν να αποτελέσει λόγο για περιορισμό της επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου, αποτελεί η διακινδύνευση της υγείας του, τόσο της σωματικής όσο και της ψυχικής. Στην υπ' αριθμ. 10695/2015 απόφαση¹²³ του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης περιορίστηκε η επικοινωνία μεταξύ του 32 μηνών τέκνου και του πατέρα, καθώς το πρώτο εκδήλωσε αλλεργία στον κορμό και στον λαιμό ένεκα της οποίας κρίθηκε απαραίτητη η συνέχιση του μητρικού θηλασμού, έτσι ώστε να ενισχυθεί το ανοσοποιητικό σύστημα του νηπίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να αποκλειστεί η άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα κατά τις νύχτες για όσο χρόνο τουλάχιστον επρόκειτο, να διαρκέσει ο θηλασμός.

¹¹⁹ Βλ. Σαμαρά, ό.π. σελ. 74

¹²⁰ Νικολόπουλος, σχόλιο σε ΜΠρΑθ 6384/1997, ΝοΒ 46/1998, σελ. 86

¹²¹ Αρμ 65/2011, σελ. 426

¹²² Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π. σελ. 337

¹²³ ΝΟΜΟΣ

Σχετική είναι και η υπ' αριθμ. 8396/2006 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹²⁴, σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της οποίας, αφού αφαιρέθηκε η γονική μέριμνα ενός ανήλικου κοριτσιού από τη φυσική της οικογένεια, ανατέθηκε σε ανάδοχη, διατηρούμενου ωστόσο του δικαιώματος επικοινωνίας του τέκνου με τη βιολογική μητέρα του. Η τελευταία όμως κατά τις συναντήσεις τους, απειλούσε το παιδί συνεχώς, ότι θα το απομακρύνει από την ανάδοχη οικογένεια, προκαλώντας του μεγάλη ένταση και ανησυχία και δημιουργώντας σε αυτό σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, που εκδηλώνονταν με ποικίλους τρόπους, ακόμα και με την άρνηση πρόσληψης τροφής. Το Δικαστήριο, λοιπόν, έκρινε, πως για την αποφυγή βάσιμου κινδύνου για την ψυχική υγεία του ανήλικου πρέπει όχι μόνο να περιορισθεί η επικοινωνία, αλλά και να αφαιρεθεί παντελώς η επιμέλειά του από τη φυσική του μητέρα και να ανατεθεί στην ανάδοχη οικογένεια.

Αντίθετα στην υπ' αριθμ. 9966/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹²⁵ κρίθηκε ότι το γεγονός ότι το ανήλικο τέκνο έπασχε από υποτονία και πολυνευροπάθεια, κάτι που το εμπόδιζε, να περπατήσει και να σιτισθεί αυτόνομα, δεν μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα αναφορικά με την καταλληλότητα των εναγόντων (παππού και γιαγιάς), να ασκήσουν το δικαίωμα επικοινωνίας μαζί της, καθώς είναι και οι δύο νέοι και υγιείς, έχουν μεγαλώσει και άλλα εγγόνια, ενώ παράλληλα η σχέση τους με την ανήλικη είναι άψογη και απολύτως συνυφασμένη με αγάπη, στοργή και τρυφερότητα. Αντίστοιχα το Μονομελές Πρωτοδικείο Λάρισας με την υπ' αριθμ. 405/2009 απόφαση¹²⁶ έκρινε ότι δεν χωρεί περιορισμός του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα με το παιδί του, το οποίο έπασχε από βρογχικό άσθμα με μόνο το λόγο ότι ο τόπος διαμονής του ιδίου δεν είχε πλησίον νοσοκομείο.

Χαρακτηριστική έχει υπάρξει η υπ' αριθμ. 6384/1997 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹²⁷, όπου αφαιρέθηκε από τον πατέρα- φορέα του ιού HIV και της ηπατίτιδας C το δικαίωμα της διανυκτέρευσης με το ανήλικο τέκνο, όχι επειδή είναι φορέας του AIDS, αλλά επειδή πιθανολογήθηκε από συγκεκριμένες ενέργειές του, ότι υπάρχει κίνδυνος μετάδοσης της νόσου στο τέκνο. Πιο συγκεκριμένα ο πατέρας έδινε στο παιδί να φάει από το δικό του φαγητό και επεδίωκε, να κοιμάται μαζί του, γεγονότα που κρίθηκε, ότι θα έπρεπε, να αποφεύγει εξαιτίας των προαναφερθεισών ασθενειών. Ύστερα, λοιπόν, από στάθμιση των δικαιωμάτων αφενός της ζωής του τέκνου, αφετέρου της ελευθερίας του γονέα, το τελευταίο υποχωρεί.

¹²⁴ ΝΟΜΟΣ

¹²⁵ ΝΟΜΟΣ

¹²⁶ ΝΟΜΟΣ

¹²⁷ ΝοΒ 46/1998, σελ. 83 επ. με σχόλιο *Νικολόπουλου*

Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να επισημάνουμε, πως ο αποκλεισμός του δικαιώματος με βάση έναν γενικό φόβο για μετάδοση της ασθένειας αυτής δεν είναι αρκετός, για να αποκλείσει ή να περιορίσει το δικαίωμα, αφού στους τρόπους μετάδοσής της δεν συμπεριλαμβάνονται η καθημερινή επαφή, το αγκάλιασμα, το άγγιγμα, τα τρόφιμα, τα σκεύη διατροφής ή τα ποτά. Εκτός αυτού δεν πρέπει να παροράται η πιθανότητα περιθωριοποίησης του πάσχοντος γονέα, όταν δεν θα του δίνεται και δικαίωμα επικοινωνίας με το παιδί του. Το δικαστήριο, λοιπόν, σε τέτοιες περιπτώσεις οφείλει, να σταθμίζει το βαθμό συνειδητοποίησης από το γονέα της κατάστασής του και την επίδειξη αισθημάτων αγάπης και μέριμνας για τη λήψη όλων των αναγκαίων προφυλακτικών μέτρων για να μη μεταδοθεί η νόσος στο τέκνο¹²⁸.

Στο σημείο αυτό αξίζει, να γίνει αναφορά και σε δύο περιπτώσεις γερμανικής νομολογίας. Στην πρώτη, το δικαστήριο ανέθεσε την επιμέλεια στη μητέρα φορέα της νόσου, καθώς έλαβε υπόψη το γεγονός ότι η μητέρα αυτή δεν βρισκόταν σε στάδιο θηλασμού, οπότε και υπάρχει αυξημένος κίνδυνος μετάδοσης της νόσου, το ότι είχε αναπτύξει ήδη στενό δεσμό με το τέκνο και με το σκεπτικό ότι θα επιδειξει αυξημένο αίσθημα ευθύνης λόγω της κατάστασής της. Στη δεύτερη περίπτωση, το δικαστήριο περιορίσε το δικαίωμα επικοινωνίας πατέρα φορέα AIDS μόνο σε μια ώρα το μήνα στην αυλή της κοινότητας νέων της περιοχής με την παρουσία της μητέρας και ειδικού συμβούλου για το AIDS. Παρά το ότι η απόφαση αυτή δέχεται ότι με βάση τα πορίσματα της ιατρικής επιστήμης δεν υπάρχει καταρχήν κίνδυνος μετάδοσης της νόσου, στη συνέχεια εκτιμά ότι η ανεξέλεγκτη ολόημερη παραμονή του τέκνου με τον πατέρα, ο οποίος ήταν ομοφυλόφιλος, ενέχει ιδιαίτερο κίνδυνο μετάδοσης της νόσου, χωρίς να εξειδικεύει την ιδιαιτερότητα του κινδύνου¹²⁹.

iii) Περιστατικά βίας- αντιπαραθέσεων

Δεν θα μπορούσε κανείς, να παραβλέψει τα περιστατικά διενέξεων αλλά και βίας, που ενδέχεται, να λαμβάνουν χώρα εντός της οικογένειας και τις επιπτώσεις τους στην ψυχολογική και σωματική υγεία του τέκνου. Οι περιπτώσεις αντιπαραθέσεων και εντάσεων έχουν αποτελέσει σημαντικό κριτήριο περιορισμού του δικαιώματος επικοινωνίας ακόμα και αν αφορούν αποκλειστικά στις σχέσεις μεταξύ των γονέων, καθώς είναι αναπόφευκτο, ότι θα προκαλέσουν δυσμενείς επιπτώσεις στο ίδιο το τέκνο.

¹²⁸ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π.

¹²⁹ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π.

Στην υπ' αριθμ. 22/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Σερρών¹³⁰ κρίθηκε, ότι το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα με τα ανήλικα τέκνα του δεν μπορεί, να διενεργείται ακώλυτα, καθώς, όπως προέκυψε από τα πραγματικά περιστατικά, αυτός δεν ασκούσε προσηκόντως τα γονεϊκά του καθήκοντα. Πιο συγκεκριμένα βιαιοπραγούσε έντονα ενώπιον των τέκνων κατά της μητέρας τους, με αποτέλεσμα εκείνα, να βιώνουν αισθήματα ανασφάλειας και φόβου κατά την επικοινωνία μαζί του. Ταυτόχρονα τα παιδιά δεν διατηρούσαν ιδιαίτερα στενό δεσμό με αυτόν, καθώς από την αρχή της η επικοινωνία τους δεν υπήρξε ομαλή ένεκα των εχθρικών και τεταμένων σχέσεων μεταξύ αυτού και της μητέρας τους, την οποία εξύβριζε και απειλούσε συστηματικά, με αποκορύφωμα έναν έντονο διαπληκτισμό τους, που κατέληξε με τραυματισμό της ενάγουσας, και περαιτέρω ψυχικό τραυματισμό των τέκνων, ο οποίος εκδηλώθηκε με διαταραχές ύπνου και όρεξης, μελαγχολικό συναίσθημα και γενικευμένο άγχος. Στην προκειμένη περίπτωση λοιπόν το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη και τη ρητά εκπεφρασθείσα αρνητική γνώμη των τέκνων, περιόρισε το δικαίωμα επικοινωνίας με την παρουσία τρίτου προσώπου και συγκεκριμένα ψυχολόγου στον επαγγελματικό χώρο του τελευταίου.

Αντίστοιχα στην υπ' αριθμ. 2912/2010 απόφαση¹³¹ του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ρόδου, το Δικαστήριο εξαιτίας ενός βίαιου και εξευτελιστικού επεισοδίου, που έλαβε χώρα στη βάπτισμα της μικρότερης κόρης των διαδίκων, κατά το οποίο ο καθού πατέρας χαστούκισε την αιτούσα μητέρα εντός του ναού και ενώπιον των καλεσμένων, η οποία μάλιστα κρατούσε τη στιγμή εκείνη την ανήλικη κόρη τους και προκειμένου, να αποφευχθεί ο ελλοχεύων κίνδυνος να γίνουν τα τέκνα μάρτυρες ενός ακόμα βίαιου επεισοδίου γεγονός, που θα έχει καταστροφικές συνέπειες στην ψυχολογία τους στην τρυφερή αυτή ηλικία, έκρινε επιβεβλημένο τον περιορισμό του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα τουλάχιστον μέχρι την εκδίκαση της κύριας αίτησης.

Το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης στην υπ' αριθμ. 20198/2012 απόφασή του, έκρινε, ότι το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα με την ανήλικη κόρη του πρέπει, να περιοριστεί, προκειμένου να διαφυλαχθεί η ψυχική κατάσταση της ανήλικης και να αναπτυχθεί ομαλά η προσωπικότητά της. Πιο συγκεκριμένα μετά από την έκφραση της αρνητικής γνώμης του τέκνου, σε συνδυασμό με την έκθεση παιδοψυχολόγου, εκτιμήθηκε, ότι η ανήλικη φοβάται τον πατέρα, ο οποίος έκανε μερικές φορές εκρήξεις θυμού παρουσία της, κάτι που της έχει προξενήσει τρόμο και που καθιστά τουλάχιστον μέχρι και την ηλικία των 5,5 ετών απαγορευτικές τις διανυκτερεύσεις μαζί του.

¹³⁰ NOMOS

¹³¹ NOMOS

iv) Περιστατικά ασέλγειας- σεξουαλικής κακοποίησης

Δυστυχώς δεν είναι λίγες οι φορές, που τα ελληνικά δικαστήρια έρχονται αντιμέτωπα με ακραίες καταστάσεις και εγκληματικές συμπεριφορές των γονέων απέναντι στα τέκνα τους, όπου αναγκάζονται προκειμένου, να θωρακίσουν τη σωματική και ψυχική υγεία του ανήλικου, να προβούν ακόμα και σε αποκλεισμό του δικαιώματος επικοινωνίας, καθώς μέσα από αυτήν το τέκνο κινδυνεύει. Στις ακραίες αυτές περιπτώσεις συγκαταλέγονται τα περιστατικά ασέλγειας, τα οποία δυστυχώς έχουν απασχολήσει τη νομολογία.

Στην υπ' αριθμ. 537/2012 απόφασή του¹³², ο Άρειος Πάγος επικύρωσε την απόφαση του Εφετείου Αθηνών. Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η ανήλικη είχε αποκαλύψει στη μητέρα της ότι ο πατέρας της κατά τα χρονικά διαστήματα, που επικοινωνούσε με αυτήν είχε επιχειρήσει σε βάρος της ασελγείς πράξεις, γεγονός που επιβεβαιώθηκε μάλιστα χωρίς καμία επιφύλαξη από τη γνωμάτευση της παιδοψυχιάτρου, που εξέτασε το τέκνο. Αποτέλεσμα όλων των ανωτέρω, η ανήλικη έφτασε στην κατάσταση, να διακατέχεται από άσχημα συναισθήματα για τον πατέρα της, φοβίες και αποστροφή, και οποιαδήποτε επικοινωνία μαζί του να είναι ιδιαίτερα επιβλαβής για την ψυχοσωματική της εξέλιξη. Έτσι κρίθηκε πως το συμφέρον του τέκνου με τις τότε συνθήκες επιβάλλει, να αποκλεισθεί η επικοινωνία της με τον πατέρα. Ομοίως με την υπ' αριθμ. 896/2007 απόφασή του ο Άρειος Πάγος¹³³ ανείρεσε την απόφαση του Εφετείου, καθώς κατά την κρίση του δεν αιτιολογήθηκε επαρκώς η απόρριψη του ισχυρισμού της μητέρας ότι ο αναιρεσίβλητος- πατέρας είχε κακοποιήσει σεξουαλικά την ανήλικη θυγατέρα του, με αποτέλεσμα οποιαδήποτε προσωπική επαφή μαζί του να της προκαλεί ψυχική βλάβη.

Σχετική είναι και η υπ' αριθμ. 23/2014 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αλεξανδρούπολης¹³⁴. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η αιτούσα μητέρα επικαλούμενη επικείμενο κίνδυνο και μεταβολή των συνθηκών κατ' άρθρο 1536 ΑΚ ζήτησε, να απαγορευθεί, άλλως να μεταρρυθμιστεί το δικαίωμα επικοινωνίας του πρώην συζύγου και πατέρα των δύο ανήλικων θυγατέρων τους με αυτές. Το Δικαστήριο προέβη σε προσωρινό αποκλεισμό του δικαιώματος επικοινωνίας του πατέρα, καθώς όπως προέκυψε από τα πραγματικά περιστατικά, και κατόπιν κοινωνικής έρευνας από εξειδικευμένη κοινωνική λειτουργό για τις συνθήκες διαβίωσης των ανήλικων τέκνων, ο τελευταίος είχε προβεί σε ασελγείς πράξεις εναντίον και των δύο κορών του κατά τα διαστήματα που επικοινωνούσε μαζί τους, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μια

¹³² ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹³³ ΧρΙΔ 2007, 976

¹³⁴ ΝΟΜΟΣ

εξαιρετικά ακραία κατάσταση, η οποία επρόκειτο, να επηρεάσει αρνητικά τον ψυχισμό τους και να διαταράξει το συναισθηματικό τους κόσμο.

Ομοίως το Εφετείο Θεσσαλονίκης στην υπ' αριθμ. 1008/2008 απόφασή του¹³⁵, επιβεβαίωσε την κρίση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, κατά την οποία το τελευταίο έκρινε, ότι οποιαδήποτε επικοινωνία του πατέρα με τα ανήλικα τέκνα του θα επηρεάσει αρνητικά τον ψυχισμό τους, λαμβάνοντας υπόψη την κάθετη άρνησή τους για επικοινωνία μαζί του αφενός και αφετέρου την εξαιρετικά ακραία κατάσταση, που έχει δημιουργηθεί. Πιο συγκεκριμένα τόσο από τις καταθέσεις των ίδιων των τέκνων, όσο και από πραγματογνωμοσύνη, που διενεργήθηκε, προέκυψαν ευρήματα σύμφωνα με τα οποία ο πατέρας κακοποιούσε σεξουαλικά τόσο την ανήλικη κόρη του, όσο και τον ανήλικο γιο του. Διαφωτιστικό της κατάστασης υπήρξε και το προσωπικό ημερολόγιο της ανήλικης κόρης, στο οποίο εξέφραζε πληγωμένα και ταλαιπωρημένα συναισθήματα αναφέροντας συγκεκριμένα: *«Δεν αντέχω άλλο, δεν μπορώ, τον μισώ! Μου κατέστρεψε τη ζωή, μου έρχονται όλα στο μυαλό μου και τρελαίνομαι...και τα δικαστήρια γιατί αργούν τόσο; Ήμουν μικρή, δεν ήξερα, πονούσα, αχ δεν μπορώ θα τρελαθώ. Εγώ φταίω που τα έκρυβα τόσο καιρό αν τα είχα πει, τίποτε δεν θα είχε πάθει ο Σ, τότε θα τιμωρηθεί θέλω να τον δω μέσα να πληρώσει για ό,τι έκανε σ' εμένα και τον αδελφό μου».*

ν) Θρησκευτικές πεποιθήσεις γονέα

Η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων δεν έχει καταλήξει σε μία πάγια αντιμετώπιση ως προς το αν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του γονέα είναι δυνατόν, να αποτελέσουν λόγο περιορισμού του δικαιώματος επικοινωνίας με το τέκνο του. Στην υπ' αριθμ. 12/1988 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Καστοριάς¹³⁶ επιβλήθηκαν περιορισμοί στο δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα, που είναι μάρτυρας του Ιεχωβά, επειδή επεδίωξε να ασκήσει παρέμβαση στη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των τέκνων του εντάσσοντάς τα στο χιλιασμό.

Αντίθετα στην πιο πρόσφατη υπ' αριθμ. 5125/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹³⁷ κρίθηκε, πως σε αντίθεση με τις αιτιάσεις της ενάγουσας μητέρας, δεν πιθανολογείται ότι λόγω της διανυκτέρευσης του τέκνου στην οικία του πατέρα του ενόψει των διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων και διατροφικών συνηθειών των γονέων του, έχει προκληθεί σε αυτό σύγχυση, ούτε ότι επειδή ο πατέρας του είναι ινδουιστής και χορτοφάγος

¹³⁵ ΝΟΜΟΣ

¹³⁶ ΑρχΝ 32/327

¹³⁷ ΝΟΜΟΣ

συντρέχει κίνδυνος προσηλυτισμού του τέκνου ή κίνδυνος βλάβης στην υγεία του. Τουναντίον εκτιμήθηκε, ότι το αληθές συμφέρον του ανηλίκου επιβάλλει, να μην αποξενωθεί από τον ανιόντα του, οπότε το Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση της μητέρας για περιορισμό της επικοινωνίας του με το ανήλικο.

Σύμφωνα με την τελευταία αυτή αντιμετώπιση παρουσιάζεται το ΕΔΔΑ, το οποίο στην υπόθεση Φουρκιώτης κατά Ελλάδος¹³⁸, έκρινε, πως οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντος σχετικά με τη διαταραγμένη προσωπικότητα της πρώην συζύγου και μητέρα των παιδιών τους, δεν ήταν βάσιμοι, διότι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι οποίες συνιστούν μία πλευρά της προσωπικότητας του κάθε ανθρώπου, δεν αρκούν για να καταστήσουν κάποιον ακατάλληλο να φροντίσει τα τέκνα του.

vi) Τοξικοεξαρτημένος γονέας

Οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο γονέας είναι χρήστης ναρκωτικών ή αλκοολικός πρέπει να συνεκτιμώνται ως πιθανοί παράγοντες για τον περιορισμό του δικαιώματος επικοινωνίας και ιδίως για την απαγόρευση διανυκτέρευσης¹³⁹. Σχετική είναι η υπ' αριθμ. 27/2016 απόφασή του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ρόδου¹⁴⁰, με την οποία αποφασίσθηκε, πως το δικαίωμα της επικοινωνίας της μητέρας με τις ανήλικες θυγατέρες της είναι πρωτίστως μεν αναφαίρετο, πλην όμως η ιδιάζουσα κατάσταση της αιτούσας τη ρύθμιση επικοινωνίας, που είναι άτομο τοξικοεξαρτημένο και παρακολουθεί ειδικό πρόγραμμα του ΟΚΑΝΑ ήδη από το έτος 2011 χωρίς να το έχει ολοκληρώσει ακόμη, αντιθέτως παρουσιάζει μία εικόνα αυτοεγκατάλειψης και εξαθλίωσης συνηγορούν ως στοιχεία, που προς το παρόν δεν επιτρέπουν την άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας της με τα ανήλικα καθώς η πνευματική της αστάθεια και η κακή της εικόνα θα δημιουργήσουν απορίες στα ανήλικα ηλικίας 14 και 8 ετών, γεγονός που μόνο δυσμενείς επιπτώσεις μπορεί να έχει στο συμφέρον τους τουλάχιστον τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Παρεμφερής είναι και η 652/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹⁴¹, με την οποία αποφασίστηκε, πως ναι μεν πρέπει να γεφυρωθεί το μεγάλο χάσμα, που είχε δημιουργηθεί μεταξύ του ανηλίκου και της μητέρας του- πρώην χρήστη ναρκωτικών ουσιών, που πλέον όμως έχει απεξαρτηθεί και παράλληλα διανύει περίοδο δεύτερης εγκυμοσύνης, ωστόσο πρέπει η επικοινωνία, να είναι σταδιακή και στοιχειώδης, έτσι ώστε να μην διαταραχθεί δυσμενώς ο ψυχικός του κόσμος. Ενόψει των ανωτέρω ρυθμίστηκε η επικοινωνία, όμως χωρίς

¹³⁸ Προσφυγή αριθ. 74758/11

¹³⁹ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π. σελ. 86

¹⁴⁰ ΝΟΜΟΣ

διανυκτέρευση στην οικία της ενάγουσας, καθώς εκτιμήθηκε, πως κάτι τέτοιο δεν θα εξυπηρετούσε με κανέναν τρόπο το αληθινό συμφέρον του παιδιού, αλλά αντίθετα θα μπορούσε, να παρακωλύσει το πιθανό μελλοντικό χτίσιμο μιας υγιούς και φυσιολογικής σχέσης με τη μητέρα του.

Στην υπ' αριθμ. 1394/2014 απόφαση του το Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά¹⁴² ρύθμισε την επικοινωνία του πατέρα, ο οποίος αντιμετώπιζε χρόνιο πρόβλημα υπερβολικής κατανάλωσης οιοπνευματωδών ποτών, γεγονός, που τον καθιστούσε εριστικό και οξύθυμο, με τα δύο ανήλικα τέκνα του, με την προϋπόθεση ότι η επικοινωνία αυτή δεν θα περιλαμβάνει διανυκτέρευση, ενώ θα παρευρίσκεται πάντα και η μητέρα παρούσα.¹⁴³

vii) Έλλειψη κατάλληλου χώρου για διανυκτέρευση

Επιπρόσθετος και σημαντικός παράγοντας, που μπορεί, να οδηγήσει σε περιορισμό του δικαιώματος επικοινωνίας, με αποκλεισμό των διανυκτερεύσεων είναι η έλλειψη κατάλληλης κατοικίας του γονέα, όπως για παράδειγμα όταν αυτός διαμένει σε μικρή γκαρσονιέρα ή σε ξενοδοχείο και πολύ περισσότερο όταν αυτός είναι έστω περιστασιακά άστεγος¹⁴⁴. Συναφής είναι η υπ' αριθμ. 15/2019 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Σάμου¹⁴⁵ σύμφωνα με την οποία ρυθμίστηκε μεν το δικαίωμα επικοινωνίας του πατέρα, κατοίκου Σάμου, με τα ανήλικα τέκνα του, που διαμένουν με τη μητέρα τους στην Αθήνα, χωρίς όμως να προβλεφθεί διανυκτέρευση, καθώς ο πατέρας δεν διαθέτει προς το παρόν στον τόπο διαμονής των τέκνων του, χώρο κατάλληλο για διανυκτέρευση.

Παράλληλα το Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιά με την υπ' αριθμ. 1157/2015 απόφασή του¹⁴⁶ απέρριψε το αίτημα του πατέρα, ο οποίος διαμένει στη Γερμανία, να μεταβαίνει το τέκνο στο εξωτερικό στον τόπο κατοικίας του, όχι γιατί πρακτικά δεν μπορεί ένα ανήλικο παιδί να ταξιδέψει στο εξωτερικό χωρίς την παρουσία γονέα ή κηδεμόνα, όπως αβασίμως ισχυρίστηκε η αιτούσα μητέρα του, αφού υπάρχει δυνατότητα, να συνοδεύεται από αεροσυνοδό κατόπιν συνεννόησης με την αεροπορική εταιρεία, αλλά γιατί ο ίδιος ο αιτών δεν παρείχε επαρκείς και σαφείς πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες διαμονής του στη Γερμανία πέραν του ότι φιλοξενείται σε σπίτι συγγενή του, γεγονός που απέτρεψε το Δικαστήριο από το να ρυθμίσει δικαίωμα επικοινωνίας με διανυκτέρευση στον τόπο του γονέα.

¹⁴¹ Αρμ. 2017/54

¹⁴² ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁴³ Βλ. επίσης ΜΠρΘεσ 10545/2014, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΜΠρΘεσ 87/2013, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁴⁴ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π. σελ. 86

¹⁴⁵ ΝΟΜΟΣ

viii) Μακρινή διαμονή δικαιούχου γονέα

Στο ίδιο πλαίσιο είναι δυνατόν, εφόσον ο δικαιούχος της επικοινωνίας γονέας, διαμένει αρκετά μακριά από τον τόπο, όπου κατοικεί το τέκνο, να επιβληθούν περιορισμοί στην επικοινωνία τους από το Δικαστήριο. Στην υπ' αριθμ. 2163/2019 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹⁴⁷, σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της οποίας ο αιτών πατέρας διαμένει προσωρινά στην Αυστραλία, όπου και εργάζεται υπό δοκιμαστική περίοδο, το Δικαστήριο έκρινε, πως στην παρούσα χρονική στιγμή η επικοινωνία πρέπει, να πραγματοποιείται όπως εκείνος ζήτησε με την αίτησή του, χωρίς όμως, να υπάρχει προς το παρόν δυνατότητα μετάβασης των ανήλικων τέκνων του στην Αυστραλία κατά το διάστημα των θερινών διακοπών με τη συνοδεία της γιαγιάς τους. Κύριοι παράγοντες του περιορισμού υπήρξαν η μικρή ηλικία των παιδιών (12 και 6 ετών), το γεγονός ότι πρόκειται για ένα απαιτητικό και μεγάλο ταξίδι, στο οποίο η γιαγιά δεν είναι σίγουρο, ότι θα μπορεί, να αντεπεξέλθει επαρκώς, το ότι ο ενάγων εργάζεται ακόμα δοκιμαστικά και τέλος ότι δεν προκύπτει η καταλληλότητα τα οικίας, την οποία μισθώνει.

Ομοίως το Μονομελές Εφετείο Δωδεκανήσου με την υπ' αριθμ. 46/2018 απόφασή του¹⁴⁸, επικύρωσε την πρωτοβάθμια απόφαση, η οποία απέρριψε το αίτημα του ηττηθέντος- εκκαλούντος να επιστρέψει η ανήλικη θυγατέρα του από τη Ρόδο, όπου διαμένει με τη μητέρα της στον τόπο της συνήθους διαμονής τους στην Τσεχία. Η ανήλικη μολονότι διαπιστώθηκε, ότι τρέφει αισθήματα τρυφερότητας και αγάπης για τον πατέρα της, δήλωσε πως δεν επιθυμεί, να επιστρέψει στην Τσεχία, αλλά προτιμά, να έρχεται εκείνος στη Ρόδο να τη βλέπει, εκφράζοντας παράλληλα τον φόβο της, μήπως την πάρει μαζί του. Το γεγονός ότι η μικρή είχε προσαρμοσθεί πλήρως στο περιβάλλον στην Ελλάδα αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την μετακίνησή της ένεκα της επικοινωνίας με τον πατέρα της στην Πράγα.

Σχετική είναι και η υπ' αριθμ. 3253/1988 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης¹⁴⁹. Στη συγκεκριμένη υπόθεση η γονική μέριμνα είχε ανατεθεί στον πατέρα, ο οποίος διέμενε με το τέκνο στην Ελλάδα, ενώ η μητέρα- αιτούσα της ρύθμισης επικοινωνίας διέμενε στη Βιέννη. Με αποκλειστικό γνώμονα το συμφέρον του ανηλικού τέκνου και προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος προς απομάκρυνση του τέκνου από την Ελλάδα, το Δικαστήριο όρισε, πως η επικοινωνία πρέπει, να λαμβάνει χώρα μόνο στη Θεσσαλονίκη και μάλιστα με την συνοδεία τρίτου

¹⁴⁶ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁴⁷ ΝΟΜΟΣ

¹⁴⁸ ΝΟΜΟΣ

προσώπου, είτε του ίδιου του πατέρα είτε των γονέων του, οι οποίοι όμως δεν θα πρέπει, να παρευρίσκονται στη λαμβάνουσα χώρα επικοινωνία.

Τα τελευταία χρόνια ένεκα της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας, το Δικαστήριο παρουσιάζεται περισσότερο ευέλικτο και προσαρμοστικό στα νέα κοινωνικά δεδομένα και επιδιώκει, να μη στερηθεί κανένας γονιός την επαφή με το παιδί του. Σύμφωνα με την 5730/2014 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης λόγω της απουσίας του πατέρα στην Αυστραλία, ορίστηκε πρόγραμμα επικοινωνίας για τους παππούδες του παιδιού ενώ για τον πατέρα προβλέφθηκε η ρύθμιση της επικοινωνίας μέσω skype, ερχόμενος έτσι σε επαφή με το παιδί του παρά την απόσταση, που τους χωρίζει¹⁵⁰.

ix) Αδιαφορία γονέα- έλλειψη οικειότητας

Όπως έχουμε προαναφέρει μοναδικός και απόλυτος οδηγός για τη ρύθμιση του δικαιώματος επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου αποτελεί το αληθινό συμφέρον του τελευταίου. Καθίσταται λοιπόν σαφές, πως αυτό δεν είναι δυνατόν να εξυπηρετηθεί, αν ο γονέας αδιαφορεί ουσιαστικά για το παιδί του. Σχετική είναι η υπ' αριθμ. 1286/2018 απόφαση του Αρείου Πάγου¹⁵¹ στο σκεπτικό της οποίας διαπιστώνουμε, πως παρά το γεγονός, ότι είχε ρυθμιστεί η επικοινωνία του πατέρα με την ανήλικη κόρη του, εκείνος ενεργώντας εγωιστικά δεν επεδίωξε καμία συνάντηση με το παιδί με αποτέλεσμα να έχει έρθει σε επαφή μαζί της μόνο μία φορά. Για τον λόγο αυτό λοιπόν και επειδή καλό θα ήταν, να διατηρηθεί μεν μια επικοινωνία, περιορισμένη δε χωρίς τη δυνατότητα διανυκτέρευσης στην οικία του πατέρα μέχρι τουλάχιστον, να καταστεί σαφές και αναμφισβήτητο το πραγματικό ενδιαφέρον αυτού, κρίθηκε απαραίτητο, να υπάρξει μια σταδιακή προσέγγιση με το ανήλικο τέκνο για τη σύσφιξη των μεταξύ τους σχέσεων και πάντα με την παρουσία της μητέρας της αλλά περαιτέρω και ενός τρίτου προσώπου.

Ομοίως στην υπ' αριθμ. 273/2005 απόφαση του Εφετείου Δωδεκανήσων¹⁵², παρατηρούμε πως το Δικαστήριο οδηγήθηκε σε περιορισμό του δικαιώματος επικοινωνίας χωρίς τη δυνατότητα διανυκτέρευσης, τουλάχιστον προς το παρόν εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς ψυχικής σύνδεσης της ανήλικης κόρης με τον πατέρα της, καθώς και της αδυναμίας του να κατανοήσει τις συναισθηματικές και πραγματικές της ανάγκες. Περαιτέρω καθοριστικοί παράγοντες, που

¹⁴⁹ ΑΡΜ/ 1988, 988

¹⁵⁰ Βλ. και ΜΠρΑθ 127/2017 ΝΟΜΟΣ

¹⁵¹ ΝΟΜΟΣ

κατέστησαν αβέβαιη και επισφαλή για το συμφέρον της θυγατέρας τη διανυκτέρευση στην οικία του αποτέλεσαν επίσης οι αυξημένες δραστηριότητες της ανήλικης σε συνδυασμό πάντα με τα αισθήματα ανασφάλειας και έλλειψης οικειότητας, που αισθάνεται απέναντι στον πατέρα της.

Το ΕΔΔΑ ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις¹⁵³ που το απασχόλησαν, διαπίστωσε, ότι σε υποθέσεις οι οποίες σχετίζονται με την οικογενειακή ζωή, η διάρρηξη της επαφής με ένα πολύ μικρό παιδί μπορεί, να οδηγήσει σε μια αυξανόμενη αλλοίωση της σχέσης του με τον γονέα του. Οι προοπτικές μιας οικογενειακής ένωσης θα εξασθενίσουν σταδιακά και θα καταλήξουν στο να εκμηδενιστούν εφόσον δεν επιτραπεί στους βιολογικούς γονείς και στα τέκνα να συναντώνται ή εφόσον συναντώνται τόσο αραιά, που κανένας φυσιολογικός δεσμός δεν θα έχει πιθανότητες, να δημιουργηθεί μεταξύ τους. Για τον λόγο αυτό οι περιορισμοί σε τέτοιες περιστάσεις, καλό θα ήταν, να επιβάλλονται με φειδώ.

x) Σύνδρομο Γονικής Αποξένωσης

Η διαταραχή με την επωνυμία «Σύνδρομο Γονικής Αποξένωσης» (Parental Alienation Syndrome «P.A.S.») προτάθηκε πρώτη φορά από τον Αμερικανό ψυχίατρο Richard Gardner και έχει ως αποτέλεσμα τη μετάδοση προς το ανήλικο αισθημάτων εχθρότητας και αρνητικής στάσης για τον γονέα, που συνήθως δεν έχει την επιμέλεια, με τον οποίον και σταδιακά αποξενώνεται¹⁵⁴. Τα δύο βασικά του στοιχεία αποτελούν αφενός οι συνειδητές εκδηλώσεις του ενός γονέα που αποσκοπούν στην πλήση εγκεφάλου του τέκνου και αφετέρου ο επηρεασμός και η συνακόλουθη έχθρα και αποξένωση του ανηλίκου από τον γονέα, που δεν έχει την επιμέλεια. Έχει υποστηριχθεί μάλιστα από την ελληνική θεωρία¹⁵⁵, ότι η άρνηση του παιδιού να επικοινωνήσει με τον έναν γονέα επειδή αυτός που ασκεί την επιμέλεια καλλιεργεί αρνητικά συναισθήματα για τον άλλον, θα πρέπει, να αντιμετωπίζεται ως δείγμα κακής άσκησης της επιμέλειας και να αποτελεί στοιχείο για την αλλαγή του προσώπου άσκησης της.

Από την άλλη πλευρά κατά πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου μόνη η άρνηση του τέκνου, να επικοινωνήσει με τον άλλον γονέα για λόγους, που αφορούν το ίδιο δεν οφείλεται κατ' ανάγκη σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας, σε επίδραση του γονέα, που διαμένει με το

¹⁵² ΝΟΜΟΣ

¹⁵³ Ρινί και λοιποί κατά Ρουμανίας αριθ. 78028/01 και 78030/01, Κ.Α. κατά Φινλανδίας, αριθ. 27751/95

¹⁵⁴ Δεμερτζής, Γονική Αποξένωση: μια προσέγγιση από την άποψη της θεωρίας των διαπραγματεύσεων, ΕφΑΔ 2010/384 επ.

¹⁵⁵ Κουμάντος, ό.π. σελ. 200

τέκνο¹⁵⁶, ενώ παράλληλα δεν θεσπίζεται με οποιονδήποτε κανόνα υποχρέωση του γονέα, που έχει την επιμέλεια, να κάμψει την άρνηση του τέκνου του, να επικοινωνήσει με τον άλλον γονέα, πειθαναγκάζοντάς το προς τον σκοπό αυτό με κάθε μέσο¹⁵⁷.

Με την υπ' αριθμ. 5524/2017 απόφασή του το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών¹⁵⁸ σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς της μητέρας, η οποία υποστήριζε, ότι ο πρώην σύζυγός της είχε κακοποιήσει σεξουαλικά το ανήλικο τέκνο τους, κατέληξε ύστερα από πραγματογνωμοσύνη στο συμπέρασμα, πως ο πατέρας δεν παρουσιάζει στοιχεία αντικοινωνικής- ψυχοπαθητικής διαταραχής, ούτε φαίνεται, να έχει αυτά τα στοιχεία προσωπικότητας, που παρουσιάζονται σε άτομα με σεξουαλική παραβατικότητα. Κατά το πόρισμα της κοινωνικής λειτουργού το ανήλικο τέκνο βιώνει σύγχυση και έντονη αναστάτωση λόγω της συγκρουσιακής σχέσης των γονέων εμφανίζοντας ταυτόχρονα αμφιθυμία σε σχέση με τον πατέρα του. Περαιτέρω από την εμπειριστατωμένη κοινωνική έρευνα δεν διαφάνηκε στοιχείο, που να πιστοποιεί νοσηρότητα του πατρικού περιβάλλοντος, αλλά αντίθετα πιστοποιήθηκε νοσηρότητα αναφορικά με τα εχθρικά συναισθήματα που βιώνει η μητέρα για τον πατέρα. Ως αποτέλεσμα των ανωτέρω το Δικαστήριο εκτίμησε, ότι η επικοινωνία του ανήλικου τέκνου με τον πατέρα του πρέπει, να είναι εποπτευόμενη, με την παρουσία κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα της πατρικής γιαγιάς ως προσώπου κοινής εμπιστοσύνης, καθώς με τον τρόπο αυτό θα αποφευχθεί η γονική αποξένωση αφενός, ενώ παράλληλα θα απαλυνθεί η έντονη αγωνία της μητέρας από την επαφή του τέκνου με τον πατέρα.

Στην υπ' αριθμ. 299/2010 απόφασή του το Μονομελές Πρωτοδικείο Ιωαννίνων¹⁵⁹ έκρινε, ότι η εναγόμενη μητέρα με δόλο παραβίαζε τους όρους της προγενέστερης υπ' αριθ. 11/2006 απόφασης επικοινωνίας όχι μόνο έχοντας προκαλέσει στην ανήλικη κόρη τους το εν λόγω σύνδρομο γονικής αποξένωσης, αλλά και εγγράφοντας την ανήλικη, μετά την επιστροφή τους από την Αμερική, από το Σεπτέμβριο του 2007, σε Φροντιστήριο Αγγλικών σε μέρες που απαγορευόταν από την ανωτέρω δικαστική απόφαση. Σημειωτέον ότι η εναγόμενη είχε ματαιώσει τριάντα φορές την επικοινωνία του ενάγοντος- πατέρα με την κόρη τους, ενώ κατά τη γνωμάτευση ειδικής ψυχοθεραπεύτριας διαπιστώθηκε, πως η ανήλικη φαίνεται να βρίσκεται ανάμεσα στις γονεϊκές διαμάχες μεταξύ των γονιών της και φαίνεται να ταυτίζεται υπέρ της θέσης της μητέρας της, κάτι που την απομακρύνει ακόμα περισσότερο από τον πατέρα της.

¹⁵⁶ ΑΠ 1231/1987 ΝοΒ 1988,1444, ΑΠ 197/1987 ΝοΒ 1988,112

¹⁵⁷ ΑΠ 429/2002 ΕλλΔνη 2002, 1621

¹⁵⁸ ΕφΑΔ 2017/790

¹⁵⁹ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Την παραπάνω έννοια συναντάμε ρητά στις αποφάσεις Koudelka κατά Τσεχίας και Zavrcl κατά Τσεχίας του ΕΔΔΑ¹⁶⁰, όπου η προκλητική παρεμπόδιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον πατέρα του από μέρους της μητέρας (19 φορές σε 8 μήνες στην πρώτη υπόθεση και 3 ολόκληρα χρόνια στη δεύτερη) δείχνει τα επιβλαβή αποτελέσματα στην προσωπικότητα του παιδιού από την παρακώλυση της επικοινωνίας με τους γονείς του και τους λοιπούς συγγενείς. Στις περισσότερες περιπτώσεις θεμέλιο των προσφυγών ήταν η παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ λόγω παρεμπόδισης της επικοινωνίας με το τέκνο.

xi) Ψυχολογικά ζητήματα γονέα

Ένα μείζον ζήτημα, που χαρακτηρίζει ιδίως την εποχή, που διανύουμε, συνιστούν τα ενδεχόμενα ψυχολογικά ζητήματα, που περισσότερο από κάθε άλλη φορά διακατέχουν τους ανθρώπους. Το Δικαστήριο οφείλει, να συνεκτιμά τις διαταραχές της ψυχικής υγείας ή τα νευρολογικής φύσεως ζητήματα, καθώς αυτά ενδέχεται, να θέσουν την ζωή και την υγεία του παιδιού σε κίνδυνο ή εν πάση περίπτωση να έχουν ως αποτέλεσμα την παραμέληση της φροντίδας του¹⁶¹. Στην υπ' αριθμ. 1015/2001 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Λάρισας¹⁶² εξαιτίας του γεγονότος ότι ο αιτών τη ρύθμιση της επικοινωνίας πατέρα έπασχε από ψυχωτική κατάθλιψη, το Δικαστήριο ρύθμισε μεν το δικαίωμα επικοινωνίας με τα ανήλικα τέκνα του, χωρίς ωστόσο δυνατότητα διανυκτέρευσης, και πάντα με τη συνοδεία του πατέρα από τους γονείς του, προκειμένου σε κάθε περίπτωση να διαφυλαχθεί το αληθινό συμφέρον των τέκνων. Παρεμφερής είναι και η υπ' αριθμ. 6396/2017 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹⁶³, στην οποία ο αιτών έπασχε επίσης από ψυχικό νόσημα.

Μία εξαιρετικά ακραία περίπτωση συναντάμε στην υπ' αριθμ. 8074/2004 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹⁶⁴. Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά αυτής η συμπεριφορά της μητέρας προς τα παιδιά και το σύζυγό της ήταν αφενός αδιάφορη και αφετέρου βίαιη, με εκδηλώσεις χειροδικίας και τρομοκράτησής τους, γεγονός, που είχε αναγκάσει τον πατέρα, να μετακομίσει σε άλλη οικία μαζί με τα παιδιά τους, χωρίς ωστόσο να της απαγορεύσει, να επικοινωνεί με αυτά. Βέβαια η μητέρα δεν σταμάτησε να τρομοκρατεί τα παιδιά και να απειλεί, ότι

¹⁶⁰ Βλ. Σταμπέλου, ό.π. σελ. 159

¹⁶¹ Βλ. Νικολόπουλο, ό.π. σελ. 86

¹⁶² ΝΟΜΟΣ

¹⁶³ ΝΟΜΟΣ

¹⁶⁴ ΝοΒ 2005/312

θα τα πάρει μαζί της στη Μόσχα, ακόμα και κατά τις συναντήσεις τους αυτές, ενώ παράλληλα όπως προέκυψε από τις ένορκες καταθέσεις της αδελφής της και μίας πολύ στενής της φίλης, σχεδίαζε τη δολοφονία του συζύγου της από επαγγελματίες δολοφόνους. Τα παιδιά αρνούνταν κάθε επαφή μαζί της, καθώς μετά τις συναντήσεις τους, οδηγούνταν σε παλινδρομήσεις, ενώ βίωναν συναισθήματα τρόμου και έντονου στρες. Μετά από παρακολούθηση από νευρολόγο- ψυχίατρο η μητέρα διαγνώστηκε με παρανοϊκή σχιζοφρένεια, γεγονός που ώθησε το Δικαστήριο, να καταλήξει στο συμπέρασμα, πως οποιαδήποτε επικοινωνία της με τα ανήλικα θα επηρεάσει αρνητικά τον ψυχισμό τους και την ομαλή ψυχοσωματική τους ανάπτυξη. Επειδή παράλληλα οποιοσδήποτε περιορισμός θα απέβαινε αναποτελεσματικός, το Δικαστήριο απέκλεισε εντελώς την επικοινωνία της με τα ανήλικα παιδιά, ενόψει και της σθεναρής αντίστασης των τελευταίων για οποιαδήποτε επαφή μαζί της.

Σχετική είναι επίσης η υπ' αριθμ. 295/2017 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ιωαννίνων¹⁶⁵, σύμφωνα με την οποία το Δικαστήριο όχι μόνο ανέθεσε την επιμέλεια των δύο ανήλικων τέκνων στον αιτούντα πατέρα, αλλά ταυτόχρονα περιόρισε την επικοινωνία της μητέρας με αυτά, καθώς διαπιστώθηκε, πως ενώ αγαπά και επιθυμεί να φροντίζει τα ανήλικα τέκνα της, δεν είναι σε θέση να διακρίνει το συμφέρον αυτών, καθώς η ίδια είναι ψυχικά ασθενής και συγκεκριμένα πάσχει από σχιζοφρένεια, σχιζοτυπικές και παραληρηματικές διαταραχές και από διαταραχή προσωπικότητας με αποτέλεσμα να παρατείνει έκρυθμες καταστάσεις και σε πολλές περιπτώσεις να χρησιμοποιεί τα ανήλικα ως μέσο για να εκτονώσει την προσωπική οργή, που τρέφει για τον σε διάσταση σύζυγο της και πατέρα των ανήλικων, δηλητηριάζοντας τη ζωή και την καθημερινότητα τους με τις προσωπικές της φοβίες. Πρέπει να τονιστεί ότι ο αιτών σε προσπάθειες συμβιβαστικής επίλυσης της υπόθεσης ενώπιον του Δικαστηρίου προσφέρθηκε να συμφωνήσει στην επικοινωνία της καθ' ης η αίτηση με τα ανήλικα τέκνα τους, η τελευταία, ωστόσο, κατέστη αδύνατο να συνεννοηθεί με λογικές θέσεις και αντιπροτάσεις.

xii) Αδυναμία αυτοεξυπηρέτησης δικαιούχου γονέα

Αποτελεί γεγονός αναντίρρητο, πως ένα παιδί ιδίως ανήλικο, έχει ανάγκη από τη φροντίδα και την αμέριστη προσοχή των γονέων του. Στην υπ' αριθμ. 24/2010 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Άρτας¹⁶⁶ το Δικαστήριο εξαιτίας μη δυνατότητας αυτοεξυπηρέτησης του πατέρα όρισε πως το δικαίωμα επικοινωνίας του με τα ανήλικα τέκνα, δεν θα περιλαμβάνει διανυκτερεύσεις, καθώς ούτε εκείνος, ούτε και η 62 ετών μητέρα του και γιαγιά των παιδιών, η

¹⁶⁵ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁶⁶ ΝΟΜΟΣ

οποία διαμένει μαζί του, δεν είναι σε θέση να απασχοληθούν αυτοπροσώπως με την επιμέλεια και φροντίδα των τέκνων, των οποίων οι ανάγκες είναι ιδιαίτερα αυξημένες στην ηλικία, που διανύουν. Ομοίως στην 5/2005 απόφαση¹⁶⁷ του Αρείου Πάγου επικυρώθηκε η εκδοθείσα σε προηγούμενο βαθμό κρίση, κατά την οποία ρυθμίστηκε το δικαίωμα επικοινωνίας της γιαγιάς από την πατρική γραμμή με τα τέκνα χωρίς διανυκτέρευση εξαιτίας του γεγονότος ότι ήταν υπέργερη.

xiii) Κίνδυνος Διεθνούς Απαγωγής

Τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό τα κρούσματα απαγωγής και εξαφάνισης ανηλίκων από τους ίδιους τους γονείς τους. Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Σύμβασης της Χάγης του 1980 «Για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών», η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον νόμο 2102/1992 «*το δικαίωμα επικοινωνίας περιλαμβάνει το δικαίωμα να μεταφέρει κάποιος το παιδί για ορισμένο χρονικό διάστημα σε τόπο άλλο από τον τόπο της συνήθους διαμονής του*». Επιπροσθέτως το άρθρο 2 στοιχείο 10 του Κανονισμού 2201/2003 του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπει ότι «*ο όρος δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας περιλαμβάνει ιδίως το δικαίωμα μετακίνησης του παιδιού για ορισμένο χρονικό διάστημα σε τόπο άλλο από τον τόπο της συνήθους διαμονής του*». Είναι, λοιπόν, δυνατόν, στην περίπτωση, που ο δικαιούχος της επικοινωνίας γονέας έχει μεταφέρει το παιδί σε άλλο τόπο, ενόψει του δικαιώματος επικοινωνίας, να το κατακρατά, διαπράττοντας τοιαυτοτρόπως διεθνή απαγωγή. Αντίστοιχα η μετακίνηση του παιδιού θεωρείται παράνομη, όταν συμβαίνει από τον έχοντα την επιμέλεια γονέα με σκοπό, να εμποδίσει την άσκηση της επικοινωνίας του δικαιούχου γονέα¹⁶⁸.

Με την υπ' αριθμ. 1201/2001 απόφασή του το Μονομελές Πρωτοδικείο της Κω¹⁶⁹ διέταξε την επιστροφή του παιδιού, το οποίο είχε παραλάβει ο πατέρας από την Αυστραλία, όπου διέμενε με την έχουσα την επιμέλεια μητέρα του, στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην Κάλυμνο, στο πλαίσιο της άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας. Η εν λόγω μετακίνηση του τέκνου έγινε μεν νόμιμα, όμως ο πατέρας δεν επέστρεψε το παιδί, ως όφειλε, αλλά αντίθετα κοινοποίησε στη μητέρα έγγραφο, με το οποίο της δήλωνε, ότι το ανήλικο παιδί τους θα έμενε μόνιμα στην Κάλυμνο μαζί του για λόγους που αφορούσαν την ψυχική και φυσική υγεία αυτού. Το Δικαστήριο ωστόσο εκτιμώντας ότι το τέκνο δεν έχει την απαραίτητη ηλικία (4 έτη) και ωριμότητα, ώστε να ληφθεί

¹⁶⁷ ΧρΙΔ 2005, 516 επ.

¹⁶⁸ ΜΠρΡοδ 374/2015, ΝΟΜΟΣ

¹⁶⁹ Αρμ 2003/1117

σοβαρά υπόψη η δική του θετική γνώμη και προκειμένου να μην αποκοπεί ο ψυχικός σύνδεσμος μεταξύ αυτού και της φυσικής του μητέρας έκρινε βάσιμη την αίτηση της τελευταίας διατάσσοντας την επιστροφή του τέκνου.

Αντιστοίχως στην υπ' αριθμ. 374/2015 απόφαση¹⁷⁰ του Μονομελούς Πρωτοδικείου Ρόδου το τελευταίο αναγνώρισε, πως η μετακίνηση του παιδιού θεωρείται παράνομη όχι μόνο όταν θίγει το δικαίωμα ασκήσεως επιμέλειας του δικαιούχου γονέα, αλλά και όταν εμποδίζει την άσκηση της επικοινωνίας του άλλου γονέα. Στην εν λόγω περίπτωση η εναγόμενη μητέρα μιας ανήλικης κόρης και έχουσα την επιμέλεια αυτής απομακρύνθηκε από την Τσεχία, όπου διέμενε με τον πρώην σύζυγό της και πατέρα του τέκνου τους, για να εγκατασταθεί στην Ελλάδα με τον νέο σύντροφό της παρά το γεγονός ότι με απόφαση των Τσέχικων Δικαστηρίων είχε απαγορευθεί στη μητέρα να αναχωρήσει με το παιδί εκτός των συνόρων της Τσεχικής Δημοκρατίας. Το Δικαστήριο έκρινε περαιτέρω πως η παντελής άρνηση της επικοινωνίας στον αιτούντα, είτε με την παρακώλυσή της, είτε με την άρνηση διανυκτέρευσης της ανήλικης με τον αιτούντα, είτε με την εποπτεία της επικοινωνίας τους από τον νυν σύντροφό της, νομιμοποιεί την απευθείας εκτελεστικότητα των σε βάρος της προσωρινών διαταγών, που εκδόθηκαν από το Δικαστήριο της Πράγας και ρύθμιζαν ενδελεχώς την επικοινωνία του πατέρα με την ανήλικη θυγατέρα του με δικαίωμα διανυκτέρευσης.

xiv) Αφαίρεση επιμέλειας

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στην ελληνική νομολογία, κατά τις οποίες έχει αφαιρεθεί η επιμέλεια και από τους δύο γονείς και έχει ανατεθεί σε κάποιο τρίτο πρόσωπο ή σε βρεφοκομείο¹⁷¹. Με την υπ' αριθμ. 45731/2006 απόφαση το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης ύστερα από την αφαίρεση της επιμέλειας των τριών ανήλικων τέκνων από τους αιτούντες τη ρύθμιση και την ανάθεση αυτής στο Δημοτικό Βρεφοκομείο Θεσσαλονίκης, καθορίστηκε το ζήτημα της επικοινωνίας των γονέων με τα ανήλικα τέκνα κατά τις ημέρες και ώρες επισκεπτηρίου υπό την επίβλεψη παιδοψυχιάτρου. Ομοίως στην υπ' αριθμ. 276/2000 απόφαση του Εφετείου Θεσσαλονίκης¹⁷² μετά την αφαίρεση της γονικής μέριμνα του ανήλικου τέκνου από τη μητέρα, πάσχουσα από ψυχική νόσο (χρονήσασα ψυχική συνδρομή) και την ανάθεση αυτής στη γιαγιά της,

¹⁷⁰ ΝΟΜΟΣ

¹⁷¹ ΜΠρΘεσ 45731/2006, ΝΟΜΟΣ

¹⁷² ΝΟΜΟΣ

ρυθμίστηκε η επικοινωνία της με την θυγατέρα της υπό την παρακολούθηση κοινωνικής λειτουργού σε ημέρα και ώρα που η τελευταία θα κρίνει κατάλληλη.

xv) Ασυνέπεια στην καταβολή διατροφής

Κατά πάγια θέση της νομολογίας και της θεωρίας τα δικαιώματα διατροφής αφενός και επικοινωνίας αφετέρου είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους¹⁷³. Ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις άρνησης καταβολής της προβλεπόμενης διατροφής εκ μέρους του υπόχρεου γονέα προκύπτει το ερώτημα, κατά πόσο θα ήταν συνετό, να αποκλεισθεί η επικοινωνία του πατέρα- συνήθως- με τα τέκνα μέχρι εκείνος, να εκπληρώσει την υποχρέωσή του για καταβολή της διατροφής. Όπως έχει τονισθεί επανειλημμένως από τη νομολογία, σε αποκλεισμό της επικοινωνίας δύνανται, να οδηγήσουν εξαιρετικά ακραίες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα η πραγματοποίηση ασελών πράξεων από τον γονέα στο τέκνο¹⁷⁴. Ωστόσο καλό θα ήταν, να διερευνηθεί εάν είναι πράγματι ωφέλιμο για το συμφέρον των τέκνων, να επικοινωνούν με τον πατέρα τους, μολονότι γνωρίζουν, πως εκείνος, ενώ έχει την οικονομική δυνατότητα, δεν τους παρέχει την ορισθείσα από το Δικαστήριο διατροφή. Αυτό που προτείνεται¹⁷⁵ στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι, να ρυθμιστεί η επικοινωνία υπό τον όρο εκπλήρωσης της υποχρέωσης διατροφής, είτε με χρονικό περιορισμό της επικοινωνίας, είτε με περιορισμό της διανυκτέρευσης.

xvi) Παραποίηση πραγματικότητας και πρόκληση σύγχυσης

Με την υπ' αριθμ. 13762/2006 απόφασή του το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης¹⁷⁶, ενώ στο σκεπτικό του αναγνωρίζει, πως η επικοινωνία του παιδιού με τους απώτερους ανιόντες του είναι προς το συμφέρον του από ψυχολογική άποψη, ειδικά δε στην περίπτωση που έχει στερηθεί λόγω θανάτου το τέκνο την παρουσία του ενός γονέα, ωστόσο τονίζει, πως χρειάζεται σύνεση, έτσι ώστε να μην υποκαθιστά ο απώτερος ανιών τον νεκρό γονέα, γιατί με τον τρόπο αυτό δημιουργείται σύγχυση στο ανήλικο ως προς το ποιος είναι ο πραγματικός γονέας του. Στην εν λόγω περίπτωση η

¹⁷³ Βλ. *Νικολόπουλο*, Αλληλεπίδραση της καταβολής διατροφής ανηλίκου με την επιμέλεια και την παρεμπόδιση της επικοινωνίας, ΕφΑΔΠολΔ 2018/689, *Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη*, ό.π. σελ. 234, *Παπαχρίστου*, ό.π. σελ. 382, ΑΠ 1307/1999 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΕφΘεσ 805/2003 ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑθ 7433/2011 ΕφΑΔΠολΔ 2012/154

¹⁷⁴ ΑΠ 537/2012 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΑΠ 896/2007 ΧρΙΔ 2007, 976, ΕφΘεσ 1008/2008 ΝΟΜΟΣ, ΜΠρΑλεξ 23/2014, ΝΟΜΟΣ

¹⁷⁵ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π. σελ. 694

¹⁷⁶ Αρμ 2006/1993

γιαγιά επέβαλε στα δύο εγγόνια της- ηλικίας 5 και 2 ετών-, να την αποκαλούν «μαμά», ενώ το σπίτι της ήταν γεμάτο με φωτογραφίες της αποβιώσασας μητέρας τους με αποτέλεσμα να προκαλείται αναστάτωση στο μικρότερο ιδίως τέκνο της οικογένειας, το οποίο δεν είναι ακόμα εξοικειωμένο με την πλήρη αλήθεια. Το Δικαστήριο λοιπόν περιόρισε το δικαίωμα επικοινωνίας της γιαγιάς απαγορεύοντας τη διανυκτέρευση στην οικία της.

Όμοια είναι και η υπ' αριθμ. 1316/2009 απόφαση του Αρείου Πάγου¹⁷⁷, στην οποία κρίθηκε, ότι το γεγονός ότι η μητέρα του πατέρα αναμιγνύοταν τόσο έντονα στην ανατροφή του ανήλικου εγγονιού της, οδήγησε σε παραποίηση της οικογενειακής πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα η γιαγιά είχε ωθήσει το ανήλικο τέκνο, να την αποκαλεί «μαμά», κάτι που προξενούσε δικαίως την ενόχληση και δυσαρέσκεια της αληθινής του μητέρας.

xvii) Καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας

Μία μερίδα της θεωρίας υποστηρίζει, ότι εάν η επικοινωνία καθίσταται επικίνδυνη για το παιδί, τότε η άσκηση του δικαιώματος αυτού θα είναι καταχρηστική, αφού θα υπερβαίνει τα όρια του κοινωνικού σκοπού του δικαιώματος, την καλή πίστη υπό την αντικειμενική της έννοια και τα χρηστά ήθη με αποτέλεσμα, να μπορεί το δικαστήριο να την αποκλείσει ή περιορίσει όχι βάσει της παραγράφου 3 του άρθρου 1520 ΑΚ, αλλά βάσει της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ¹⁷⁸. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η προαναφερθείσα υπ' αριθμ. 6389/1997 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, κατά την οποία ο πατέρας φορέας του AIDS, κατά τις διανυκτερεύσεις του με το τέκνο του κοιμόταν στο ίδιο κρεβάτι με αυτό και έτρωγε από το ίδιο σκεύος με εκείνον, κάτι που θεωρήθηκε, ότι εκθέτει σε κίνδυνο την υγεία του παιδιού, όταν η επικοινωνία λαμβάνει χώρα με τον συγκεκριμένο τρόπο.

xviii) Έκπτωση από τη γονική μέριμνα

Οι γνώμες δίστανται ως προς το αν η έκπτωση από τη γονική μέριμνα επιφέρει τον περιορισμό ή και αποκλεισμό της επικοινωνίας. Οι υποστηρικτές της άποψης ότι το δικαίωμα επικοινωνίας απορρέει από τη γονική μέριμνα, διατείνονται, ότι η έκπτωση από αυτήν έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια του δικαιώματος επικοινωνίας. Τούτο συμβαίνει καθώς προκειμένου ο γονέας να εκπέσει από τη γονική μέριμνα σημαίνει, ότι υπέπεσε σε εξαιρετικά βαριά προσβολή των

¹⁷⁷ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

¹⁷⁸ Βλ. Δασκαρόλη, ό.π. σελ. 289, Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη, ό.π., σελ. 329, Παπαδόπουλο, ό.π. σελ. 320

καθηκόντων του απέναντι στο παιδί, ώστε να καθίσταται αυτοδικαίως ανάξιος και ακατάλληλος για προσωπική επικοινωνία με το τέκνο¹⁷⁹.

Κατά την μάλλον ορθότερη άποψη, η οποία δέχεται αυτοτέλεια του δικαιώματος επικοινωνίας, υποστηρίζεται, πως η έκπτωση από τη γονική μέριμνα δεν δύναται, να έχει ως επακόλουθο αυτόματη απώλεια του δικαιώματος επικοινωνίας, καθώς το τελευταίο είναι συναφές με ανεξάρτητο δε από τη γονική μέριμνα¹⁸⁰, όπως έχει τονισθεί ανωτέρω. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο το Δικαστήριο στο πλαίσιο της ρυθμιστικής του εξουσίας βάσει της παραγράφου 3 του άρθρου 1520 ΑΚ είναι σε θέση, να επιβάλει είτε περιορισμούς είτε τον πρόσκαιρο αποκλεισμό του δικαιώματος με γνώμονα σε κάθε περίπτωση το αληθινό συμφέρον του τέκνου καθώς και την ψυχική και σωματική του ακεραιότητα.

4. Περιστατικά που δεν συνιστούν λόγο περιορισμού κατά τη νομολογία

i) Εκδιδόμενη μητέρα

Με την 7848/2001 απόφασή του¹⁸¹, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών αποφάνθηκε ότι η καταδίκη της δικαιούχου δικαιώματος επικοινωνίας μητέρας για παραβάσεις του Ν. 2734/1999 περί εκδιδόμενων γυναικών δεν είναι δυνατόν, να περιορίσει το δικαίωμα επικοινωνίας, καθώς όχι μόνο το ασκούσε κανονικά ως εκείνη τη στιγμή, αλλά ταυτόχρονα συνέβαλε στην ομαλή ψυχική ανάπτυξη του παιδιού. Συνεπώς από μόνο του το γεγονός αυτό δεν αρκεί κατά το δικαστήριο για να περιορίσει την επικοινωνία της με το τέκνο της και μάλιστα κατά τρόπο που να οδηγεί ουσιαστικά σε αποκλεισμό του παραπάνω δικαιώματος, όπως αιτείται ο πατέρας, εφόσον από κανένα στοιχείο δεν πιθανολογείται ότι η επικοινωνία αυτή θέτει σε κίνδυνο την ομαλή ανάπτυξη του ψυχικού κόσμου του τέκνου και της προσωπικότητάς του και δεν πιθανολογείται η ψυχική διαταραχή του παιδιού λόγω της συχνής επικοινωνίας που είχε τα προηγούμενα χρόνια. Ορίστηκε μάλιστα, ότι το συμφέρον του τέκνου επιβάλλει, να παραλαμβάνει και να παραδίδει η αιτούσα το ανήλικο από και προς την κατοικία του πατέρα του αφού με την άμεση και χωρίς την παρουσία τρίτων επαφή μητέρας και τέκνου διασφαλίζεται ο στενός δεσμός και η ψυχική επαφή τούτων.

¹⁷⁹ Βλ. Κουμάντο, ό.π. σελ. 241, Παπαχρίστου, ό.π. σελ. 340

¹⁸⁰ Βλ. Δασκαρόλη, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, τόμος II, 2001, σελ. 285, Φίλιο, Οικογενειακό Δίκαιο, Γ' έκδοση, 2009, σελ. 375, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π. σελ. 331, την ίδια, Αρμ 42/1988, σελ. 1103, Κουμάντο, ό.π. σελ. 241, Πουλιάδη, ό.π. σελ. 324

¹⁸¹ ΝΟΜΟΣ

ii) Πρόσωπο με ισχυριζόμενο ομοφυλοφιλικό προσανατολισμό

Στην υπ' αριθμ. 3253/2017 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹⁸² ο αιτών πατέρας ισχυρίστηκε, ότι ένεκα του γεγονότος ότι η πρώην σύζυγός του και έχουσα την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου τους διατηρεί ερωτική σχέση με μία άλλη γυναίκα, ελλοχεύουν κίνδυνοι για την ομαλή ψυχοσωματική ανάπτυξη της ανήλικης κόρης τους. Το Δικαστήριο αφού διαπίστωσε, πως από κανένα στοιχείο δεν πιθανολογήθηκε ερωτική σχέση μεταξύ των δύο γυναικών, κατέληξε στο συμπέρασμα, πως ακόμα και αν ήθελε υποθεθεί, ότι πράγματι οι καθ' ων δεν συνδέονται με φιλική σχέση, αλλά διατηρούν ομοφυλοφιλική ερωτική επαφή, από κανένα αποδεικτικό στοιχείο δεν πιθανολογήθηκε, ότι η ανήλικη ανατρέφεται μέσα σε ένα περιβάλλον οικογενειακής ομοφυλοφιλίας, όπως ισχυρίστηκε ο πατέρας.

iii) Εκτέλεση νυχτερινής εργασίας

Το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών στην υπ' αριθμ. 60/2005 απόφασή του¹⁸³, έκρινε, πως η περιστασιακή βραδινή δουλειά του εναγόμενου- πατέρα σε μπαρ, δεν αποτελεί λόγο, για να περιορισθεί η επικοινωνία του με τα τέκνα του, όπως ισχυρίζεται η ενάγουσα- μητέρα τους, εφόσον στο ίδιο οίκημα διαμένουν η μητέρα και η αδελφή του, οι οποίες τα φροντίζουν κατά τις ώρες της απουσίας του. Όπως έχει επανειλημμένως τονισθεί η επικοινωνία αυτή είναι αναγκαία για την ενίσχυση και ισχυροποίηση του ψυχικού δεσμού του πατέρα με τα παιδιά του και αντιστρόφως για την αποφυγή της αποξένωσης των τέκνων από τον πατέρα τους.

iv) Ερωτική σχέση γονέα

Ελάχιστες έως μηδαμινές είναι οι δικαστικές αποφάσεις, που θεωρούν τον νέο σύντροφο- σύζυγο- συμβίο του γονέα ως ακατάλληλη συναναστροφή για την ψυχική ισορροπία του ανήλικου¹⁸⁴. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα κρίνεται με θετικό τρόπο, ιδίως όταν στο σπίτι επικρατεί ατμόσφαιρα ειρηνικής διαβίωσης με στενούς δεσμούς αγάπης και κλίμα συνεννόησης και

¹⁸² ΝοΒ 2017/2058

¹⁸³ ΝοΒ 53/2005, 1136

¹⁸⁴ Βλ. Κονδύλη, Κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και ενδοοικογενειακή βία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ.35 επ.

σταθερότητας. Πιο συγκεκριμένα στην 1516/2005 απόφαση του Αρειου Πάγου¹⁸⁵, το δικαστήριο έκρινε, πως δεν πρέπει, να στερήσει από τον δικαιούχο πατέρα το δικαίωμα, να επικοινωνεί με το τέκνο του και να διανυκτερεύει αυτό στην οικία του εξαιτίας του γεγονότος ότι αυτός διατηρούσε ερωτικό και συναισθηματικό δεσμό με γυναίκα και είχε αποκτήσει ένα εξώγαμο τέκνο, το οποίο είχε εκουσίως αναγνωρίσει. Η σχέση του αυτή δεν καθιστά απαγορευτικές τις διανυκτερεύσεις, αφού δεν αποδείχθηκε ότι ο πατέρας στο πλαίσιο του ανωτέρω δεσμού προέβη σε πράξεις ή παραλείψεις ικανές να επηρεάσουν δυσμενώς την ηθική και ψυχική διάσταση του τέκνου, ενώ είναι ανάγκη το τέκνο και προκειμένου για την ισόρροπη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και μελλοντική του ολοκλήρωση, να κατανοήσει τα προβλήματα που ανέκυψαν στις σχέσεις των γονέων του και να προσαρμοστεί στη νέα οικογενειακή κατάσταση επικοινωνώντας και με τον ετεροθαλή αδελφό του.

ΣΤ. ΠΑΡΕΜΠΟΔΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

1. Έννοια Παρεμπόδισης

Ο κατά το άρθρο 1520 ΑΚ υπόχρεος, έχει υποχρέωση, να μην εμποδίζει την επικοινωνία του δικαιούχου γονέα μετά του ανηλίκου¹⁸⁶. Ως παρεμπόδιση της επικοινωνίας νοείται η θέση από τον υπόχρεο σε ανοχή προσκομμάτων στην επικοινωνία του φορέα του δικαιώματος με το τέκνο, με άμεση συνέπεια τη ματαίωση του ίδιου του δικαιώματος. Η παρεμπόδιση μπορεί, να γίνεται με άρνηση παράδοσης του τέκνου, παρά την ύπαρξη δικαστικής απόφασης ή ιδιωτικής συμφωνίας, με απόκρυψή του, με απειλές κατά του προσώπου, που ασκεί το δικαίωμα επικοινωνίας ή ακόμα και με παρότρυνση του τέκνου, να αποφεύγει την επικοινωνία με τον δικαιούχο γονέα¹⁸⁷.

Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να γίνει διάκριση σχετικά με την άρνηση του τέκνου, να επικοινωνήσει. Εάν αυτή οφείλεται στα προσωπικά βιώματα του παιδιού και όχι στην ψυχολογική πίεση, που του ασκείται εκ μέρους του γονέα, τότε πρέπει, να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από το Δικαστήριο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Διχογνωμία επικρατεί ως προς το αν ο γονέας, που έχει την επιμέλεια, έχει χρέος να κάμψει την άρνηση του τέκνου, ωθώντας το να έρθει σε επαφή με τον δικαιούχο γονέα παρά τη θέλησή του. Η κρατούσα στη νομολογία άποψη δέχεται, πως είναι ενάντια στο συμφέρον του τέκνου, να πειθαναγκαστεί, είτε από τον δικαιούχο είτε από τον υπόχρεο, είτε

¹⁸⁵ ΧρΙΔ 229/2006

¹⁸⁶ Βλ. Δασκαρόλη, ό.π. σελ. 289

¹⁸⁷ Βλ. Σπυριδάκη, Προσωπική επικοινωνία με το ανήλικό τέκνο, σελ. 30, Σταμπέλου, ό.π. σελ. 97

από το Δικαστήριο να επικοινωνήσει με το γονέα, παρά τη ρητή άρνησή του¹⁸⁸. Ωστόσο υποστηρίζεται επίσης, ότι ο γονέας, που έχει την επιμέλεια έχει ιερό καθήκον, να καλλιεργεί θετικά συναισθήματα στο ανήλικο για τον έτερο γονέα.

Χαρακτηριστική είναι η υπ' αριθμ 429/2002 απόφαση του Αρείου Πάγου¹⁸⁹, όπου ευλόγως κρίθηκε ότι ο πατέρας δεν εμποδίζει την επικοινωνία του ανήλικου τέκνου με τη μητέρα του, αφού το ίδιο το τέκνο εξέφρασε αυτή την επιθυμία για αιτίες μάλιστα λογικές, οι οποίες δεν μπορούν ούτε έμμεσα να καταλογιστούν στον πατέρα, παρά μόνο σε αποκλειστική υπαιτιότητα και ανεύθυνη στάση της μητέρας. Χαρακτηριστικό είναι το σκεπτικό της απόφασης κατά το οποίο «[...] η επικοινωνία όμως της αναιρεσείουσας με την ανήλικη θυγατέρα της δεν κατέστη δυνατή παρά μόνο μία ή δύο φορές και μάλιστα μετ' εμποδίων, όχι όμως από υπαιτιότητα του αναιρεσιβλήτου αλλά διότι η ανήλικη αρνήθηκε πεισματικά, έστω και να δει τη μητέρα της, αντιδράσασα με φωνές και επικλήσεις για βοήθεια, σε σημείο τέτοιο, ώστε να επέμβει πολλές φορές η αστυνομία, όταν γίνονταν προσπάθειες να επικοινωνήσει με τη μητέρα της. Η εντονότατη αυτή αντίδραση της ανήλικης οφείλεται στο σοβαρό ψυχολογικό "σοκ" που υπέστη όταν η αναιρεσείουσα μητέρα της εγκατέλειψε τη συζυγική οικία στις 19.11.1996[...]».

Αντιθέτως στην υπ' αριθμ. 1673/2017 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών¹⁹⁰, η εναγόμενη- μητέρα παρεμπόδισε μέσω ενεργειών αλλά και παραλείψεων της έξι συνολικά φορές την προσωπική επικοινωνία του ενάγοντος- πατέρα με τα δύο τέκνα τους. Το μεγαλύτερο παιδί μάλιστα αρνήθηκε, να έρθει σε επαφή με τον πατέρα του εξαιτίας του λόγου ότι ο τελευταίος δεν είχε καταβάλει το ποσό των 95 ευρώ για τους κολυμβητικούς αγώνες του. Το Δικαστήριο έκρινε, πως αυτό δεν οφειλόταν στην προσωπική γνώμη του παιδιού, αλλά στην εμμέσως σε βάρος του ασκηθείσα ψυχολογική πίεση εκ μέρους της μητέρας του, η οποία συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία συγκεκριμένης ψυχικής διάθεσης των παιδιών έναντι του πατέρα τους. Κάθε παιδί ως ευαίσθητος δέκτης των ερεθισμάτων του εξωτερικού κόσμου και πρωτίστως του οικογενειακού περιβάλλοντος, σαφώς επηρεάζεται θετικώς από τον καλό λόγο, που εκφέρει ο ένας γονέας για τον άλλον, αρνητικώς από τις εκάστοτε δυσθυμίες του γονέα, με τον οποίον διαμένει κατά τρόπο σταθερό και μόνιμο. Το Δικαστήριο στο σκεπτικό του ανέφερε, πως «[...] η εναγόμενη ως μητέρα αμφοτέρων των ανήλικων τέκνων έχει ιερό καθήκον, όπερ οφείλει, να συνειδητοποιήσει, συνιστάμενο όχι στον αποκλεισμό, αλλά στην προαγωγή της συχνότερης δυνατής επαφής και επικοινωνίας των ανηλίκων με τον πατέρα τους, τον οποίο πρέπει, να συνδράμει στο μέτρο του

¹⁸⁸ ΑΠ 492/2009 ΕλλΔνη 2002, 1622, ΑΠ 499/1994 ΝοΒ 1995,555.

¹⁸⁹ ΕλλΔνη 2002, 1621

¹⁹⁰ ΝΟΜΟΣ

δυνατού, προκειμένου, αφενός μεν, τούτος να ενταχθεί ομαλώς στην καθημερινότητά τους, αφετέρου δε, να έχει και ο ίδιος τη δυνατότητα να απολαμβάνει τα τέκνα του όχι μόνο κατά την ημέρα, αλλά και μέσω της διανυκτέρευσης, οπότε η επαφή τους θα αποκτήσει διάρκεια και θα καταστεί ούτω πιο ουσιαστική [...]». Εν τέλει καταδίκασε την εναγόμενη στην καταβολή χρηματικής ποινής.

Η παρεμπόδιση επιφέρει τόσο αστικές κυρώσεις απορρέουσες από τη διάταξη του άρθρου 950 §2 ΚΠολΔ, όσο και ποινικές εκ του νέου άρθρου 169^Α ΠΚ, ενώ υπό το προγενέστερο καθεστώς εκ του 232^Α ΠΚ. Αν ο υπόχρεος γονέας δεν συμμορφώνεται με τη δικαστική απόφαση παρεμποδίζοντας τον δικαιούχο, να επικοινωνεί με το τέκνο κατά τα καθορισθέντα, ο τελευταίος δεν θα μπορούσε να υλοποιήσει το δικαίωμά του, εάν η απόφαση αυτή δεν είχε εκτελεστικότητα.

2. 950 §1 ΚΠολΔ

Κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 950 ΚΠολΔ «*Με την απόφαση με την οποία διατάσσεται η απόδοση ή παράδοση τέκνου καταδικάζεται ο γονέας που έχει το τέκνο να εκτελέσει αυτή την πράξη και με την ίδια απόφαση, για την περίπτωση που δεν την εκτελέσει, απαγγέλλεται αυτεπαγγέλτως χρηματική ποινή έως εκατό χιλιάδες (100.000) ευρώ υπέρ του αιτούντος την απόδοση ή παράδοση και σε προσωπική κράτηση έως ένα έτος. Αν το τέκνο δεν βρεθεί, εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 861 έως 866*». Η απόφαση για να μπορεί, να εκτελεστεί, πρέπει, να περιέχει καταψηφιστική διάταξη, ειδάλως αν η απόφαση απλώς αναθέτει την επιμέλεια στον έναν ή τον άλλον γονέα, δεν μπορεί, να εκτελεστεί¹⁹¹. Ως προς την προσωπική κράτηση πρέπει η απόφαση, να έχει καταστεί τελεσίδικη¹⁹².

Υπό τον προγενέστερο ποινικό κώδικα αν ο υπόχρεος γονέας από πρόθεση δεν συμμορφωνόταν σε προσωρινή διαταγή ή διάταξη δικαστικής απόφασης υπείχε και ποινική ευθύνη κατ' άρθρο 232^Α ΠΚ¹⁹³, σύμφωνα με το οποίο τιμωρούνταν με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών «[...] όποιος με πρόθεση δεν συμμορφώθηκε σε προσωρινή διαταγή δικαστή ή δικαστηρίου ή σε διάταξη δικαστικής αποφάσεως, με την οποία υποχρεώθηκε σε παράλειψη ή σε ανοχή ή σε πράξη που δεν μπορεί να γίνει από τρίτο πρόσωπο [...]». Για τη συνδρομή των αντικειμενικών στοιχείων τέλεσης της εν λόγω πράξης απαιτείται δόλος, δηλαδή πρόθεση του υπόχρεου γονέα, όταν θέλει, να

¹⁹¹ Βλ. *Οικονόμου*, Εκτελεστικότητα της απόφασης σχετικά με τη ρύθμιση της επιμέλειας, της επικοινωνίας και τον καθορισμό της διατροφής, ΕφΑΔ 2015, σελ. 453 επ.

¹⁹² Βλ. *Μαργαρίτη*, ΕρμΚΠολΔ, II αρθρ. 950, σελ. 656

¹⁹³ Βλ. *Κουτσουλέλο*, Άρνηση τέκνου να επικοινωνήσει με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια του- Προβλήματα εφαρμογής του άρθρου 950 παρ. 2 ΚΠολΔ- Όρια ποινικής ευθύνης κατά το άρθρο 232^Α ΠΚ, ΕφΑΔ 6/2014 σελ. 458

παρακωλύσει την επικοινωνία του μη έχοντος την επιμέλεια του παιδιού, στην οποία δεν συμπεριλαμβάνεται η αυτόβουλη άρνηση του τέκνου και δεύτερον πρέπει η απόφαση ή η διάταξη, με την οποία καθορίστηκε η επικοινωνία, να υποχρεώνει τον έχοντα την επιμέλεια γονέα σε ορισμένη πράξη, παράλειψη ή ανοχή και να προβλέπει τις απειλές του άρθρου 950 ΚΠολΔ. Μετά την αλλαγή του Ποινικού Κώδικα με τον Ν. 4619/2019, τυγχάνει πλέον εφαρμογής το άρθρο 169^A σύμφωνα με το οποίο «*όποιος δεν συμμορφώθηκε σε προσωρινή διαταγή ή διάταξη δικαστικής ή εισαγγελικής απόφασης σχετική με [...] την επικοινωνία με το τέκνο [...] τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος ή χρηματική ποινή*». Παρατηρούμε, λοιπόν, πως το νέο άρθρο 169^A δεν θέτει ως προϋπόθεση το δόλο, δηλαδή την πρόθεση του υπόχρεου γονέα για παρακώλυση της επικοινωνίας, διευρύνοντας έτσι το πεδίο εφαρμογής της διάταξης.

Σημειωτέον ότι σύμφωνα με το προϊσχύον καθεστώς, ήτοι βάσει του Ν. 4509/2017 είχε εισαχθεί ειδική ποινική διάταξη με την οποία τιμωρούνταν με την ίδια ποινή του 232Α όποιος με πρόθεση δεν συμμορφώθηκε στη συμφωνία των γονέων για τη ρύθμιση της επικοινωνίας, η οποία επικυρώθηκε από συμβολαιογράφο στο πλαίσιο του νέου συναινετικού διαζυγίου (1441ΑΚ), εξομοιώνοντας έτσι την παραβίαση της συμφωνίας με την παραβίαση της δικαστικής απόφασης. Επιπροσθέτως βάσει του προγενέστερου νομικού πλαισίου την εκτελεστότητα στην απόφαση του συναινετικού διαζυγίου αναγνώριζε και χορηγούσε ο ίδιος ο νόμος ως προς το περιεχόμενο των συμφωνιών των συζύγων για τα τέκνα. Εκείνο που ήταν απαραίτητο όμως, για να είναι δυνατή και η σύνταξη επιταγής προς εκτέλεση, ήταν, να περιλαμβάνεται στο διατακτικό της απόφασης ολόκληρο το περιεχόμενο των συμφωνιών. Με αυτό το διατακτικό η απόφαση του συναινετικού διαζυγίου επέφερε όλες τις συνέπειες της εκτελεστότητας.¹⁹⁴ Αναλογικά, θα ήταν ορθό, να συμπεράνουμε, πως η παραβίαση της συμφωνίας με την οποία οι σύζυγοι λύουν το σύμφωνο συμβίωσης και παράλληλα ρυθμίζουν την διατροφή και την επιμέλεια των ανηλίκων τέκνων τους, υπαγόταν επίσης στη διάταξη του 358 ΠΚ, το οποίο ωστόσο μετά την μεταρρύθμιση του Ν. 4619/2019 δεν βρίσκει εφαρμογή.

3. 950 §2 ΚΠολΔ

Κατά την παράγραφο 2 του άρθρου 950 ΚΠολΔ «*Αν παρεμποδίζεται το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, η απόφαση που ρυθμίζει την επικοινωνία μπορεί να*

¹⁹⁴ Βλ. *Νικολόπουλο*, Η εκτελεστότητα των συμφωνιών των συζύγων εν όψει λύσης του γάμου με συναινετικό διαζύγιο, ΕφΑΔ 2015,699 επ.

απειλήσει με χρηματική ποινή και προσωπική κράτηση εκείνον που εμποδίζει την επικοινωνία και εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 947». Πρόκειται για είδος αναπληρωματικής εκτέλεσης, δηλαδή εκτελείται με τη δυνατότητα του δικαστηρίου να απειλήσει χρηματική ποινή και προσωπική κράτηση. Επομένως, για να είναι εκτελεστή η σχετική απόφαση θα πρέπει να ορίζεται στο διατακτικό ότι απαγγέλλεται χρηματική ποινή σε περίπτωση μη παραδόσεως του τέκνου και παρεμποδίσεως της επικοινωνίας με αυτό¹⁹⁵. Σκοπό έχει την εξασφάλιση της υποχρέωσης για παράλειψη της διατάραξης της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα του¹⁹⁶. Για να εφαρμοσθεί η διάταξη αυτή σύμφωνα με την κρατούσα στη νομολογία μας άποψη¹⁹⁷ απαιτείται πρόθεση εκ μέρους του γονέα, που έχει την επιμέλεια, να θέλει να παρεμποδίσει και ματαιώσει την επικοινωνία του παιδιού με τον άλλον γονέα, ενώ αν η μη επικοινωνία οφείλεται στη θέληση του ίδιου του παιδιού, σύμφωνα με την ίδια άποψη δεν πρέπει, να εκτελείται η απόφαση για την επικοινωνία¹⁹⁸.

Περαιτέρω η διάταξη αυτή παραπέμπει στο άρθρο 947 ΚΠολΔ¹⁹⁹, μόνο για τη διαδικασία βεβαίωσης της ή των παραβάσεων και επιβολής των ποινών που επιβλήθηκαν από το δικαστήριο²⁰⁰. Η αναγκαστική εκτέλεση περιλαμβάνει δύο στάδια. Στο πρώτο καταδικάζεται ο υπόχρεος σε συγκεκριμένη παράλειψη ή ανοχή και εφόσον αυτός δεν συμμορφώνεται με το περιεχόμενο της καταδικαστικής απόφασης, ακολουθεί το δεύτερο στάδιο, υπό την προϋπόθεση, ότι ο υπόχρεος επικοινωνίας γονέας παραβίασε την ανωτέρω καταδικαστική σε παράλειψη ή ανοχή απόφαση. Στο δεύτερο αυτό στάδιο το Μονομελές Πρωτοδικείο δικάζοντας κατά τη διαδικασία των άρθρων 614 επ. ΚΠολΔ βεβαιώνει την παράβαση και καταδικάζει τον καθ' ου η εκτέλεση στη χρηματική ποινή και προσωπική κράτηση που είχαν απειληθεί εναντίον του με την απόφαση τους ως άνω πρώτου σταδίου²⁰¹. Ο όρος «κάθε παράβαση» σημαίνει, ότι επιβάλλονται τόσες κυρώσεις όσες και οι παραβάσεις, εκτός αν οι περισσότερες παραβάσεις συνιστούν ενιαία κατ' εξακολούθηση συμπεριφορά, οπότε επιβάλλεται μία μόνο ποινή²⁰².

¹⁹⁵ Οικονόμου, *ό.π.*, σελ. 483 επ.

¹⁹⁶ Κουτσογιάννης, *ό.π.* σελ. 456 επ., ΑΠ 1465/1988 ΝοΒ 1989,1215

¹⁹⁷ ΑΠ 422/1999 ΕλλΔνη 1999, 1546

¹⁹⁸ ΑΠ 197/1987 ΕλλΔνη 1988/29 σελ. 499, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, *ό.π.* Αρμ1988 σ. 1097 επ.

¹⁹⁹ «1. Όταν ο οφειλέτης έχει υποχρέωση να παραλείψει ή να ανεχθεί πράξη, το δικαστήριο, για την περίπτωση που παραβεί την υποχρέωσή του, απειλεί για κάθε παράβαση χρηματική ποινή έως εκατό χιλιάδες (100.000) ευρώ υπέρ του δανειστή και προσωπική κράτηση έως ένα έτος. Αν η απειλή της χρηματικής ποινής και της προσωπικής κράτησης δεν περιέχεται στην απόφαση που καταδικάζει τον οφειλέτη να παραλείψει ή να ανεχθεί πράξη, απαγγέλλεται από το μονομελές πρωτοδικείο. Το δικαστήριο αυτό είναι αρμόδιο να βεβαιώσει την παράβαση και να καταδικάσει στη χρηματική ποινή και στην προσωπική κράτηση. Στην τελευταία περίπτωση, δικάζει κατά τη διαδικασία των άρθρων 670 έως 676.»

²⁰⁰ Βλ. Μπρίνια άρθρ. 950,864

²⁰¹ Πανόπουλο, *ό.π.* σελ. 501

²⁰² ΑΠ 1395/2008, ΝΟΜΟΣ

4. Κατάχρηση Δικαιώματος

Η συστηματική παρεμπόδιση της επικοινωνίας είναι δυνατόν, να συνεπάγεται κατάχρηση του δικαιώματος της επιμέλειας εκ μέρους του δικαιούχου αυτής γονέα, που διαμένει με το τέκνο, γεγονός που απαγορεύεται τόσο από το άρθρο 281 ΑΚ όσο και από το άρθρο 25 §3 του Συντάγματος²⁰³. Κατά την κρατούσα γνώμη η κύρωση σε αυτές τις περιπτώσεις είναι η αφαίρεση της άσκησης της επιμέλειας με δικαστική απόφαση σύμφωνα με το άρθρο 1532 ΑΚ λόγω κακής άσκησης της γονικής μέριμνας.²⁰⁴ Ωστόσο λαμβάνοντας υπόψη ότι το μέτρο αυτό είναι εξαιρετικά δραστικό, καλό θα ήταν, να εφαρμόζεται με φειδώ από τον Δικαστή και πάντα σε συνάρτηση με το άρθρο 1533 ΑΚ, αφού πρώτα δηλαδή άλλα μέτρα κρίνονται αναποτελεσματικά ή ανεπαρκή.

Ενδεικτική είναι η υπ' αριθμ. 7765/2016 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών²⁰⁵, με την οποία το Δικαστήριο ανέθεσε την προσωρινή επιμέλεια των τέκνων, ηλικίας 13 και 11 ετών στον αιτούντα πατέρα, παρά τη ρητή συμφωνία των διαδίκων για την ανάθεση της επιμέλειας των τέκνων τους, στη μητέρα τους, καθώς πιθανολογήθηκε ότι η τελευταία υποβάλλει τα ανήλικα εναντίον του πατέρα τους και του εν γένει οικογενειακού περιβάλλοντος του, δημιουργώντας τους φοβίες και συναισθηματική ανασφάλεια, κάτι που αποβαίνει ενάντια στην ομαλή ψυχοσωματική τους ανάπτυξη και άρα στο συμφέρον τους. Το ενδιαφέρον στην απόφαση είναι ότι η Δικαστής εξομοίωσε την ύπαρξη θέματος ψυχικής υγείας της μητρός με την κατ' επανάληψη παρεμπόδιση της επικοινωνίας. Έτσι ανέθεσε προσωρινά την επιμέλεια του προσώπου των ανήλικων τέκνων στον αιτούντα πατέρα ενώ δεν δίστασε να διατάξει την αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος στην μέση της χρονιάς.

5. Προσβολή Προσωπικότητας

Όπως επισημάναμε στα προαναφερθέντα το δικαίωμα επικοινωνίας αποτελεί ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος στην προσωπικότητα, με άμεσο απότοκο όταν το Δικαστήριο δεν μπορεί, να υπαγάγει την παρακώλυση της επικοινωνίας στο άρθρο 1520 ΑΚ, διότι πρόκειται φερ' ειπείν για επικοινωνία ενήλικων τέκνων με τους γονείς τους, να την θεωρεί προσβολή της προσωπικότητας²⁰⁶. Ο προσβληθείς, λοιπόν μπορεί να στραφεί κατά του προσώπου, που εμπόδισε την επικοινωνία του

²⁰³ Βλ. Σταμπέλου, ό.π. σελ.103

²⁰⁴ Βλ. Κουμάντο, ό.π. σελ. 213, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π. σελ. 328, Πουλιάδη, ό.π. σελ. 320

²⁰⁵ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

με την άσκηση των αξιώσεων για άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον, αποζημίωσης και ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, που απορρέουν από τα άρθρα 57 ΑΚ και 59 ΑΚ. Ο δικαιούχος μπορεί να ασκήσει και αναγνωριστική αγωγή (70 ΚΠολΔ) σχετικά με την ύπαρξη των παραπάνω αξιώσεων, αλλά και να αιτηθεί τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων. Ενάγων θα είναι ο εκάστοτε φορέας του δικαιώματος επικοινωνίας που προσβάλλεται, δηλαδή ο γονέας που δεν διαμένει με το τέκνο, οι απώτεροι ανιόντες, οι αδελφοί και άλλα πρόσωπα που συνδέονται στενά με αυτό, υπό προϋποθέσεις ο θετός γονέας, ο βιολογικός γονέας και ο τρίτος δότης γεννητικού υλικού, αλλά και το ίδιο το τέκνο ανήλικο ή ενήλικο, ενώ εναγόμενος το πρόσωπο, που προέβη στην αδικαιολόγητη παρεμπόδιση του δικαιώματος επικοινωνίας.

Σχετική είναι η υπ' αριθμ. 1807/2019 απόφαση ασφαλιστικών μέτρων του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών²⁰⁷, όπου το Δικαστήριο έκανε δεκτή την αίτηση του αιτούντος πατέρα κατά του πατριού της εν διαστάσει συζύγου του, ο οποίος παρενοχλούσε τον αιτούντα διαρκώς κατά την άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας του με το ανήλικο τέκνο του, στηριζόμενο στο άρθρο 57 ΑΚ και στην προσβολή της προσωπικότητας του αιτούντος. Το δικαστήριο υποχρέωσε προσωρινά τον καθ' ου να μην παρευρίσκεται στην οικία κατά την άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας απειλώντας χρηματική ποινή 500,00€ και προσωπική κράτηση δύο μηνών για κάθε παράβαση της παραπάνω διάταξης.

²⁰⁶ Σταμπέλου, ό.π. σελ. 121 επ.

²⁰⁷ ΝΟΜΟΣ

Z. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά λαμβάνοντας υπόψη όλα, όσα προαναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία, εύλογα καταλήγουμε στο συμπέρασμα, πως το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας μεταξύ γονέα και τέκνου ανήκει στον στενό πυρήνα της οικογενειακής ζωής και της προσωπικότητας, αποτελώντας ένα από τα πιο σπουδαία δικαιώματα τόσο του γονέα, των απώτερων ανιόντων και των αδελφών, όσο και του ίδιου του τέκνου. Όπως έγινε αντιληπτό οι επιλογές του οικογενειακού νομοθέτη στρέφονται γύρω από τον άξονα του συμφέροντος του παιδιού με άμεσο απότοκο το χαρακτηρισμό του οικογενειακού δικαίου ως «εξόχως παιδοκεντρικού» και συνακόλουθα την τοποθέτηση του τέκνου στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Για τους ανωτέρω λόγους οι όποιοι περιορισμοί τίθενται από το Δικαστήριο στην άσκηση του εν λόγω δικαιώματος επικοινωνίας απαιτείται, να είναι οι απολύτως αναγκαίοι και δεν πρέπει, να θίγουν τον σκοπό του, που συνοψίζεται στη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ του τέκνου και του γονέα, στην αποφυγή της μεταξύ τους αποξένωσης, και προπαντός στην ομαλή ψυχική, πνευματική και συναισθηματική ανάπτυξη και ισορροπία του παιδιού.

Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει, να συνεκτιμάται από το Δικαστήριο η γνώμη του τέκνου, καθώς και το γεγονός, πως καλό θα ήταν, να μην επιβαρυνθεί περαιτέρω η ψυχική του υγεία και ισορροπία. Επιπροσθέτως όσον αφορά στον αποκλεισμό του δικαιώματος, αυτός θα πρέπει, να επιβάλλεται σε εξαιρετικά ακραίες περιπτώσεις, κατά τις οποίες τίθεται σε κίνδυνο η υγεία και η ακεραιότητα του τέκνου και μόνο εφόσον οποιοσδήποτε άλλος περιορισμός κριθεί ανώφελος ή μάταιος.

Τέλος πρωταρχικό μέλημα τόσο του νομοθέτη όσο και της ίδιας της πολιτείας πρέπει, να είναι η διατήρηση των δεσμών της οικογένειας και η προστασία της προσωπικής επικοινωνίας, καθώς η αξία τους για τον άνθρωπο κρίνεται ανυπολόγιστη. Για τον λόγο αυτό δεν πρέπει να λησμονούμε, ότι ιδίως όσον αφορά στα παιδιά η ύπαρξη, η ανάπτυξη και η ομαλή αυτονόμησή τους εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη δοτικότητα και την παρουσία των γονέων στη ζωή και την καθημερινότητα τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Αποστολοπούλου Ν.*, Επικοινωνία γονέως και τέκνου, ΝοΒ τόμος 17/1963, σελ. 884
2. Βαθρακοκοίλης Β., Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο, Β' Έκδοση, 2000
3. *Βαθρακοκοίλης Β.*, ΕΡΝΟΜΑΚ, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμος Ε', 2004
4. *Γεωργιάδης Απ.*, ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 4^η Έκδοση, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2012
5. *Δασκαρόλης Γ.*, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου, τόμος ΙΙ, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2001
6. *Δεμερτζής Κ.*, Γονική Αποξένωση: μια προσέγγιση από την άποψη της θεωρίας των διαπραγματεύσεων, ΕφΑΔ 2010/384 επ.
7. *Θανασούλη Θ.*, Το Διαζύγιο και οι συνέπειές του στις οικογενειακές έννομες σχέσεις, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2016
8. *Καράκωστας Ι.*, Το δίκαιο της προσωπικότητας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
9. *Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου* σε Γεωργιάδη- Σταθόοπουλου ΑΚ, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις στα άρθρα 1505-1541
10. *Κονδύλη Ι.*, Κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και ενδοοικογενειακή βία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
11. *Κουμάντος Γ.*, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμος ΙΙ, εκδ. Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1989
12. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμος ΙΙ, έκδοση ΣΤ', εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2016
13. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.*, Αρμενόπουλος 42/1988
14. *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε.*, Το συναινετικό διαζύγιο μετά το Ν. 4509/2017, ΕφΑΔΠολΔ, τεύχος 108, Μάρτιος 2018, σελ. 230 επ
15. *Κουτσουλέλος Κ.*, Άρνηση τέκνου να επικοινωνήσει με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια του- Προβλήματα εφαρμογής του άρθρου 950 παρ. 2 ΚΠολΔ- Όρια ποινικής ευθύνης κατά το άρθρο 232Α ΠΚ, ΕφΑΔ 6/2014
16. *Λαδογιάννης Γ.*, Σε Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα, άρθρο 1520, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2013
17. *Μαργαρίτης Μ.*, Ερμηνεία Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, ΙΙ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2018
18. *Μιχαλακάκου Σ.* σε Παναγιώτη Δ. Νικολόπουλου, Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2015
19. *Μπαλής Γ.*, Η επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου, Αθήναι, 1966

20. *Νικολόπουλος Π.*, σχόλιο σε ΜΠρΑθ 60/2005, ΝοΒ τόμος 53/2005
21. *Νικολόπουλος Π.*, σχόλιο σε ΜΠρΑθ 6384/1997, ΝοΒ 46/1998
22. *Νικολόπουλος Π.*, Αλληλεπίδραση της καταβολής διατροφής ανήλικου με την επιμέλεια και την παρεμπόδιση της επικοινωνίας, ΕφΑΔΠολΔ 2018/689
23. *Νικολόπουλος Π.*, «Η εκτελεστότητα των συμφωνιών των συζύγων εν όψει λύσης του γάμου με συναινετικό διαζύγιο» ΕφΑΔ 2015,699 επ.
24. *Νικολόπουλος Π.*, Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για τη δικαστική ρύθμιση ή τη μεταρρύθμιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, ΕφΑΔ 3-4/2014
25. *Οικονόμου Κ.*, Εκτελεστότητα της απόφασης σχετικά με τη ρύθμιση της επιμέλειας, της επικοινωνίας και τον καθορισμό της διατροφής, ΕφΑΔ 2015
26. *Παναγούλιας Κ.*, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520 ΑΚ) Οι εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2011
27. *Πανόπουλος Κ.*, σε ΑΣΤΙΚΟ ΚΩΔΙΚΑ Καράκωστα Ι., Τόμος Όγδοος Β', εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
28. *Παπαδόπουλος*, Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου, Τόμος Β', εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2003
29. *Παπαχρίστου Θ.*, Οικογενειακό Δίκαιο, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2014
30. *Παπαχρίστου Θ.*, ΝοΒ 34/1986, σελ. 900
31. *Πατέρα Ε.*, Αρμενόπουλος 1/2017
32. *Πουλιάδης Κ.*, σε ΕΑΚ Γεωργιάδη Α. – Σταθόπουλου Μ., τόμος VIII, άρθρο 1520 ΑΚ, 2003
33. *Σαμαρά Ν.Χ.*, Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2010
34. *Σταμπέλου Χ.*, Προσωπικότητα και Οικογενειακές Σχέσεις. Το παράδειγμα της επικοινωνίας του τέκνου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2010
35. *Σταμπέλου Χ.*, Προσωπικότητα και Δικαίωμα Επικοινωνίας, ΕφΑΔ 10/2013, σελ. 859
36. *Σπυριδάκης Ι.*, Οικογενειακό Δίκαιο, εκδ. Σαάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2006
37. *Σπυριδάκης Ι.*, Προσωπική επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2007
38. Σχέδιο ΑΚ/ Οικογενειακό Δίκαιο
39. *Τριάντος Ν.*, Αστικός Κώδικας Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018
40. *Τροκάνας Θ.*, σχόλιο στην υπ' αριθμ. 7466/2005 ΜΠρΘεσσαλ ΧρΙΔ 2005

41. *Φίλιος Π.*, Οικογενειακό Δίκαιο, 4η έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011
42. *Φίλιος Π.*, Οικογενειακό Δίκαιο, Γ' έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2009
43. *Χριστακάκου Κ.*, Επιμέλεια & Διστροφή Τέκνου, Δικαίωμα Επικοινωνίας, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2008
44. Εθνική Νομολογία: ΝΟΜΟΣ
45. Εθνική Νομολογία: ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ
46. Νομολογία ΕΔΔΑ: <https://hudoc.echr.coe.int/>